

М. РЗАГУЛУЗАДӘ

ГУ КӨЛҮ

БАКЫ · УШАГКӘНЧНӘШР · 1955

84(5 Азе)-4

P59

894.362-93

М. РЗАГУЛУЗАДӨ

P59

ГУ КӨЛҮ

БЕКАЙӘЛӘР

F. Kõçərli adına
Azərbaycan Dövlət Uşaq
KİTABXANASI
INV. № 58781

Азәрбайчан
Ушаг вә Кәчләр Әдәбийяты Нәшрийяты
Бакы — 1955

М. Ф. АХУНЗОВ адымы
Азәрбайжан Республикасы
Ушаг вә Кәчләр Әдәбийяты
Нәшрийяты

2011 р. 014
~~56234~~

Г У К Ө Л Ү

I

«ИЛАНЛЫ»НЫН ДЭРДИ

Ғәлә үфүгдән учалмамыш күнәшин шәфәгләри алтында мин рәнкә боянан гаялығын дик сылдырым тәпәсіндән таг-гылты вә парылты илә бир дәстә сона кәклик галхды. Бир анда ики күллә ачылды. Чәркә-чәркә дүзүлән гат-гат гаялара сәс дүшдү. Ғәлә әкс-сәда кәсилмәмиш, тәпәйә дырмашан бир кәнч, гаяларын үстү илә атыла-атыла йүйүрүб, бир ан дурду, әтрафа көз кәздирди вә чабалайыб өзләрини гаялара чырпан ики гушу көтүрдү...

Чох кечмәди ки, гаялығын ашағысындан чығырла әлли яшларында, далғалы сачлары күмүши рәнкә чалан бир киши дә чыхыб, кәнчи көрәр-көрмәз, ону шән бир сәслә алгышлады...

Араларында ата-оғул гәдәр яш фәрги олан бу ики адамы пайызын аязлы сәһәриндә бу сылдырымлы дағларын башына кәтириб чыхаран нә иди?

Дейәчәксиниз:—Овчулуг һәвәси!

Бундан даһа артыг: Ярадычылыг эшги!

Бунлардан бири—техникумун сон синфиндә охуян кәнч электротехник Аслан, о бири исә,—мәшһур энеркетика профессору Чаваншир иди.

Аслан бу дағларын гойнунда доғулмушду. Балачалыгда бу гаяларын арасында ойнаг чәпишләри отармыш, колхоз чобаны олан атасына, дәрәдән сонра бош вахтларында көмәк әтмиш, кәндән бир гәдәр аралы хырманда вәл сүрмүш: сөзүн

гысасы, бу ерләрнн суюна, һавасына, сәрт, амма чазибәли тәбиәтинә иснишмишди.

Асланын яхшы ядындадыр: онун он-он ики яшы анчаг оларды. Бир күн хырманда вәл сүрүрдү. О ил гураглыг кечдийиндән, зәмиләр янмыш, колхозчулар сәпдикләри тохуму күчлә йығмышдылар. Емсиз галмыш мал-гара да яман гырылмышды. Һәмнн күн хырманда ики адамы илан вурмушду... Һамынын ганы гара иди.

Ахшама доғру күнәш чәкилмишдисә дә, амма гызмыш гаялар, гупгуру бағры яныг торпаг һәлә дә дәм чалырды. Бүркүдән тәнкә кәлмиш Аслан вә атасы эвә гайыдырдылар. Аслан яныглы-яныглы атасындан сорушду:

— Ай ата, бу кен дүняда мәйәр ер гәһәт иди ки, бизим бабалар кәлиб, бу чылпаг гаяларын арасында кәнд салыб, һәлә бир адыны «Иланлы» да гоюблар?

— Эләдир ки, вар, оғлум! Бу кен дүня бир заман бизим бабаларын башына дар иди. Ашағылардакы бүтүн яхшы ерләр, суварылан бәрәкәтли торпаглар бәйләрин-ханларын мүлкү иди...

— Бәс сонра, совет заманы нийә яхшы ерләрә көчмәдиниз?!

Оғлунун бу мазәммәтли суалы дейәсэн кишинн үрәйини ганатды, ону яман инчитди. Дөнүб наразы вә данлайычы бир нәзәрлә оғлуна бахды вә деди:

— Бала, яхшы оғул ата-баба юрдуну атыб жетмәз! Бачарса, абад эләр, бачармаса, онунла бир ердә батыб кедәр!..

Элә ушаглыгдан өз сөзүндән вә фикриндән дөнмәз олан Аслан, атасынын данлағыны дуйдуса да, амма енә инадла сорушду:

— Бәс нийә абад этмәдиниз?

Ата һәлә чох ушаг һесаб этдийи оғлундан дейәсэн бу суалы көзләмирди. О дурухду, аяг сахлады. Оғлу да даянды. Ата-оғул бир ан бир-бириннн үзүнә баха-баха галды, сонра икиси дә көзләрини кәнара чевириб, әтрафы нәзәрдән кечирди.

Гаялыглы дағын әтәйиндә пиллә-пиллә салынмыш кәндин бомбоз эвләри әтрафдакы боз гаялыгдан сечилмирди: нә бир кол, нә бир ярпаг... Ялныз ашағыда кәнди ортадан бөлән бир ярғанын ики янындакы бир нечә һәйәтдә беш-алты сөйүд ағачы етим чүчәләр кими ганадларыны саллайыб дурмушду. Бүтүн кәнддә ялныз бирчә булаг варды ки, бу да әлүзюян лүлә-

йиндән ахан су кими сүзүлүр, кет-кедә азалыб, көз яшы кими дамчылайыр вә нәһайәт кәсилирди.

— Су!..

Кәндин дөрд бир тәрәфиндән башы гарлы дағлардан сүзүлән чошгун чайлар ахыб кедир; яз дашғынында вә пайыз яғмурларынын әмәлә кәтирдийи селләр азғын нә'рәләрлә ерикөйү титрәдир, нәһәнк гаялары курулту илә сүрүйүр, габағына дүшән мал-гара сүрүләрини, әтәкләрдәки эв-әшийи алыб-апарыр, әкинләри силиб-сүпүрүрдү. Амма бирдән чошан бу селләр бирдән дә кәсилирди; бағры яныг торпаг енә айлар узуну суя һәсрәт галыр, селдән саламат чыхан тахылы вә гоюнгузуну да яйын гара ели яндырыб-яхырды...

Бәс буна бир чарә йохдуму?

Варды, амма...

II

ИЛК АДДЫМ

...Биз, Асланын ушаглыг хатирәләрилә мәшғул олуб онун өзүнү вә онунла бир ердә ова кәлмиш профессор Чаваншири тамам яддан чыхардыг.

Будур, онлар кәндин яхынлығындакы эн уча гаянын тәпәсиндә дуруб, нә барәдә исә, гызғын-гызғын данышырлар. Бурадан бүтүн әтраф тәйярәдән олдуғу кими көрүнүр: солда алчала-алчала кедән ястыг кими юмру тәпәләр, күнәшин шүаллары алтында донуб галмыш бир чай кими парылдаян асфалт йол; бир аз сағда, овчуларын дурдуғу гая башы илә гаршыдакы дағын әтәкләри арасында селлүлоид оюнчаглара бәнзәр мал-гара отлайыр. Уча дағын һача зирвәси исә, әтрафына топлашмыш ағ бозумтул булутлары дәлиб мави сәмая санчылмышдыр.

Аслан бир нечә ил бундан әввәл кәклик овуна чыхыб, хейли юхарыларга галхмыш вә гәрибә бир һадисә көрмүшдү: дағларын үстү илә учуб кедән бир чүт гу гушу даирә вура-вура ашағы энмиш вә бирдән-бирә йох олмушду. Бурада көл-көлмәчә олмадығыны күман әдән Аслан гушларын һара гондуғу илә марагланыб гаяларга дырмаша-дырмаша хейли кетдикдән сонра дағларын гойнунда, овуч ичи кими бир чухурда хырдача бир көл көрмүш, бунун адыны «Гу көлү» гоймушду. Бу чүр адсыз хырдача көлләр-көлмәчәләр чох олур. Әлбәттә,

бу көлү Асландан башга адамлар да көрмүшдүлөр, амма буна эһемийят вермәмишдиләр.

Инди Аслан, һәм ин дағын дөшүнү профессора көстәриб, ики элини гоша овуч эдәрәк, профессорун габағына тутду:

— Профессор, дағын дөшүндәки о көлүн ятағы, бах, бу гоша овуч кимидир. Эрийән гарларын, яған яғышларын сулары орада йығышыр, сонра ашыб-дашыр, аләми йыхыб-дағыдыр. Экәр онун ачыг олан бурасы,—дейә Аслан бурнуну ики овчунун битишдийи ерә дирәди,—бағланса, бурада о гәдәр су йығышар ки, ил узуну тахыл әкинләринә дә, мал-гарая да бол-бол чатар. Һәлә бағ-бостан да салмаг олар. Кичик бир колхоз су-электрик стансиясы да гурмаг олар...

— Олар, олар, бала, көлүн ортасында бир биллур сарай, ичиндә көзәлләр көзәли...—дейә профессор Аслана саташды,—һамы да Аслан шаһын гуллуғунда, һа-һа-һа...

Асланын гәлбинин дәринликләриндән кәлән бу арзуя профессорун белә күлмәси әввәлчә она яман тохунду. Әли-голу сусталды. Амма азачыг сонра профессор, ов чантасындан дурбин, фото-апарат вә бир чох хырда чиһазлар чыхарыб, лазыми мүшаһидә вә һесабламаһлар әтмәйә башлады. Аслан онун суалларына элә инамлы вә дүрүст чаваблар верир, она элә мәналы фикирләр сөйләйирди ки, профессор буна һәм һейрәт эдир, һәм дә һейран галырды.

Аслан кәндә ибтидан мәктәбдә охудуғу заманлар, кечә күндүз бу хәялларла яшайырды. Күндүзләр кағызда рәнкбәрәнк карандашларла кәләчәк кәнди шәклини чәкәр, ону су фәвварәләри илә, ал-әлван күлләр-чичәкләрлә бәзәр, хошакәлмәз «Иланлы» ады әвәзинә чүрбәчүр гәшәнк, севимли адлар гоярды: «Бағчалы», «Чешмәли», «Лаләли»... Кечәләр исә, кәнди юхуда өз хәялында яратдығындан да көзәл бир шәкилдә көрәрди.

Аслан бөйүдүкчә, бу әзиз хәял вә арзулар да онунла бәрәбәр бөйүмүш, етишмиш, хәял аләминдән һәгигәт аләминә гәдәм гоймуш, амма бурада бөйүк чәтинликләрлә гаршылашмышды. Бу чәтинликләрдән бири дә элә бу иди ки, көрәсән дағлар гойнундакы «Гу көлүндән» бурая су чәкмәк мүмкүндүрмү?

Аслан дәрсләрдән сонра бош вахтларында бу барәдә китаблар охуяр, бу мөвзуда мәрузәләрә кедәрди. Профессор Чаваншир илә дә, элә онун һәм ин мөвзуда бир мәрузәсиндән сонра суал-чаваб заманы таныш олмуш, даһа сонра онунла дәфәләрлә көрүшүб данышмышды.

Аслан «Гу көлү» вә өз арзулары барәсиндә профессорла элә чошгун бир сәммийәтлә сөһбәт әтмишди ки, бир гәдәр романтик олан профессор өзү дә онун хәялларына шәрик олмушду.

Букүнкү ов,—хәялы һәгигәтә чевирмәк үчүн атылан илк аддым иди.

Профессорла олан үмидверичи сөһбәтдән сонра Аслан бу арзунун, нечә дейәрләр дәлиси олмушду. Өзү илә бәрәбәр мәктәби гуртарачаг кәнчләрдән бир чохуну вә район комсомол комитәсини, һәтта профессорун васитәсилә таныш олдуғу бир нечә кәнч алими дә марагландырыб, бу ишин чошгун һәвәскарлары әтмишди.

Инди, демәк олар ки, һәр һәфтә, истираһәт күңләриндә «Иланлы» гаялыларында бир нечә дәстә адам көрмәк оларды. Бунларын әлләриндә ов түфәнки дейил, чүрбәчүр өлчү әләтләри вә чиһазлар варды. Колхозун чаванлы-гочалы фәаллары да бунлара гошулмушду. Беләликлә, кәнч-мүтәхәссис вә алимләрлә колхозчулар әлбир олуб мүштәрәк бир коллектив яратмышдылар. Онлар өз гаршыларында, әләгәдар тәшкилатларын көмәйи илә хырдача бир колхоз су-электрик стансиясы гурмаг мәсәләси гоймушдулар.

Арадан чох кечмәмиш бу кәнч алим вә мүтәхәссисләр коллективи «Гу көлүндән» кәндә су чәкмәк вә кичик бир электрик стансиясы гурмаг үчүн лайиһә, смета, техники иш планы... һәр шей һазырламышды. Һәтта Аслан өз сон синиф йолдашлары илә бирликдә көлүн, су кәмәринин, кәнди әтрафындакы тахыл зәмиләрини суваран фәвварәләрин, бағ-бағчаларын, электрик стансиясы вә шәбәкәсинин һәрәкәт эдән бир макетини дә һазырламышды. Макет ишә салындыгда, бир яндан әтраф дағлардан көлә шырашырла су төкүлүр, бир яндан да су көлдән ахыб, электрик стансиясыны ишә салырды. Кәнди әвләриндә, күчәләриндә, мейданында хырдача рәнкбәрәнк электрик ишыглары яныр, уча көлдән кәмәрлә тәзйиг алтында кәлән су чәркә-чәркә дүзүлмүш инчә борулардан фәвварә вурурду.

Бу мәнзәрә Асланын һәтта ушаглыг хәялларындан вә рө'яларындан да көзәл иди. Она көрә көзәл иди ки, бу—даһа хәял вә рө'я дейил, макет дә олса, көзлә көрүлән, әл илә тохунулан бир һәгигәт иди.

Макет илә һәгиги һәят арасындакы мәсафә бөйүкдүр, макети стансияя чевирмәк чох чәтин бир ишдир. Анчаг далғалар үзәриндә шәһәр гуран, нәһәнк чайларын ағзына полад вә бе-

тондан бәнд вуран совет адамлары, совет кәнчләри үчүн узагы яхын, чәтини асан эдән бир гүввә вардыр:

— Халг, партия!

* * *

Һәмишә олдуғу кими, мәктәбин сон синфини гуртаранлар арасында бөйүк бир һәйәчан вар иди. Узун илләр бою бир-биринә иснишмиш, бир аилә үзвү кими меһрибанлашмыш үрәк достлары бир-бириндән, эзиз мүәллимләриндән, севимли мәктәбдән айрылачагдылар...

Онлар айрылачагларына көрә сыхылырдыларса да, илләрдән бәри бәсләдикләри үмид вә арзуларына говушачагларына көрә, вәтән вә халг гаршысында өз шәрәfli борчларыны өдәйәчәкләринә көрә севинирдиләр. Һәми өз ишиндә, өз саһәсиндә ениликләр ярадачагына, мүвәффәгийәтләр газана чагына инанырды. Мәктәбдә охудуглары мүддәтдә мүәллимләрдән эшидиб-өйрәндикләрини, китаблардан, кино вә театрлардан, һәятдан көрүб-көтүрдүкләрини, бөйүк арзуларыны һәята кечирмәк вахты кәлиб чатмышды.

* * *

Аслан мәктәбдә тәйинат комиссиясынын отагына кирәндә, сәдр она отурмаға ер кәстәрди.

— Комиссия сизи, өз ихтисасыныз үзрә али тәһсил алмаг үчүн института көндәрмәйи гәт этмишдир. Тәбрик эдирәм!

Сәдр бу сөзләри дейиб шәһадәтнамә илә бирликдә лазыми кағызлары она узатды вә күлә-күлә әлини сыхараг, сорушду:

— Этиразыныз йохдур ки?

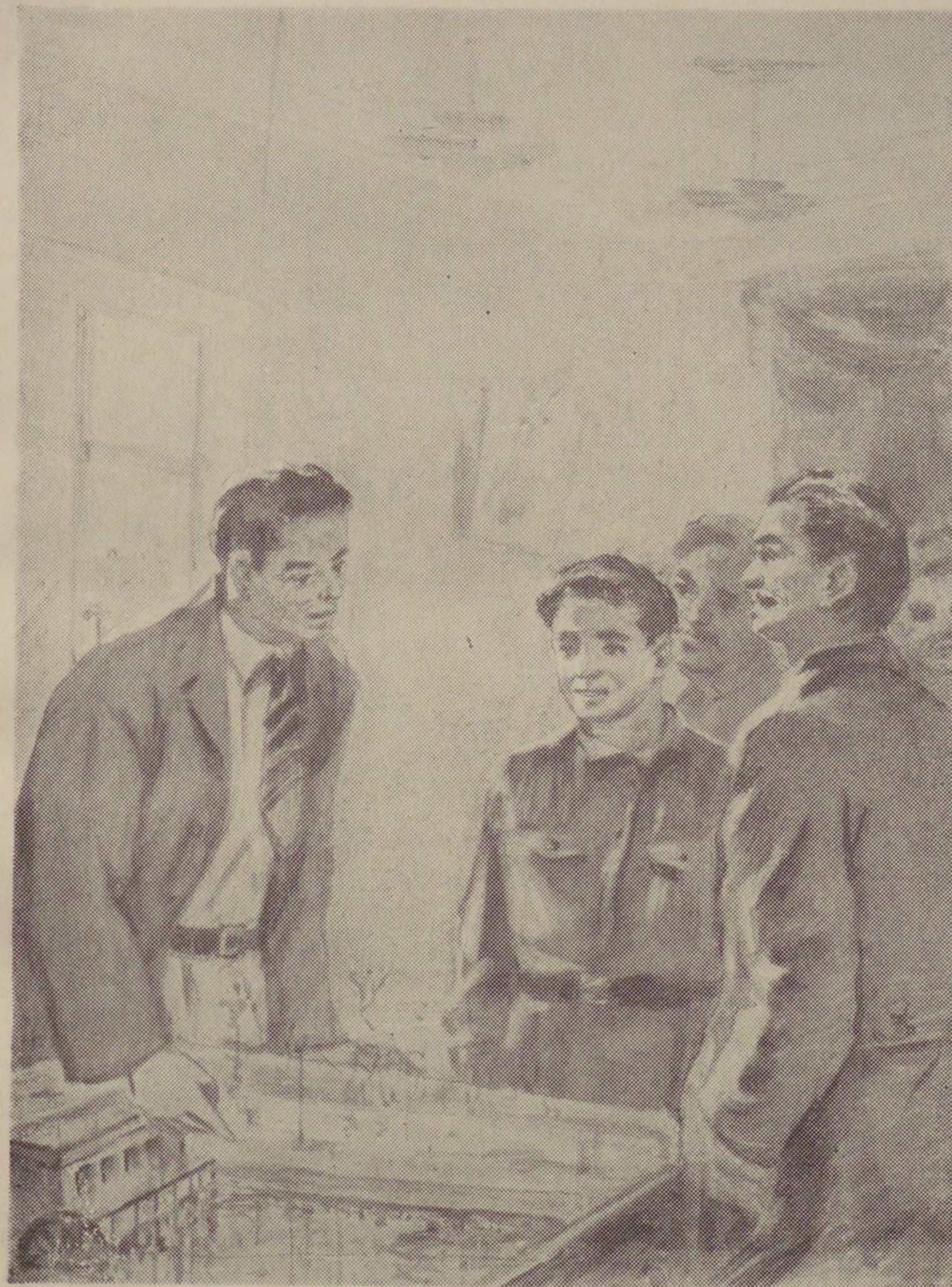
— Вар, йолдаш сәдр!—дейә Аслан аяға галхды.—Мән һәләлик охумаг йох, ишләмәк истәйирәм!..

Асланын арзу вә мөгсәдини яхшы билән мәктәб директору вә район комсомол комитәсинин нүмайәндәсиндән башга, комиссиянын о бири үзвләри тәәччүблә Аслана бахдылар. Һәтта Һәмкарлар иттифагынын гоча нүмайәндәси, яхшы эшитмәдийини күман эдиб, бир дә сорушду:

— Нечә, оғул, охумаг истәмирсән?

— Мән ишләмәк истәйирәм!—дейә Аслан һәйәчандан гызарыб башыны ашағы салды.

Гоча нүмайәндә бундан тамам башга мәна чыхарыб, она ата кими нәсирәт вермәйә башлады:

— Оғул, нә үчүн охумаг истәмирсән? Айыб дейилми? Мән өмрүмүн он беш илини фәһлә олмушам, анчаг совет һакимий-йәти илләриндә охуюб, бир сәнәт газанмышам. Алтмыша яхын яшым вар, енә арабир фүрсәт дүшәндә ихтисасымы артырмаға, охумаға кедирәм... Бәлкә...—дейә гоча бир ан дүрүхдү. Сонра даһа меһрибан бир сәслә сөзүнә давам этди,— бәлкә, аилән... мадди әһтияч... көмәк эдәрик...

Аслан гоча нүмайәндәйә чаваб вермәйә һазырлашаркән, комсомол комитәсинин нүмайәндәси онун әвәзинә комиссия үзвләрини баша салмаг үчүн аяға галхды. О, бөйүк салонун бир күнчүнә сары йөнәлди. Аслан вә йолдашларынын һазырладығы макет орада иди. О, макетин өнүндә дуруб:

— Бура зәһмәт чәкин!—дейә, макети ишә салды...

Бу көзәл мәнзәрәнин өнүндә дуруб, һейран-һейран бахан комиссия үзвләринә мүрачизәтлә комсомол нүмайәндәси изаһат верди:

— Аслан өз ушаглыг арзуларынын тимсалы олан бу тикинтидә иштирак әтмәк вә бурада ишләмәк истәйир. Тикинтинин лайиһә вә сметасы дөвләт тәрәфиндән тәсдиг әдилмишдир...— дейә о, дивардан асылмыш Азәрбайчан хәритәсиндә учгар дағлар гойнуну көстәрди.

Гоча нүмайәндә Асланы ялныз инди көрүрмүш кими, көзләрини она зилләйиб, динмәз-сөйләмәз хейли бахды, сонра бирдән-бирә ону гучаглайыб алнындан өпдү вә:

— Сағ ол бала, вар ол!—дейә, нәдәнсә, бир әли илә көзлү-йүнү о бири әли илә яйлығыны чыхарыб көзләрини вә көзлү-йүнү силә-силә әлавә этди:

— Кет оғул, уғур олсун!

III

БӨЙҮК АРЗУЛАР

Асланын мүәллим вә йолдашларындан айрылыб кетдийи күндән бир ил, бәлкә бир гәдәр чох кечмишди. О, инди бир илә яхын иди ки, «Гу көлү» саһилиндә гурулмуш хырдача колхоз elektrik стансиясынын рәиси вәзифәсиндә чалышырды. Кәнд мәктәбинин сон синфиндә охуян ики-үч кәнч колхозчуну да колхоз бурада ишә тәйин әтмишди. Аслан онлара ихтисас үзрә билик верир, мүстәгил ишләмәйә өйрәдирди.

Ов мөвсүмүнүн сон күнләри—февралын ахырлары иди.

Аслан вә йолдашлары илә бирликдә «Иланлы» гаялыгларына чох кәлмиш профессор Чаваншир бураны бир овлаг кими дә чох хошламышды. Тез-тез бура кәлиб. Асланла ова чыхырды.

Инди дә профессор, Асланла шәртләшдийи ердә көрүшүб, бир гәдәр ов этдикдән сонра, электрик стансиясына, орадан да «Гу көлүнә» кетмәйи гәрара алды. Профессор тикинти гуртардыгдан сонра бураны көрмәмишди.

«Гу көлү»—дөшләри мәхмәр кими ямяшыл, дикләри мәрмәр кими дамар-дамар, золаг-золаг, рәнkdән рәнкә чалан сылдырымлы дағларын гойнунда биллур бир күзкү кими нарылдайырды. Чәркә-чәркә ағ-чәһрайы булут карванлары бу күзкүдә әкс этдикчә, фирузәйи көз үзү сәрин дағ мейинин нәфәсилә һәрдән яваш-яваш йырғаланан суларла бирликдә санки чанланыр, һәрәкәт әдирди.

Биреи башга кәнчләр кими, яшына көрә, о биреи исә, тәбиәтинә, хасийәтинә көрә өмрлүк шаир олан бу ики дост—Асланла Чаваншир бу көзәллийи бир мүддәт һейран-һейран сейр әдиб, динмәз-сөйләмәз дурдулар. Сонра орадан-бурадан сөһбәтә башладылар. Ахырда профессор сөһбәти Асланын тәһсининә кәтирди; чүнки профессор бу арамсыз, дирибаш, чошгун кәнчдән чох шей көзләйирди, онун әсл ярадычы бир алим олмаг үчүн һәр бир имканы вар иди.

— Яхшы, овчу йолдаш, дейәсэн чох тез йорулуб динчәлирсән!—дейә профессор мәтләб үстүнә кәлди.—Бәс бу ишин дагысы нечә олсун?

Аслан мәсәләни баша дүшүб күлүмсүнә-күлүмсүнә чаваб верди:

— Билирәм нәйи дейирсиниз, профессор! Анчаг һәлә тездир. Колхозумуз ириләшмишдир, стансиянын күчүнү артырмаг фикриндәйик. Бир-ики ил дә ишләмәк истәйирәм.

Профессор бир гәдәр тәәччүблә сорушду:

— Бурадамы? Бура чох көзәлдир, чох раһатдыр, амма... чох раһатлыг севән адам овчу олмаз... Бир дә дәдә-бабалар дейибләр ки, газ вур, газан долсун!

— Әләдир, профессор, мән дә бир-ики ил сонра йәгин ки...— дейә Аслан бирдән сөзүнү кәсди вә дик юхары бахды:— Профессор, бахын!!!

Профессор да башыны галдыранда, көлүн о биреи учундан дағын тәпәси илә ики гу гушунун вүгарла ганад чала-чала кәлдийини көрдү. Аслан вә профессор бир анда овчу вәрдишилә ерә синиб, һәрәкәтсиз галдылар.

Гушлар яхынлашдыгча, ашағы энә-энә, көлүн үзәриндә

кет-кедә кичилән бир нечә даирә вурдулар, сүраһидән пияләйә төкүлән су сәсинә бәнзәр гәрибә хош бир сәслә санки бир-бирилә мәсләһәтләшдикдән сонра, сүзә-сүзә көлә эндиләр.

Гушларын ән бөйүйү, ән гәшәнки олан бу ағаппаг көзәлләр ипәк түкләрини габардыб узун зәриф боюнларыны, гара көзлү, гара димдикли узунсов юмру башларыны о ян-бу яна чевирә-чевирә, биллур көлдә үздүкчә, әлә бил баягкы—көзәл мәнзәрә бир анда тамам дәйишди. Даһа да көзәлләшди, ова бир дирилик, ени бир һәят кәлди...

Тәбиәт кими, көзәл мусигийә дә ашиг олан профессор, санки Чайковскинин «Гу көлү» балетинин зәриф, әфсанәви-сәмчми мусигисинин аһәнкини дуйду. Санки көзүнүн өнүндәки гу гушлары бу саат көлдән чыхачаг, көзәл гызлара дөнүб бу инчә мусигинин аһәнкинә уяраг рәгсә башлаячагдылар...

Лакин бир ан, бирчә ан, ибтидаи, бабалардан галма овчулуг әһтирасы профессорун бу зәриф дуйгуларына галиб кәлди. О, әлини, яддан чыхыб янында дүшүб-галмыш түфәнкинә атды. Отуз илдән бәри овчу иди. Амма һәлә бирчә гу да вурмамышды. Инди дүшән бу фүрсәт ону алдатды... О пычылты илә Асланы сәсләди.

Аслан көзәл бир рәядан айылан кими олду. Башыны профессора тәрәф чевириб, көзләрини дөйә-дөйә она бахды. Профессор пычылты илә деди:

— Аслан, мән о биреи саһилә кедирәм. Гушлар учуб, сәнә сары кәлсә, гойма һа...

Профессор кетди, бир аз сонра гушлар нараһат бир һалда, бойлана-бойлана, сүр'әтлә үзүб Аслана сары кәлмәйә башладылар, бирдән гаггылдаша-гаггылдаша, аягларыны суя чырпа-чырпа һаваландылар. Асланын башы үстүндән о гәдәр яхындан кечдиләр ки, су дамчылары онун үзәринә чиләнди, ганадларынын ели онун үзүнү елпичләди. Аслан һеч әлини түфәнкә узатмады, һеч ериндән тәрпәнмәди. Ялныз башыны чевирди, шимала доғру учуб кедән гушларын дадынча гәрибә, һәйәчанлы-һәсрәтли нәзәрләрлә баха-баха галды...

Профессор гайыдыб кәлдикдә, гушлар артыг үфүгдә ики хырдача нөгтә кими көрүнүрдүсә дә, анчаг Аслан һәлә көзләрини онлардан айырмамышды...

...Йәгин ки, бу арамсыз, бу чошгун, бу хәялпәрвәр кәнч инди дә онларын кетдийи ерә, шимала—әсрләрдән бәри ят-яб галмыш хам торпаглары оятмаға, учсуз-бучагсыз чансыз дүзәнләрдә ени һәят яратмаға кедәчәкди!

Апрел 1954

Я Х Ш Ы О В Ч У

I

ИОЛДАШ ИОЛДАШЛА ТЭН КЭРЭК!

Элчин илэ Тофиг мэктебдэн чыхыб севинэ-севинэ эвлэринэ кедирдилэр. Онлар севинирдилэр, чүнки һэр икисинин дэрс вэ эхлаг гиймэтлэри э'ла вэ яхшы иди. Онлар илин ики рүбүнү яхшы охумушдулар, инди дэ дүз он ики күн яхшыча истираһэт эдэчэкдилэр.

— Ай кэзэчэйэм, ай эйлэнэчэйэм һа!..—дейэ Элчин сәсини чәкиб севинчлэ күлдү.

— Ай ятачағам, ай динчэлэчэйэм һа!—дейэ Тофиг дэ ону ямсылайыб, сәсини узатды вэ гәһгәһэ илэ күлдү.

— Сән бу ятмагдан доймадынмы, а тәнбэл? Бир чәдвэлине бах: ики рүбдэ көр нэ чох дэрс бурахмысан! Истираһэт күнләриндэн башга он күн эвдэ ейиб-ятмысан.

— Нейләйим, хэстэ олмушам да...

— Элэ эт ки, хэстэләнмэ дэ... Бэс нийэ инди дэ енэ ейиб-ятмағы арзулайырсан?

Тофиг бу суала бирдән-бирэ чаваб верэ билмәди. Бу сөзлэри о, бәлкэ дэ элэ-белэ, зарафатла демишди. Амма йох, онун доғрудан да чох кәзиб-эйләнмәклэ арасы йох иди. Буну Элчин да яхшы билирди. Йолдашынын чаваб вермәйэ сөз ахтардығыны көрүб деди:

— Неч элэ шей йохдур, бу гыш тә'тилини мәнимлә бир ердэ, мәним дүзәлтдийим план үзрә кечирәчэйик.

— Сәнин планын нәдир ки? Олмая бурадан Көй көлө пияда йүрүш тәшкил эдәчәксән?

— Көй-көлө йох, бир аз яхына...

— Мәсәлән?

— Мәсәлән, элэ бизим бу Абшеронда, яйда пионер дүшәркәсиндэ олдуғумуз Бузовная, дәниз гырағына...

Тофиг дәниз сөзүнү эшидән кими чанына үшүтмэ дүшдү. О, өзүнү йығышдырыб палтосунун хэз яхалығыны галдырды вэ гулагларына инанмырмыш кими, сорушду:

— Нечэ? Бузовная, дәниз гырағына?..

— Һэ, атам мәнэ сөз вериб, гыш тә'тилиндэ мәни неч олмаса бир дэфэ эсл ова апарачаг. Мән истәйирәм ки, сән дэ бизимлә кедиб овун дадыны бир көрәсән!

— Гышда, бу союгда дәниз гырағына?

— Һайыф ки, һәлә о гәдәр союг дейил,—дейэ Элчин башыны галдырыб һавая бахды.

Букүн сәһәрдән күн чыхмышды. Эввәл юмшаг эсән хэзри инди яваш-яваш күчүнү артырырды. Күлэк артдыгча һава да соююр, гар гохусу дуюлурду. Шималдан галын боз булутлар парчалана-парчалана, ағыр-ағыр ахышырды...

Элчин бирдән көзләрини бир нөгтәйэ зилләди. Элини галдырды вэ бармағы илэ нәйи исә көстәриб деди:

— Одур, бах, гағайылары көрүрсәнми? Эниб галха-галха, дәнизэ сары учурлар, йәгин гар яғачаг...

Тофиг гар сөзүнү эшитдикдэ, өзүнү бир аз да йығышдырды. Ичи-байыры хэз олан папағынын гулагларыны тез эндирди. О, Элчинин көстәрдийи ерә баханда, бурнуна ел долду, нә олдуса, үч дэфэ далбадал асгырды вэ нә исә көзләйирмиш кими, Элчинин үзүнә бахды. Элчинин башы гағайылар вэ булутлара гарышдығы үчүн. Тофиг өз-өзүнә деди:

— Саламат ол, саламат ол!..

Гағайылар, булутлара баха-баха, азачыг хәяла кетмиш кими олан Элчин элэ билди ки, Тофиг онунла худаһафизләшир. О да элини она узатды:

— Сән дэ саламат гал,—деди вэ бирдән айылан кими олду.—Яхшы, һара белэ? Бэс тә'тил күнлэри барәсиндэ сөһбәтимиз, гәрарымыз нечэ олду?

Тофиг Элчинин элини сыхды вэ деди:

— Дейәсән мәнэ енэ союг дәйиб. Тез эвә гачым. Бизэ кәләрсән, данышарыг.

Онлар бу чүр, көзләнилмәдән айрылдылар.

Элчинлэ Тофиг лап ушаглыгдан бир-бирилэ яхын йолдаш идилэр. Инди дүз едди ил иди ки, онлар бир мэктебдэ, бир синифдэ охуур, бир партада отурурдулар. Онлар яхын йолдаш олсалар да, хасийэтлэри башга-башга иди.

Элчин уча бойлу, гарашин, үздэн арыг көрүнэн, амма саглам, чивэ кими ойнаг бир оғлан иди. Тофиг исэ, эксинэ, алчаг бойлу сарышин, кирдэсифэт, этли-чанлы иди. Амма тез-тез хэстэлэнирди. Онун башга бир ады да «мимоза» иди. Тофиг дэ «мимоза» биткиси кими янындан ел өтэндэ бүзүшэн, дэймэдүшэр олдуғуна көрө, она белэ ад гоймушдулар; она эвдэ һэрдэн зарафатча белэ дейирдилэр.

— Һэ, «мимоза», нечэ билирсэн, сабаһ күлэк эсэчэк, гаряғыш яғачаг, я йох?

Я да радио сабаһ Москвада һаванын булутлу олачағыны бэлкэ дэ арабир яғыш яғачағыны хэбэр верэндэ, Тофигэ дейирдилэр:

— «Мимоза», дур, галошларыны, плашыны кей, сабаһ Москвада яғыш яғачаг...

Тофигин белэ дэймэдүшэр олмасынын сэбэби бу иди ки, гоча нэнэси «көзүнүн ағы-гарасы» бу бирчэ «баласыны» назне'мэтлэ, эзиз-хэлэф бөйүтмүшдү. Ушаға о гэдэр «байыра чыхма, союз дэйэр! Су ичмэ, азарларсан! Гачма, йоруларсан! Күлмэ, тэрлэрсэн!»—демишди ки, Тофиг доғрудан да башга яшыдлары кими, ойнамагдан, йүйүрмэкдэн, һэтта шэн-шэн гәһгәһэ чэкиб күлмэкдэн дэ горхурду.

Танышларынын, хүсусэн мэктебдэки йолдашларынын Тофигин бу хасийэтинэ күлмэлэри, ону лаға гоймалары өзүнэ о гэдэр тэ'сир этмирдисэ дэ, амма онун эсл үрэк йолдашы Элчинин ачығына кэлирди. О, өзүнэ сөз вермишди ки, һэр нечэ олурса-олсун, Тофиги бу хошакэлмэйэн күлүнч вэзийэтдэн гуртарсын, ону зирэк, һамы илэ гайнайыб-гарышан, исти-союздан горхмаян, мөһкэм, дөзүмлү бир оғлан этсин. Буна көрө о, тез-тез Тофигкилэ кэлиб, ону эвдэн чыхарыр, өзү илэ бэрабэр кэзмэйэ апарырды. Һэлэ бир дэфэ башларына бир «иш» кэлмиш, бир хатадан гуртармышдылар...

Бир күн Элчин Тофиги дэниз клубуна апарыб, өзү илэ бэрабэр бир аварлы гайыға миндирмиш вэ она авар чэкмэйи өйрэтмэк истэмишди. Эввэлчэ гайыға минмэкдэн горхан Тофиг, яваш-яваш өйрәшмиш, һэтта бир гэдэр авар да чэкмишди. Анчаг кэзинтидэн гайыдыб, лап көрпүйэ ян алдыгда, о тэләсиб бир аз тез аяға дурмуш вэ элини көрпүйэ атыб, гайыг-

дан чыхмаг истэдикдэ, башы үстэ дэнизэ дүшмүшдү. Көрпүнүн янында су даяз олдуғундан, Элчин һэмин саат элини узадыб ону аяға галдырмыш вэ көрпүйэ чыхармышдыса да, анчаг Тофигин үст-башы исланмышды, өзү дэ яман горхмушдү.

Бу һадисэдэн сонра Тофиг бир дэ нэинки гайыгда үзмэйэ һэтта дэниз саһилинэ кэзмэйэ чыхмаға да чэсарэт этмирди.

Амма Элчин өз фикриндэн эл чэкмэмишди. О, һэр нечэ олурса-олсун, өз йолдашыны бэркэ-боша өйрэтмэйэ сөз вермишди вэ буну эдэчэкди. Буна көрө дэ, инди Тофиги өзлэри илэ бирликдэ ова апармаг истэйирди.

Элчин эвэ кэлдикдэ атасыны мэшгул көрдү. О, ов шейләрини столун үстүнэ дүзүб фишэнк долдурмаға һазырлашырды. Элчин элэ вахтында кэлиб чыхмышды. Һэмишэ олдуғу кими, инди дэ атасына хейли көмэк эдэчэкди...

Ата-оғул фишэнклэри долдурдулар, йығышдырыб сэлигэ илэ ерлэринэ гойдулар, түфэнклэри силиб-тэмизләдилэр вэ эллэрини юуб ахшам чайларыны ичмэйэ башладылар. Сөһбэт арасында Элчин атасындан сорушду:

— Сэфэримиз һарадыр, ата?

Атасы күлэ-күлэ чаваб верди:

— Шимал гүтбүнэ...

Элчин дэ атасынын зарафатына зарафатла чаваб верди:

— Йох, ата, кэл бу дэфэ бир азча яхына кедэк.

— Нийэ ки? Горхурсан йоруларсан?

— Йох, ата, мэн йорулмарам, амма йолдашым Тофиг йорулар. Ахы о чох узаглара пияда кетмэйэ өйрәшмэйибдир...

— Тофиг нэ вахтдан бэри ова кэдэн олуб?

— Экэр ичазэ версэн, бу дэфэ ону да өзүмүзлэ апараг. Мэн истэйирэм ки, о да овчу олсун. Ахы йолдаш йолдашла тэя кэрэк.

— Элэдир, амма дэвэчи илэ дост оланын дарвазасы кен кэрэк,— дейиб атасы Элчинин мэсэлинэ мэсэллэ чаваб верди.— Сэнин достун о «мимозаны» ова апаран кэрэк овчулуғу бура-хыб, она гуллуг эләсин.

— Йох, ата, лап да элэ дейил. Даһа өзү дэ сөз вериб ки, бэркэ-боша өйрәнсин. Өзү кетмэк истэйир...

— Яхшы, инди ки, дейирсэн, гой олсун. Бу дэфэлик шимал гүтбүнэ йох, Бузовная, Зугулба габағына кедирик...

Элчин атасынын разылығыны алдыгдан сонра севинмиш

бир һалда ериндән дурду, ата-анасына: «Ширин юху!»—дейиб, өз отағына кечди вә ятағына кирди.

Элчин һәмишә еринә кирән кими ятарды, анчаг бу дәфә ону юху апармырды. О һәйәчанлы иди. Яйын ахырларында, ов мөвсүмү ени ачыланда, о атасы илә бирликдә, дәниз гырағына өрдәк, чүллүд вә башга су гушлары овуна чох кетмишдисә дә, анчаг инди биринчи дәфә гышда әсл ова кедәчәк, өз түфәнки илә атачагды. Элчин бу яхында он беш яшына еничә кирмишди. Атасы она кичик чаплы, гәшәнк, йүнкүл гошалүлә бир түфәнк алмышды. Бунлардан башга о өз йолдашы Тофиги дә ова апарырды. О чох истәйирди ки, бу ов сынағы гайыг сүрмәк кими мүвәффәгийәтсиз олмасын, йолдашыны һәвәсләндирсин.

Элчин бу барәдә фикирләшдийи үчүн. ону юху апармырды. Бу заман о, гоншу отагда сөһбәт эдән ата-анасынын сәсини эшитди:

Анасы дейирди:

— ...Йә'ни сән доғрудан да, бу гарлы-боранлы гышда ушаглары да өзүңлә бирликдә ова апарачагсан?

— Сән ушаг кимә дейирсэн? Бир ай әввәл Элчинин он беш яшына кирмәсини гейд этмәдикми? О даһа ушаг дейил. Екә кишидир! Сабаһ-бирикүн Совет ордусу сыраларына кедәчәк, кәрәк индидән бәркә-боша дөзүмлү олсун!..

Көрүнүр ки, анасы бу инандырычы дәлилин габағында һеч бир сөз тапа билмәдийи үчүн, даһа динмәди.

Элчин юхуя кетди.

***

Эртәси күн Элчин, һәмишә мәктәбә кетдийи күнләрдә олдуғу кими, сәһәр тездән дуруб әл-үзүнү юду, сәһәр идманыны эләди, чайыны ичиб кейинди вә Тофигкилә кетди.

Тофиг дә һәмишә, өз сөзү илә, «бош» күнләриндә олдуғу кими, һәлә дә ятағындан дурмамышды. Бүкүн истираһәт күнү олдуғундан, Тофигин ата-анасы да эвдә иди. Элчин онларла саламлашыб, эв адамы кими, бирбаш Тофигин ятаг отағына кечди. Союгдан гызармыш әлләрини йолдашынын бойнуна-боғазына сүртүб күлә-күлә деди:

— «Чох ятма, дур, а тәнбәл!..»

Тофиг нә гәдәр этдисә, яхасыны Элчинин әлиндән гуртара билмәди. Элчин зорла йорғаны Тофигин үстүндән чәкиб, ону ятағындан галдырды. Тофиг сәһәр емәйини едикдән сонра, онлар тә'тил күнләринин планыны мүзакирә этмәйә башладылар.

Элчин тәртиб этдийи плана, ова кетмәйи дә салмышды. Тофиг Элчинин бу планыны динләйиб ишин чохлуғундан горхуя дүшмүш кими деди:

— Яхшы, биз бу гәдәр иши кәрсәк, онда һеч бош вахтымыз галмаз ки? Бәс биз нә вахт истираһәт эдәчәйик?

— Сән истираһәт нәйә дейирсэн? Мәкәр вахты «бош» кечирмәк истираһәтдирми? Истираһәт әлә одур ки, вахтын бош-бошуна кетмәйә. Ону файдалы, мараглы вә әйләнчәли кечирәсэн!..

Тофиг иши бир гәдәр «йүнкүлләшдирмәк» истәдисә дә, анчаг Элчин сөзүнүн үстүндә мөһкәм дурду. Тофиг дә бу планы йолдашы илә бирликдә «артыгламасилә еринә етирмәйә» сөз верди.

Инди ишин эн чәтини галмышды. Тофиг өзү бир азча горха-горха олса да, ова кетмәк истәйирди. Амма онун ата-анасыны, хусусән нәнәсини буна разы эдиб ичазә алмаг доғрудан да чәтин мәсәлә иди.

Элчинлә Тофиг дуруб, о бири отаға кечдиләр. Бурада Тофигин ата-анасы вә нәнәси отуруб, радио динләйирдиләр. Консертдән сонра радио ов һаггында мараглы бир һекайә верди.

Элчин илә Тофиг үчүн бу лап еринә дүшдү. Элчин овдан сөһбәт салыб ахырда Тофигин ата-анасына белә деди:

— Атам сөз вериб ки, бу күнләрдә Тофиглә мәни өзү илә ова апарсын. Тофигин дә чох һәвәси вар... йәгин ки, ичазә верәрсиниз?

Тофигин ата-анасы бу көзләнилмәз тәклифә нә чаваб верәчәкләрини билмирдиләр.

Азачыг сүкутдан сонра Тофигин анасы деди:

— Сиз ки, һәлә ушагсыныз? Доғрудан да атан сизи апарачагмы? Бәс үшүмәзсинизми?..

Элчин өз атасынын анасына вердийи чавабы ядына салды вә онун сөзләрини әйнилә тәкрар этмәйә чалышды:

— Сиз ушаг кимә дейирсиниз? Биз икимиз дә он беш яшына кирмәмишикми? Сабаһ-бирикүн Совет Ордусу сыраларына кедәчәйик. Кәрәк индидән бәркә-боша өйрәнәк, дөзүмлү олаг!

Элчинин бу сөзләриндән сонра Тофигин ата-анасы дейәсэн юмшалды. Онлар күлүмсәйәрәк бир-биринин үзүнә бахдылар. Ачыг-айдын чаваб вермәдиләрсә дә, бахышларындан билинирди ки, разыдырлар. Элчинлә Тофиг буну разылыг чавабы кими гәбул эдиб, һәр икиси севинчәк бир һалда кейиниб эвдән чыхды.

F. Köçəri adlı
Azərbaycan Dövlət Uşaq
KİTAPXANASI

INV № 58781

ИЛК ИМТАҘАН

Тофиг Элчинлә вә онун атасы илә бирликдә электрик гатарынын вагонундан чыханда, элә билди ки, гаранлыг буз дәннзинә дүшдү. О, Элчинә нә исә демәк истәди, амма союгданмы, гаранлыг вә күләйин горхусунданмы, нәдәнсә, дили-ағзы тутулду. Даныша билмәди.

Этраф һәлә зил гаранлыг иди. Гылынч кими кәсэн, илик-ләрә ишләйән бир күләк әсирди. Көзә көрүнмәйән, амма ити шүшә овунтусу кими, сәрт вә ачышдыран гар дәнәләрини адамын үз-көзүнә чырпырды. Һараданса, узаглардан шиддәтлә гаялара чарпан дәннз далғаларынын горхунч нәрилтиси кәлирди.

Стансиядан һәлә он-он беш аддым айрылмамышдылар ки, электрик гатары йола дүшүб кетди. Тофиг ихтиярсыз олараг, дөнүб дала бахды. Илыг, ишыг вә юмшаг креслолу вагонлар кетдикчә артан бир сүр'әтлә ондан узаглашырды. О, даһа истәсәйди дә, кери гайыда билмәйәчәкди. Тофиг, истәр-истәмәз ирәли аддымлады. Үз-көзүнә вуран гарлы күләкдән көзләрини ача билмирди. О, өмрүндә бирчә дәфә дә олсун белә бир һавада, белә бир вахтда эвдән байыра чыхмамышды. Эвләри, исти, юмшаг йорған-дөшәйи ядына дүшдү. Бурнунун учу көйнәди...

Бирдән Элчинин атасынын сәсини эшитди:

— Һә, нечәсэн, Тофиг, үшүмүрсән ки?..

Тофиг өз-өзүнә дүшүндү: «Нечә йә'ни үшүмүрсән? Бәс белә бир һавада адам үшүмәзми?» О истәйирди десин ки: «Ай әми, үшүйүрәм, өзү дә лап яман үшүйүрәм... Ичазә верин, мән гайыдым, стансияда нөвбәти гатары көзләйим...» Анчаг билирди ки, бу лап рүсвайчылыг олар; Элчин дә ондан һәмишәлик күсәр. Буна көрә дә, чаныны дишинә тутуб дили долаша-долаша чаваб верди:

— Һә, бир аз союгдур... Өзү дә һеч бир шей көрмүрәм...

— Зиян йохдур, инди йол кедиб гызышарсан. Аддымларыны мөһкәм ат, йол дүмдүздүр. Далымча кәл. Инди көзләрин дә гаранлыға өйрәшәр. Лап көзәл һавадыр. Яман гуш вурачайыг...

Сонра о, сәсини бир аз учалдыб Элчинә деди:

— Элчин, һарадасан? Тофигин голундан тут, далымча ейин кәлин!..

Доғрудан да Тофиг бир аз кетдикдән сонра о гәдәр исинди ки, әйниндәки ярымкүркүн яхасыны ачмалы олду. Көзләри дә даһа әмәлли-башлы көрдү.

Онлар дар чығырла дик энишли гаялыг бир ердән кечиб бәркимиш гумун үстү илә саһил гаяларынын араларына кирдиләр. Гаяларын арасында чохла адам варды. Тофиг тәәччүб әтди. Бу адамлар бура нә вахт кәлмишдиләр? Кечәни бурадамы галмышдылар?

Нә исә, әфсанәви бир шәһәрин күчәләри кими. доланбач чығырлардан, сылдырымлы «әйванлардан», дәйирми мейданлардан кечиб. зирзәмиә энән кими долама пилләләрлә ашагы әндиләр вә бирдән отаға бәнзәр дар бир ерә кәлиб чыхдылар. Һәмин саат күләк вә гар кәсилди, элә бил һава да илыглашды. Үч тәрәфи ири гаялардан ибарәт олан бу ерин дәннзә бахан бир гапысы варды. Күләк чәпәки әсдийиндән, бураны тутмурду. Ики нәһәнк гая баш-баша вериб, чатма бир чардаг кими. бу ерин үстүнү өртдүйүндән, ичәри гар да кәлмирди.

Элчинин атасы чийниндәки екә һейбәни чыхарыб ерә гойду вә деди:

— Һә, гочаглар, мәнзилә чатдыг. Йорулуб-үшүмәдиниз ки?

Элчин дә далындакы кичик һейбәни ерә гоя-гоя чаваб верди:

— Үшүмәк нәдир, һәлә дейәсэн тәрләмишәм дә... Сән нечә, Тофиг?

— Мән дә даһа үшүмүрәм.

— Гочаглар, инди яхаларынызы дүймәләйин, боюн-богазынызы бәркидин. Йол кәлиб гызышмышсыныз. Союг дәймәсин.

О, һейбәдән термос вә үч стәкан чыхарыб гаянын әнсиз сәкийә бәнзәр чыхынтысы үзәринә гойду. Термосдан исти чай төкүб. стәканлары долдурду.

— Һә, исти чайдан ичин, гарныныз да гызсын. Бу саат ишә башлаячагыг!..

Буну дейиб о, гаянын диварында дәрн тахча кими бир ердән бир гучаг гуру дәннз оту—чыг чыхартды. Диварын диндә скамя кими дүзүлмүш ири дашларын үзәринә төкүб, деди:

— Бу да сизин юмшаг креслоларыныз!

Бу заман һараданса бир-ики түфәнк шаггылтысы кәлди. Элчинин атасы:

— Одур һа, башланды!..—дейиб тез ачыг ердән дәннзә

сары бойлана-бойлана, түфәнкини габындан чыхарыб гурашдырмаға башлады. Элчин дә өз түфәнкини чыхартды.

Тофиг исти чайдан удум-удум ичә-ичә, тәәччүблә бойланыб байыра бахды. Лакин гаранлыгда һеч бир шей көрмәди.

Элчинин атасы түфәнкини, фишәнк габыны сазлайыб дәнизә ачылан эйван кими ерә кечди. Алтына гуру чығ төкдү вә кичик балкон кәнары кими бир гаянын архасында өзүнә раһат ер дүзәлтди. Бир аз ашағыда бурадан даһа кениш бир гая далдасыны ушаглара кәстәриб деди:

— Орадан гуру чығ көтүрүб сиз дә бураны сәлигәйә салын, отурун... Элчин, һәлә түфәнки долдурма, вахтында мән сәнә дейәрәм.

Элчин илә Тофиг марыгларыны дүзәлдиб сәлигәйә салмаға башладылар. Элчинин атасы онлара көз етириб лазыми кәстәришләр верирди. Онлар ишләрини гуртардыгда, Элчиния атасы деди:

— Һә, яхшы, инди, бах, элә отурун ки, һәр икнiniz гаршы тәрәфи яхшы көрәсиниз. Гуш кәләндә тәрпәнмәйин!—Сонра Элчинә дөнүб деди:—Инди түфәнкини долдур, һазыр гой, өзүн дә диггәтли, эһтиятлы ол...

Һава ишыглашдыгча дәниз, көй, гаялар вә бир аз архада чылпаг ағачлары көрүнән бағлар сечилмәйә башлайырды. Амма һамысынын үстүнә элә бил бозумтул көй бир түл пәрдә чәкилмишди. Яйда сары-гәһвәйи рәнкләрә чалан гаялар, сәдәф кими парылдаян гумлар, хош сәслә адамы өз гойнуна чағыран дәниз, һәр шей, һәтта сәһәр шәфәгиндән гызаран үфүг дә инди бомбоз иди.

Тофиг инди бүтүн бунлара диггәт етирдикдә, баша дүшдү ки, һәмин гаялар, һәмин гумлар, һәмин дәниз яйда башга, гышда исә тамам башга рәнkdә олурмуш!.. Бәс күнәш? Доғрудан, бәс күнәш һаны?

Тофиг бойланыб әтрафа көз кәздирди ки, күндоған сәмти дүрүст тәйин этсин. Гаялар она таныш кәлди. О дөнүб йолдашынын үзүнә бахды. Элчин көзләрини кәркин бир һалда үфүгдә кәздирмәkdә иди. Тофиг ондан сорушду:

— Бура һарадыр, Элчин? Дейәсэн ахы бу гаялар мәнә таныш кәлир?

Элчин дә бу суалдан сонра әтрафына көз кәздирди.

— Һә,—дейә Элчин сәсини чәкди,—бура һәмин о «Мәрч гаясы»дыр да! Ядында вармы, үзкүчү оғланлар юмурта кими ағаппаг дәйirmi бир дашы бурадан дәнизә атар, сонра мәрч-

ләшиб бу гаядан суя һоппанар, баш вуруб дашы чыхарардылар?

— Һә,—дейә Тофиг дә сәсини чәкди,—ядыма дүшдү!

Доғрудан да, бу ер онларын икисинә дә яхшы таныш иди. Яйда, пионер дүшәркәсиндә олдуғлары заман, дәфәләрлә өз дәстәләрилә бура кәлмишдиләр. Будур, далдасында отурдуғлары бу гаядан бир нечә аддым ирәлидә башга сылдырым бир гая суюн үзәриндә учалмышдыр! Бурада бир бойдан артыг су вардыса, анчаг дуру олдуғундан, сакит һавада дибиндәки сәдәф кими гум вә рәнkbәрәнк дашлар айдын көрүнүрдү. Ушағлар өз араларында һәр гаяя бир ад гоймушдулар. Юхарыдакы мәрчләшмәдән сонра бу гаяя «Мәрч гаясы» дейирдиләр. Яйда һәвәскар балыгчылар бу гаянын үстүндә отуруб тиловларыны дәнизә атар, балыг тутардылар. Көзләринә күн дүшмәмәк үчүн, кәнарлары кениш, һәсир шляпаларыны алынларына эндиәрдиләр. Күнәш исә, дүмдүз онларын габағындан—санки суюн ичиндән чыхарды; бир нечә аддымлыгда янан күчлү автомобил фаралары кими, онларын көзләринә гамашдырарды. Бәс һәмин күнәш инди нечә олмушдур?

Һава артыг хейли ишыглашмышды. Амма күнәшин доға чағы ердә һеч балача бир гызарты да йох иди.

— Бәс күнәш һаны?..—дейә Тофиг өз-өзүнә суал верди. Амма буну Элчин дә эшитди. О да, ихтиярсыз олараг һәмишә күнәшин доғдуғу ерә, дүз ирәли, дәнизин көйлә бирләшди-йи ерә бахды.

— Доғрудан һаны?..—дейә йолдашлар икиси дә, овда олдуғларыны унудуб учадан сәсләндиләр вә марыгдан бойландылар.

Элчинин атасы бу суалы эшидиб үзүнү ушаглара чевирди вә онларын нә исә ахтара-ахтара әтрафа бойландығларыны көрдүkdә, әлини тез түфәнкинә апарыб кәркин бир һалда сорушду:

— Нә көрүбсүнүз, ушағлар?

— Һеч нә, ата, ахтарырыг.

— Нә ахтарырсыныз?

— Күнәши!

— Нә кичик шей ахтарырсыныз, гочағлар! Бәс дәнизә ни-йә бахырсыныз?

— Ахы күнәш һәмишә бурадан чыхыр.

— Һарадан?

— Одур һа, дүз орадан!—дейә Элчин әли илә ирәлини кәстәрди.

— Ону нэ вахт орадан чыхан көрүбсүнүз?

— Яйда, июл айында.

— Бэс инди нэ вахтдыр?

— Гыш, январ...

— Чографиядан нечэ гиймэт алыбсан?

Элчин бу көзлөнүлмөз суалы эшидэндэ, бир ан дурухду сонра исэ, гәрибэ, инамсыз бир сәслэ чаваб верди:

— «Беш»...

— Сән нечэ, Тофиг?

Тофиг дә йолдашынын дедийини һәм инамсызлыгла тәк-
рар этди:

— Мән дә «беш»...

Элчинин атасы зарафатла деди:

— Ай э'лачылар, э'лачылар!.. Мән чография мүәллимини-
зин ериндэ олсайдым, сизэ «ики» верәрдим...

Элчинлә Тофиг бир-биринин үзүнэ бахыб чийинлерини чәк-
диләр. Элчинин атасы онларын мәсәләни яхшы баша дүшмә-
диклерини көрүб изаһат верди:

— Яхшы, бэс сиз ер үзүндэ кечә-күндүзүн, фәсилләрин
нечэ эмәлә кәлдийини билмирсинизми? Сәһәр вә ахшам кү-
нәш бизэ башга-башга ерләрдә көрүндүйү кими, яйда вә гыш-
да да башга-башга ерләрдә көрүнүр. Яйда күнәш орадан
чыхыр,— дейә Элчинин атасы әли илә дүз ирәлини көстәрди;
сонра исэ, хейли саға дөнүб башга бир ерә ишарә илә әлавә
этди:— Инди исэ, бах, орадан чыхыр!

Ушаглар дөнүб бахдыгда, гаянын габагларыны кәсдийини
көрүб бир аз дикәлдиләр вә тәәччүблә көрдүләр ки, доғрудан
да яйда адамын көзләрини гамашдыра-гамашдыра дүз дәни-
зин ортасындан бойланан күнәш инди хейли кәнардан чыхыр.
О, үфүгдән бир бой гәдәр учалыб гарамтыл боз булутларын
архасында мис тавая бәнзәйирди. Элчин вә Тофиг һәм тәәч-
чүблү, һәм дә хәчаләтли нәзәрләрлә бир-биринин үзүнэ бах-
дылар. Элчинин атасы әлавә этди:

— Чографияны ялныз китабда дейил, һәятда да билмәк
лазымдыр.— Сонра о бирдән тәләсик, һәйәчанлы бир сәслә
чығырды:

— Тез олун, кизләнин!

Тофиг илә Элчин тез марыға, гаянын дибинә синиб, дәни-
зә сары бахдылар.

Саһилдән тәхминән ярым километр гәдәр аралы, кичик бир
маторлу кәми узагда көрүнән дәниз буругларына сары кедир-
ди. О, бә'зән далғаларын арасында итиб-батыр, санки бир

мүддәт суюн алты илә кедир, енә үзә чыхырды. Көпүкләнән
сулар онун көвдәсинә чырпыныб ағарыр, кәми исэ далғалары
яра-яра сүр'әтлә ирәлиләйирди.

— Көрүрсүнүзмү?— дейә Элчинин атасы ушаглара мүра-
чиәт этди.— Бунлар гәһрәман дәниз нефтчиләридир. Кечә нөв-
бәсиндә ишләйәнләри дәйишмәйә кедирләр. Тәбиәтин һәр чүр
шылтаглығына вә тәһлүкәләринә бахмадан, нефт буруглары
бир ан да ишдән галмыр. Ай сағ олун, вар олун!— Сонра о,
сәсини бир аз гысыб әлавә этди:— Бах, бизә дә көмәкләри
дәйди... Көрүрсүнүзмү, кәлирләр!

Элчинлә Тофиг диггәтлә бахдыгда, көрдүләр ки, кәми ирә-
лиләдикчә, онун һәр ики тәрәфиндән йүзләрлә өрдәк вә башга
дәниз гушлары дәстә-дәстә галхыр, бир гисми үзү дәнизә, бир
гисми исэ саһилә сары учуб, дөврә вурурлар. Гушлар саһилә
яхынлашдыгча, гаяларын арасындан далбадал түфәнкләр
ачылырды...

Элчинин вә хусусилә ова илк дәфә кәлмиш Тофигин сәбри
түкәнмишди. Бэс онлара нөвбә нэ вахт чатачаг?

Анчаг бу нөвбә, көзләнмәдән кәлди.

Элчин вә Тофиг отурдуглары ердән сағ тәрәфдә узагда
көрүнән бир дәстә гушу көзләрилә изләйиб бүтүн диггәт-
ләрилә ора бахырдылар. Бирдән гулагларынын дибиндә дал-
бадал ачылан ики түфәнк сәсиндән диксиндиләр вә дөнүб бах-
дыгда үч-дөрд өрдәйин һавая дикәлиб, сүр'әтлә узаглашдығы-
ны көрдүләр. Элчин түфәнкини галдырдыса да, амма атмаға
мачал олмады. Гушлар түфәнк мәнзилиндән чыхдылар. Элчи-
нин атасы түфәнкини долдура-долдура, оғлуну сәсләди:

— Һә, йолдаш овчу, бэс нэ үчүн атмадын?

— Кеч хәбәр тутдум, даһа узагдайдылар.

— Һә, овчу кәрәк айыг ола... Сәнин нөвбән кечди, инди тү-
фәнки вер Тофигә.

Элчин күлә-күлә түфәнки Тофигә өтүрдү. Элчинин атасы
әлавә этди:

— Өзүн исэ ашағы эн, о гушлары кәтир.

Элчин атмаға мачал тапа билмәдийиндән, әлә пәрт олмуш-
ду ки, атасынын гушлары вуруб-вурмадығыны һеч сорушма-
мышды да. Әслиндә һеч буну сорушмаг да لازым дейилди.
Чүнки атасынын күлләси һеч вахт боша чыхмазды.

Элчин марыгдан бойланыб атасынын көстәрдийи сәмтә
бахды. Марығын бир гәдәр сағында, көпүкләнә-көпүкләнә
ачыг гумлуг саһилә ахышан далғаларын үзәриндә бир-бирин-

дән аралы үч гаралты көрдү. Бунлардан бири һәлә дә ганал чалыб чырпыныр, каһ архасы, каһ үзү үстә чеврилди.

Элчин гумлуг саһилә энәндә, далгалар гушлары гыраға атмышды. Элчин онлары көтүрүб марыға гайытды. Тофиглә бәрабәр гушлара марагла тамаша этмәйә башладылар. Бунлар өрдәкләрин ән гәшәнкиндән олан «гылгуйруг» дейилән гушлар иди.

Тофиг бирдән Элчинин атасынын сәсини эшитди:

— Тофиг, тез ол, гойма, гочаг!..

Тофиг һәммин саат түфәнки гапыб Элчинин атасына сары дөндү. О, гаянын далында кизләниб ики гаянын арасында бармағы илә дәнизи көстәрирди. Тофиг диггәтлә бахыб, далгаларын арасында кичик гара бир шей көрдү. О, каһ ашкара чыхыр, каһ йох олурду.

— Чинкирдир,—дейә Элчинин атасы мәлумат верди:—Өрдәкләрин ән хырдаһы, ән дадлыһыдыр. Бир чүр'әтинә бах, дәстәдән айрылыб лап саһилә чыхмаг истәйир. Көрүнүр бәрк ачмышдыр!—Сонра о Тофигә дөнүб,—гаяларын арасы илә синә-синә, яваш-яваш кет,—дейә әли илә бир гаяны көстәрди:—Бах, о ахырынчы гаянын далында дур. Далға гушу юхары галдыран кими, һәммин саат галх, ат! Яман айыг вә чевик гуш дур һа!.. Азачыг тез галхсан, я ләнкисән гачырдачагсан!

Тофиг түфәнки көтүрүб, әһтиятла гаяларын арасында кизләнә-кизләнә кетмәйә башлады.

О, гәлбиндә бу вахта гәдәр дуймадығы гәрибә бир һәйәчан һисс эдирди. Бу һисс имтаһангабағы олан һиссә бир гәдәр бәнзәйирди. Чәтин бир дәрәсдән имтаһана лап яхшы һазырлашмысан, амма енә үрәйин бәрк-бәрк дөйүнүр, көрәсән нечә олачаг? Бу, һәм һәйәчанлы, һәм дә фәрәһли бир һиссидир. Амма Тофигин гәлбиндә, нә исә, бундан фәргли ени, даһа дадлы бир һәйәчан варды.

Ахырынчы гаяя чатдыгда, о дуруб нәфәсини дәрди. Үрәйи даһа шиддәтлә дөйүнүр, бүтүн бәдәни титрәйирди, амма о үшүмүрдү; әксинә, бәдәниндә гәрибә бир һәрарәт вар иди.

Тофиг гаянын бөйрүндән әһтиятла бахды, гушу көрмәди, яваш-яваш бойланмаға башлады. Нә гәдәр бахдыса, гуш йох иди. Айыг гуш нә исә дуймуш вә чохдан суя баш вуруб саһилдән узаглашмышды.

Тофиг дөнүб марыға сары бахды ки, гушун нечә олдуғуну Элчиндән өйрәнсин. Элчин марыгдан она ишарә илә әлини дәнизә сары елләйиб деди:

— Кетди!

Тофиг яман пәрт олду, о сусталмыш бир һалда марыға сары бир нечә аддым атмышды ки, бирдән Элчинин сәсини эшитди:

— Тофиг, гойма!

Тофиг дөнүб баханда, ипә дүзүлмүш кими беш-алты өрдәйин саһилдән дәнизә сары учмагда олдуғуну көрдү. О, енидәи чошгун бир үмидлә тез түфәнки синәсинә басыб, эн өндәки өрдәйи нишан алды, атды вә өзү дә мат галды. Гушлар, һеч бир шей олмамыш кими учуб кетмәкдә идиләр. Ахы бу нечә ола биләрди?!..

Тофиг узаглашан гушлара тәәччүблә вә кәркин нәзәрләрлә бахырды. О инана билмирди ки, бу гәдәр яхындан атдығы күллә гушлардан биринә дә дәймәсин. Амма әйәр гуш бир-ики дәнә олсайды, доғрудан да дәймәйәчәкди. Онун бахтындан гуш беш-алты дәнә иди. Тәсадүфи дә олса, гушлардан биринә дәймишди. Дүздүр, о чәркәдә эн өндә кедән гушу нишан алмышды, анчаг бирдән чәркәдәки ахырынчы гушун бир ан ериндә ганад чала-чала дәстәдән кери галдығыны, сонра исә, ганадлары юмулуб, даш кими суя дүшдүйүнү көрдү. Элә бу заман марыгдан Элчинин атасынын сәси кәлди:

— Ай сағ ол, ай гочаг!

Тофиг чәлд ирәли атылды вә дизә гәдәр буз кими суя кириб, гушу гапды, башынын үзәриндә учая галдырды. Гуш ганадларыны чырпыр вә ганла гарышыг дәниз суюну Тофигин үз-көзүнә чиләйирди.

Тофиг нә суюн гылынч кими кәсән союглуғуну, нә күләйин дондуран нәфәсини, нә дә архасындан нәрилдәйә-нәрилдәйә саһилә чуман далғаларын сәсини дуймур, һеч горху-һүркү билмирди.

О, мәғрур бир һалда күлә-күлә, динмәз-сөйләмәз марыға кәлди. Өзү бир сөз демәдисә дә, анчаг шән-шән бахан көзләри санки белә дейирди:

— Һә, «мимозаны» нечә көрдүнүз?!

Элчинин атасы ону бир дә алгышлады:

— Ай сағ ол, сән лап яхшы овчу олачагсан! Анчаг бундан сонра өзүнү элә ал, суя кирмәк һеч лазым дейилди! Далғалар гушу гыраға атачагды...

Элчин дә йолдашына сары йөнәлиб әлини она узатды. Тофиг элә билди ки, о түфәнки истәйир. Лакин Элчин онун гуш олаң әлини тутуб бәрк-бәрк сыхды вә силкәләди.

Һәмишә имтаһандан элә гиймәтлә чыхдыгда, онлар бир-бирини белә тәбрик эдәрдиләр...

Бу ан Тофигин һәятында бир дөнүш аны олду. О даһа
эввәлки дәймә-дүшәр «мимоза» дейилди.

Элчинин атасы, дәниз буругларынын мәшһур адлы-санлы
устасы вә тәчрүбәли бир овчу она «яхшы овчу» демишди.

Бәс бу, имтанандан ә'ла гиймәт алмаг дейилдими?!

Феврал—1954

ДУШӘРКӘДӘ

I

«Күндөгүш» күләйи кет-кедә шиддәтләнир, сәһәр ени
ачылмышдыса да, һава яваш-яваш енә тутулурду. Күнәш сан-
ки, вахтындан эввәл чыхмышды вә пешман олуб күндөгүш-
дан кәлән булутларын арасы илә кери гайыдырды.

Ов мөвсиминин эввәлләриндә дәниз гырағында белә бир
һава—дәниздә чиммәк вә я тиловла балыг тутмаг һәвәскарла-
рыны дарыхдырса да, овчуларын көнлүнү ачыр. Чүнки Абше-
ронун шимал саһили илә шималдан кәлән гуш дәстәләри
бурада үзү күндөгүша учур, күләк онлара мане олуб саһилә
яхын учмаға мәчбур эдир.

Марыг газыб. дөврәсини саһилдән йығдығым гуру кол-кос
вә чыр-чырпы илә дүзәлтдим. Бөйрү күләйә отуруб. диггәтлә
гаршы тәрәфә бахыр, узагдан «Сары гая» бурнундан өрдәк
вә я бу заман бол олан күләншаһ дәстәләрини сәбрсизликлә
көзләйирдим. Саһил бомбош иди.

Бирдән сол тәрәфдән, саһилдән дик учалан тәпә сарыдан
пәстдән чалынан флейта сәсинә бәнзәр бир-ики фит сәси кәл-
ди. Дөнүб баханда, бир дәстә боз күләншаһын тәпәдән үзү
ашағы дүз үстүмә кәлдийини көрдүм. Чохдан ов һәвәскары
олдугума бахмаяраг енә үрәйим һәйәчанла дөйүндү, әлләрим
әсди, бармагларым әсәби бир һалда түфәнкин гундағыны
сыхды... Овчулугун ләззәтләриндән бири дә элә будур ки, һәр
дәфә ов овладыгда, әйни дадлы һәйәчаны кечирирсән. Истә-
йир вурдугун гуш мин биринчи олсун, енә биринчи гушу вур-
дугун заман дуйдугун о чошгун үрәк дөйүнтүсүнү һисс эдир,
о ләззәти дуюрсан.

Өзүмү элэ алмаға чалышыб марыға синдим. Бир нечә дегигә көзүм гушларда, элим түфәнкин гундағында һәрәкәт-сиз донуб галдым... Будур, гушлар артыг түфәнк мәнзилинә чатдылар, бирчә ан сонра...

Бирдән архамдан яры тәәччүблү, яры горхмуш бир чығырты эшитдим:

— Вай, бурада адам вармыш!..

Бунун ардынча шән чығырты вә гәһгәһәләр гопду. Гушлар бир анда дик юхары һаваланды вә ганадларыны елә вериб, узаглашмаға башлады. Мән мәсафәнин чох узаг олмасына бахмайыб өзүмү сахлая билмәдим. Автомат ов түфәнкин беш күлләсини дә далбадал чахдым. Гушлара дейәсэн һеч бир шей олмады, амма түфәнкин сәсиндән үркүб дағылмышдылар. Архамдан бир дә эл чалма вә ушаг күлүшмәси кәлди. Бир гыз, хүсусән учадан, севинчәк бир һалда чығыра-чығыра эл чалырды:

— Ай чан, нә яхшы олду, дәймәди!..

Мән көзләрим ги гушлардан айырмырдым. Бирдән бир гуш ахсайырмыш кими, бир бөйрү үстә ганад чала-чала дәнизә сары сүр'әтлә эниб саһилдән элли метр гәдәр аралы шаппылты илә суя дүшдү. Мән ялныз инди дөнүб архама бахдым. Бунлар оғланлы-гызлы бир дәстә пионер иди. Гызлардан бир нечәси гушун суя дүшдүйүнү көрдүкдә:

— Вай, вай, языг гуш!..—дейә сәсләндиләр. Ики оғлан исә тез галстук вә көйнәкләрини чыхара-чыхара дәнизә сары йүйүрдүләр. Мән буну көрүб:

— Даянын, даянын, гочаглар!—дейиб онлары сахладым,-- тәләсмәйин! Инди ләпәләр ону саһилә атар. О үзән гуш дейил. Бир дә бу күләкдә вә бу ләпәдә дәнизә кирмәк хаталыдыр!

Оғланлар даяндылар. Бу вахт саһилә энән тәпәнин этәйи илә кәлән отуз беш-гырх яшларында гывраг, учабой, хошсифәт бир киши ушаглара яхынлашыб, суя кирмәк истәйән пионерләри данлады:

— Бу нәдир? Бу нә өзбашыналыгдыр?!

Тагсырлы олдуларыны билән пионерләр динмәйиб башларыны ашағы салдылар.

Арая сыхычы бир сакитлик чөкдү. Мән яралы гушун чыха биләчәйи сәмтә бахыб онун ләпәдәйәнә чатдығыны вә бир далғанан гушу саһилә атдығыны көрдүм. Бу йөндәмсиз сүкуту поэмаг үчүн элимлә гушу көстәриб дедим:

— Одур, гуш чыхды. Мүәллим, ичазә вериң кедиб кәтирсинләр.

Мүәллим үзүнү ушаглара чевириб:

— Кедин!—дейинчә, оғланлы-гызлы бүтүн дәстә бирдән гуша сары йүйүрүшдү.

Саһилә чыхмыш гуш аяға галхыб, адәти үзрә узун аягларыны сүр'әтлә ата-ата йүйүрмәк истәдисә дә, учдан сынмыш ганадынын узун ләләкләри аяғына долашыб ону йыхды. Гуш тәкрар аяға галхды. Ушагларын чығырыша-чығырыша яхынлашдығыны көрүб һоппанды, ганадларыны чалдыса да, бирчә метрдән артыг галха билмәйиб о саат ерә йыхылды. Ушаглар бир анда онун башынын үстүнү алыб тутдулар. Намы бир ерә топлашыб, гушу марагла яхындан нәзәрдән кечирди, сонра бизә сары йүйүрүшдү. Һәлә чатмамыш узагдан, бир-бириндән уча сәслә сорушурдулар:

— Бу нә гушудур?

— Нә ейир?

— Һарада олур?

— Эти емәлидирми?

Мән күлүмсүнә-күлүмсүнә ушагларын үзүнә бахыр вә һеч нә демирдим. Чунки бу һай-күйдә нә мән чаваб верә биләрдим, нә дә онлар бир шей эшидә биләрдиләр. Мүәллим дә әввәлчә марагла бу гәрибә гуша баха-баха галмышды. Сонра элини галдырыб:

— Ушаглар, сакит!—деди.—Бах, бурада дөврә вуруб отурун. Овчу йолдаш бизә бу гуш барәсиндә бир аз мә'лумат версин.

О, белә дейиб эли илә марығын янындакы гуру, юмшаг гумлуғу көстәрди. Ушаглар дәрһал дөврә вуруб отурдулар вә сакитләшиб, диггәтлә мәним үзүмә бахмаға башладылар. Мүәллим өзү дә көзүнү мәнә зилләмишди. Мүәллимин сөзүнү ерә салмаг вә ушагларын көнүлләрини сындырмаг истәмирдим, амма овун ширин вахтында һеч бу сөһбәтин ери дейилди.

Нә исә... Мүмкүн гәдәр тезликлә бу вәзийәтдән гуртармаг үчүн гушу элимә алыб һамыя көстәрә-көстәрә, бир тәбийят мүәллими кими, амма эн гыса мә'лумат вермәйә башладым:

— Бу гушун ады «күләншаһдыр»... Көлләрдә, батаглыгларда олур. Эти емәлидир...

Мән гуш барәсиндә белә өтәри мә'лумат вердикчә, саһилә яхын учуб кәлән, анчаг бизим дурдуғумуз ерә яхынлашанда, узаглашан гуш дәстәләрини көрүб тәләсирдим. Нәһайәт:

—...Инди бу гушу таныдынызмы?—дейә сөзүмү гуртардым вә гушу ерә бурахдым. Гуш учмаға чан атыб, бир гәдәр йүйүрдү вә учадан фит верә-верә һоппанды.

— Бах, сизин үчүн охуду да... Сәсини дә эшитдиниз!...— дедим.—Ядынызда галармы?

Гызлардан бири:

— Бәс инди бу языг гушун башыны кәсәчәксиниз?—дейә элә яныглы бир сәслә сорушду ки, мән башга сөз тапа билмәйиб гушу ердән көтүрдүм вә гыза белә чаваб вердим:

— Йох, гызым, буну сәнә багышлаячагам. Мәктәбиниздә чанлы кушәниз вармы, орада сахларсан, яхшымы?

Гыз севинмиш бир һалда тез ериндән галхыб мәнә сары йүйүрдү вә гушу ики әлилә әһмалча алды. Сонра бир әли илә гушу бағрына басыб, о бири әли илә башыны охшамаға башлады.

— Палтарын гана батар, гызым, ганы һәлә гурумайыб!— дейә мән бу юмшаг үрәкли гызы хәбәрдар эдиб сорушдум:— Яхшы, мәктәбиниздә кәнч натуралистләр дәрнәйи вә чанлы кушәниз вармы?

Гыз гушу кері алачағымдан горхурмуш кими, тез чаваб верди:

— Вар, әми, элә биз һамымыз һәмин дәрнәйин үзвүйүк. Бура да дәрнәйимиз вә чанлы кушәмиз үчүн экспонатлар ахтармаға кәлмишик. Мәктәбдә чанлы кушәмиздә ики чанахлыбаға, бир-ики тоюг, ики дә эв довшанымыз вар.

— Чох яхшы,—дедим,—бу гушу да орада сахларсыныз...

— Әлбәттә,—дейә башга бир гыз сөзә гошулду.—Әлбәттә сахларыг, о бири мәктәбләрден дә кәнч натуралистләр бизим шаһкүлүйә...—гыз гушун адыны сәһв дедийини анлайыб дүзүнү хатырлая билмәдийи үчүн бир ан дурухду.

Әлиндә гушу тутмуш биринчи гыз она көмәк этди:

— «Шаһкүлү» йох, «күләншаһ»... бунда нә вар ки, ядында сахла да: «күлән» бир дә «шаһ»...

Оғланлардан бири зарафатча сөз атды:

— Күлән шаһ йох, ағлаян шаһ... Инди ер үзүндә чәми бир шаһ галыб, онун да күлмәйә һалы йохдур...

Ушаглар һамысы күлүшдү. Сөзү ярымчыг галмыш гыз йолдашларынын сакитләшмәсини көзләйиб давам этди:

— Һә, инди башга мәктәбләрин кәнч натуралистләри бизим күләншаһымыза бахмаға кәләчәкләр.

— Әлбәттә!..

— Бу гушдан кимдә вар?

— Һеч кимдә...

Ер-ердән севинчли сәсләр учалды. Ушагларынын беләликлә мөндән разы галыб, инди кедәчәкләрини күман әдир вә бир аз

ов әтмәйә мачал тапачағыма севинирдим. Бу заман мүәллимин сәсини эшитдим:

— Ушаглар, сакит олун, овчу әми бизә овдан мараглы бир һадисә данышсын.

Ушаглар о саат сусдулар. Көзләрини мәнә зилләйиб енә дә мараг долу нәзәрләрлә үзүмә бахмаға башладылар. Мүәллим дә мәнә тәрәф дөнүб деди:

— Доғрудан да бу, бизим ушаглар үчүн чох мараглы вә файдалы олар. Мүмкүнсә, мараглы бир һадисә данышын...

Мән ушагларынын бу арзусуну һәвәслә еринә етирәрдим, амма бу, даһа мүмкүн олан шей дейилди. Буна разы олмаг—букүн овдан әл чәкмәк демәкди. Ов мөвсүмүнүн башланғычында исә, белә мөвәффәгийәтли күнләр тез-тез элә дүшмәздди. О бири тәрәфдән ушаглары да наразы йола салмаг истәмирдим. Бу чәтин вәзийәтдән чыхыш йолу ахтарараг бир ан дурухдум. Буну көрән ушаглар ер-ердән чығырдылар:

— Һә, һә, данышын!

— Данышын, әмичан!

— Данышын, нә олар!..

— Хаһиш әдирик...

Сәсләр кет-кедә артды, һәлә ушаглардан бир нечәси, театр вә я консертдә олдуғу кими, әл чалмаға да башлады...

Элә бу анда тәпәнин далындан чыхыб, дәнизә сары учан бир дәстә яшылбаш үстүмүзү алды, бирдән-бирә бизи көрүб, һай-күйдән үркдү вә дик көйә галхды. Мән тез түфәнки галдырыб, дөшүмә басдым вә тәтийини чәкдим. Ушаглардан бәзиләри, хусусән гызлар, әлләрилә гулагларыны тутуб, көзләрини юмдулар. Амма түфәнк ачылмады. Бир аз әввәл фишәнкләрин бешини дә атмышдым вә башым ушагларла сөһбәтә гарышмыш олдуғундан, түфәнки долдурмағы яддан чыхармышдым.

Гейри-ихтияри олараг әлими түфәнкин гундағына чырпыб тәәсүфлә:

— Һайыф!—дейә сәсләндим.

Бир аз әввәл шән-шән күлүшүб, чығырышан ушаглар мәнә бу һалымы көрдүкдә, бир анда дәйишдиләр, онлар пешман-пешман мәнә бахыб санки динмәз-сөйләмәз үзр истәйирдиләр. Мән онлары да, өзүмү дә бу нараһат вәзийәтдән гуртармаг үчүн ани олараг бир чарә тапдым:

— Билирсинизми нә вар, натуралист йолдашлар! Кәлин белә әдәк: мараглы ов һадисәси барәсиндә сөһбәтимиз ахшама

галсын. Дүшөркәнизин ерини мәнә дейин, ахшам ора кәлим, сөһбәт эдәк, яхшымы?

Ушаглар вә муәллим бир ағыздан:

— Чох яхшы!—дейә чаваб вердиләр.

Мән, элиндә гушу тутмуш кәнч натуралист гыза мурачиәтлә дедим:

— Яхшы, бир дейин көрүм, гушларын муғаввасыны гайыра билирсинизми?

— Бәс нечә, муәллимимиз бизә өйрәтмишдир.

— Яхшы, онда вура билсәм, сизин үчүн ахшам бир нечә гәрибә гуш да кәтирәрәм.

— Чох яхшы, сағ олун!

— Сиз дә сағ олун. Ахшам йәгин көрүшәрик.

II

Абшерон бағларынын эн көзәл вахты августун ахырларыдыр. Навалар хейли сәринләшир, сәһәр, ахшам, кечәләр элә аяз олур ки, адам үшүйүр дә. Илин бу вахтына абшеронлулар «гуйругдоған» дейирләр. Йәгин ки, бу «гуйруг донан» йә'ни әринмиш гуйруг яғынын дондуғу вахт демәкдир. Бу вахт ялынз гуйруг яғы дейил, мейнәләрдә кәһрәба кими үзүмләр, ағачларда ичи бал илә долу сары инчирләр дә донур. Кечә чөкән шеһ бу зәриф мейвәләрин үстүнү донуг бир тәбәгә кими бүрүйүр вә йаын истисиндә ичи бузлу су илә долу стәканын үстүндә әмәлә кәлән бухар гаты кими көрүнүр.

Бу вахт Бакы ййлағларынын фәхри олан мави Хәзәрин сулары да сәринләшир. Дәниздә чимәнләр суя даһа саймазяна бирдән-бирә кирә билмир, әввәлчә аяғларыны суя вуруб союғлуғуну йохлайыр, яваш-яваш дәнизә кириб, овуч-овуч су илә үзләрини, гулағларыны, дөшләрини исладыр, сонра бирдән баш вурур, башларыны судан чыхарыб ичләрини чәкә-чәкә, синә долусу нәфәс алырлар. Суюн вә һаванын хош сәринлийн бәдәнин һәр еринә ййылыр.

Һәлә Абшеронун эн көзәл не'мәтләриндән бири, аяғ алтына сәрилмиш ипәк халы кими юмшағ, нарын ағ гум... Бу вахтлар сәһәр-сәһәр гумун үстү илә кәздикдә, сәринлик элә бил адамын аяғыны гыдыглайыр. Шеһ дүшәндән сонра гумун үстүндә, тәзәчә яғмыш гарын үстүндә олдуғу кими, айдын изләр галыр: Будур, еничә өтүб кечмиш бир довшан ләпири. Бах, кәзә-кәзә, бу колун дибинә кәлмиш, бурада бу чайырдан, бу көй отдан гырпмыш, сонра йәгин бир шей көрмүш вә я

Һәнирти эшитмиш, бурада шөнкүмүш, дал аягларынын дәрин, узун изләри галмыш; сонра бирдән атыла-атыла гачмышдыр... Ләпирләр бир-бириндән узаг вә дәрин-дәриндир. Будур, бурада лап индичә бир билдирчин кәзмишдир. Үч бармаглы хырдача изләри лап енидир; бу изләр, бах, бу галын мейнәнин алтына кедир... Ох, будур, бирдән пырылты вә чиббилти илә лап аягынын алтындан галхыр...

Эһ... тәбиәтин китабы о гәдәр кениш, о гәдәр мараглыдыр ки, нә гәдәр охусан, һәр дәфә ени-ени шейләр көрүр, өйрәнир вә ләззәт алырсан: сәһәрин көнүл ачан гызыл шәфәгләри, ахшамын яваш-яваш сөнән, үрәйи һәйәчанландыран солғун боялары мәйәр һәр дәфә ени, һәр дәфә бир башга чүр көзәл, һәр дәфә даһа тә'сирли дейилми? Һәлә гоча тәбиәтин гойнунда учалан нәһәнк гурғулары, дәнизин чошгун синәсиндә гурулан шәһәрләри, инсанын гадир әли илә гуру чөлләрдә ярадылан күллү-чичәкли мешәләри, тарлалары, бағлары... ярадычы, инсан зәһмәтинин тәбиәти даһа да зәнкинләшдириб көзәлләшдирдийини көрдүкчә, адамын үрәйи гүрүр вә ифтихарла долмурму?!..

***

«Шәфәг» пионер дүшәркәси Абшеронун ән сәфалы бир ериндәйди. Кечмишдә Бақы бәйләриндән биринә мәхсус олан бу бағын ортасында һәр тәрәфи шәбәкәли, рәнкбәрәнк шүшәбәнд эйванлы үч мәртәбәли бир яй көшкү учалыр. Күләкдән горунмаг үчүн дөврәсинә һасар чәкилиб ичи чухура салынмыш бөйүк бағчабағын ортасында ири, сәккиз кушәли һовузун ортасында кечәләр электрик ишығында рәнкбәрәнк фәвварәләр вурур, суюн ичиндә гырмызы балыглар, үзүндә исә, гәшәнк ағаппаг гу гушлары үзүр. Бағчабағда халы нахышлары кими күлләр, чичәкләр әкилмишдир. Бу күлләрин, чичәкләрин ичиндә, көзәлликдә онлардан кери галмаян товуз гушлары кәзишир. Ири говаг ағачларынын бир үзү түнд яшыл, о бири үзү күмүш тозу гонмуш кими, ағаппаг олан һачалы ярпаглары меһ әсдикчә титрәшиб, о үз-бу үзә чеврилир. Бунларын хашылтысы чынғыллыгла ити ахан хырдача чайын зүмзүмәсинә бәнзәйир.

Сәһәр дәниз гырағында таныш олдуғум пионер достлар бу дүшәркәдә яшайырдылар. Мән дүшәркәнин гапысындан ичәри кирән кими, сәһәрки ушаглар мәни күлә-күлә гаршылаһыб дөврәмә йығышдылар. Мән саһилдә ушаглардан айрыл-

дыгдан сонра вурдуғум бир нечә гушу да онлара кәтирмиш-
дим... Ушаглар һәм ин саат гушлары алыб марагла бахмаға
вә чүрбәчүр суаллар вермәйә башладылар.

Сөһбәт эдә-эдә дүшәркәни кәздик. Кәнч натуралистләр
мәнә дүшәркәнин көрмәли ерләрини көстәрдиләр:

Будур, кәнч авиамоделчиләр отағы... Бурада ушагларын
өзләринин гайырдыглары чүрбәчүр учан планер, гурудан вә
судан галхан тәйярә, һеликоптер моделләри, радио илә идарә
эдилән машынлар...

Башга бир отагда аварлы, елкәнли, моторлу кәми, пара-
ход, теплоход моделләри... Сучәкән, электрик верән күләк
мүһәррикләри... Кичик колхоз су-электрик стансияларынын
һәрәкәт эдән макетләри...

Һәйәтдә чичәк һәвәскарлары дәрнәйи үзвләринин салдыг-
лары рәнкбәрәнк күл-чичәк бағча-бағы...

Мичуринчиләр кушәси: чүрбәчүр чалаглар вурулмуш гәри-
бә мейвә ағачлары, үзүм тәнәкләри, мейвә коллары...

Мән бунлара бахдыгча вә тәзә достларымын һәр модел,
макет, мейвә ағачы һаггында чошгун бир һәвәслә вердикләри
изаһаты динләдикчә, бу, күндән гаралмыш, дирибаш, күләк
үзлү ойнаг ушаглар санки көзүмүн өнүндә бөйүйүр, һәрәси
бир мүһәндис, бир аграном, бир биолог, бир ме'мар олур, даһа
хошбәхт кәләчәк коммунизм чәмийәтини гурур, ярадырды-
лар.

Абшеронун эн зәриф мейвәси олан вә бағдан шәһәрә кә-
ләнә гәдәр дадыны-тәрәвәтини итирән ағ шаны үзүмүнүн бир
салхымыны тәнәкдә көстәрә-көстәрә, изаһат верән бир пионер
дейирди ки:

— Будур, Мичурин үсулу илә чалаг вуруб союға давамлы
этдийимиз бу ағ шаны инди узаг шималда да етишә биләр...

Мән тәәччүблә сорушдум:

— Яхшы, пионерләр дүшәркәдә ахы аз мүддәт галырлар.
Бир дәстә бир ай динчәлдикдән сонра, еринә башга бир дәстә
кәлир. Бәс узун мүддәтә баша кәлән бу тәчрүбәләри нечә
давам этдирирсиниз?..

Пионер күлә-күлә деди:

— Дүздүр, дәстәләр дәйишир, амма дүшәркә вә бурада
апарылан иш дәйишмир. Һәр дәстә өз ишини сонра кәләнләрә
тәһвил верир вә онлар давам этдириләр...

— Дүздүр,—дедим,—һәятда да беләдир!..

Нәһайәт кәнч натуралистләр мәнә өз отагларына апарды-
лар.

Бурада Абшеронун шимал саһилиндә олан битки вә һей-
ванат аләмнин бә'зи нүмунәләри топланмышды. Ушаглар бу-
күн сәһәр мәнән айрылдыгдан сонра саһилдән йығдыглары
шейләри көстәрдиләр: бир суити кәлләси, габырға вә үзкәчлә-
ринин галыглары, бир дири дәниз бағасы, бир нечә гурумуш
ийнә балыг, бир су иланы, бир галаг чынгыл нүмунәләри, бир
дә мәнә онлара бағышладығым дири күләншаһ...

Мәнән күләншаһы алан дирибаш гыз марагла сорушду:

— Кушәмиз нечәдир? Хошунуза кәлирми?

Мән кушәйә бир дә көз кәздирдикдән сонра дедим:

— Яхшыдыр, амма һейванат нүмунәләри аздыр. Абшерон
ән гәдимдән һейванаты, хусусән ов һейваны вә гушлары бол
олан бир ердир. Мәшһур Бинәгәди көлүндән йәгин ки, хәбәри-
низ вар?

— Бәли, бәли, билирик,—дейә ер-ердән сәсләр кәлди. Сонра,
сәһәр союнуб гушун далынча дәнизә атылмаг истәйән оғлаң-
лардан бири әлавә этди:

— Бәли, гәдим заманларда алтына нефт йығылыб батаг-
лыг олмуш бу көлә су ичмәйә кәлән мамонтлар, филләр, кәр-
кәданлар, габанлар вә саир һейванлар, чүрбәчүр гушлар ора-
да батмышдыр. Гаты нефт баттағы ичиндә бунлар чүрүмәйиб
индийә кими бүтөв галмышдыр. Инди орадан тапылан һейва-
нат вә гушлардан музейдә бир сәрки дүзәлмишдир.

— Дүздүр, әләдир... Инди дә Абшерон пайызда шималдан
чәнуба вә язда чәнубдан шимала көчән бөйүк гуш карванла-
рынын йолу үстүндәдир. Бир учу Африка, бир учу шимал гүт-
бү,—бу бөйүк саһәдә яшәян эн мүхтәлиф гушлар кәлиб бура-
дан кечир. Бә'зиләри бир мүддәт бураларда галыр... Буна ба-
ханда, сизин кушәдә гуш нүмунәләри олдугча аздыр.

— Дүздүр, әләдир...—дейә дирибаш гыз мәнә ямсылайыр-
мыш кими, күлә-күлә чаваб верди:—бу барәдә кәрәк сиз бизә
көмәк әдәсиниз.—О, күләншаһы вә инди кәтирдийим гушлары
көстәрди.—Будур, бунлары букүн бизә вердиниз, чох сағ
олун, кушәмиз хейли варланды, бундан сонра...—гыз йоллаш-
ларынын үзүнә бахды вә утанырмыш кими дурухду. Баягки
оғлан она көмәйә кәлиб, ярымчыг галмыш сөзүнү давам эт-
дирди:

—...Бундан сонра сизинлә дост оларыг... Овда вурдуғунуз
гушлардан бизә дә верәрсиниз. Биз дә дириләрини дири, өлү-
ләрини дә мүгавва гайырыб кушәмиздә сахларыг.

Ушаглар сәһәр саһилдә олдуғу кими. энә әл чала-чала,
күлүшә-күлүшә чығырышдылар:

- Һә, һә!
- Эләдир!
- Сөз верин!..

Мән бу дэфә артыг үрәкдән севинә-севинә сөз вердим. Доғрудан да белә гочаг вә зирәк ушаглара өз биликләрини артырмаг үчүн көмәк этмәк шәрәфли бир ишдир...

— Бәс ов барәсиндә һекайә?—дейә ушаглардан бири көзләнилмәдән сорушду.

Сөзүн дүзү, дүшәркәни кәзәркән көзүмлә көрдүйүм шейләр мәни о гәдәр марагландырмышды ки, бура нә үчүн кәлдийими яддан чыхармышдым. Дейәсән элә ушаглар да унутмушдулар. Йолдашларынын бу суалы сәһәрки вәдими онларын да ядына салды. Һамы бир ағыздан тә'кидлә һекайәни истәди.

Артыг һава гаралмышды. Һамымыз дүшәркәнин дәнизә бахан кениш эйванына чыхдыг. Орада раһат, юмшаг, сәрин һөрмә креслоларда отурдуг вә мән онлара мараглы һадисәләрлә долу бир ов күнү барәсиндә «Ики күллә» адлы һекайәни охудум.

Сиз дә истәсәниз, һәмин һекайәни бу китабда охуя биләрсиниз.

Июл—1954

ИКИ КҮЛЛӘ

I

ӘВВӘЛ ЙОЛДАШ, СОНРА ЙОЛ!

— Һә, нә дейирсән, кедирикми?

— Бәс нечә, кишинин сөзү бир олар!

— Элә олмағына эләдир, амма сән буралара бахма, вагонун пәнчәрәсиндән көзә көрүнмүр. Һеч хәбәрин вармы ки, чөлә, дүзә нә гәдәр гар яғыб? Һәлә дейирләр ки, дәнизин сую саһилдән хейли узаглара гәдәр донуб...

— Даһа яхшы, бәлкә ағ айы да раст кәлди, вурарыг. Абшеронда ағ айы вурмағын айры ләззәти вар... Адымыз тарихә дүшәр!

— Сән зарафата салыбсан, амма мән дүзүнү дейирәм. Бир яхшы фикирләш. Мән, элбәттә, кетмәк тәрәфдарыям. Бу да бир ишдир, йүз илдә бир дэфә олар ки, Абшеронда Хәзәрин сую донсун. Ов да олмаса, элә бунун тамашасы өзү бир ләззәтдир. Амма кетмәли олсан, һәмишәки кими, башысоюглог этмә. Эһтиятыны көр. Бах, бәри башдан дейирәм, сәнә һеч шей верәси дейиләм. Сонра инчимә. Фикирләш, нә лазымдырса көтүр. Көзлә һа, түфәнкин, фишәнкләрин яддан чыхыб эвдә галмасын!..

— Яхшы, яхшы. Инди ки, ова йох, бузлара тамаша этмәйә кедирик, даһа нә түфәнк, нә фишәнк?

— Онда һеч олмаса, үст-башыны мөһкәм элә ки, союгламаясан.

— Бах, буна сөзүм йохдур. Буну сән өзүнә де. Мән Уралын гышыны көрмүш, орада ов эләмиш адамам. Белә союглар, белә гарлар мәнә кар эләмәз...

Достлар зарафатлаша-зарафатлаша бу гэрара кэлдилэе ки, сәһәр тездән биринчи электрик гатары илэ йола дүшсүнләр.

Бунлардан бири,—йолдашына өйүд-нәсипәт верән, эһтиятлы олмасыны төвсийә эдән—мүһәндис Элхан, яшы о гэдәр чох олмаса да, тәчрүбәли бир овчу иди. О, һәлә нефт техникумунда, сонралар институтда охудуғу заманларда да, тәчрүбәни нефт мәдәнләриндә кечмиш, мәдәнләри гарыш-гарыш кәзмишди. Сон илләр дәниз буругларынын электрик тәһһизаты саһәсиндә ишләйән адлы-санлы бир мүтәхәссис иди. О, ялныз ишиндә вә вәзифәсиндә дейил, овчулуғунда да сәлигәли, эһтиятлы вә һәм өзүнә, һәм дә йолдашларына гаршы тәләбкар иди.

Оун һәмсөһбәти «ураллы» кәнч оғлан Огтай исә, бир гэдәр башысоюг иди. О, сәнәт мәктәбини гуртардыгдан сонра Урал поладәритмә заводларындан бириндә тәчрүбә кечмиш, инди бу ени ихтисасы үзрә Бакы заводларындан бириндә ишләйирди. Өз ишиндә нә гэдәр диггәтли, интизамлы вә яхшы ичрачы идисә дә, анчаг һәвәскары олдуғу овда бир о гэдәр сәлигәсиз вә диггәтсиз иди. Бә'зән, элә олурду ки, ов еринә чатдыгда, мәсәлән, фишәнкләрини яддан чыхарыб эвдә гойдуғуну көрүрдү. Һәтта бир дәфә түфәнк эвезинә фотоапаратын гобура гоюлмуш үч аяғыны кәтириб кәлмишди. Буна көрә дә инди Элхан она тәкидлә тапшырырды ки, эһтиятлы олсун; чүнки бу дәфәки овлары доғрудан да Абшеронда мисли көрүлмәмиш бир гыш шәраитиндә кечәчәкди. Буна көрә дә һәр чәһәтдән эһтиятлы вә тәдбирли олмаг лазым иди.

* * *

Элханла Огтай электрик гатарындан дүшдүкдә, күнүн чыхмасына һәлә чох галмышды. Амма бол-бол яғмыш гар булутсуз, шәффаф, шахталы гыш сәмасыны әкс этдирир, әтраф яхшыча көрүнүрдү.

Ики йолдаш ян-йөрәләринә көз кәздирди. Тәәччүблүдүр, илин бу вахтында истираһәт күнләри һәмишә хейли овчунун дүшдүйү бу саһил стансиясында онлардан башга һеч кәс йох иди. Гатар нәһәнк бир әждаһа кими, йоғун вә боғуг бир сәслә нәрилдәйиб кетди. Достлар динмәз-сөйләмәз йола дүзәлдиләр. Стансия илэ саһилдәки кәнди бир-биринә бағлаян асфалт йола сары йөнәлдиләр. Перронун ахырына чатдыгда, ирәлидә кедән Элхан, пилләләри гуртармыш билиб аяғыны саға атыдыгда, гуршаға гэдәр гарын ичинә батды. Гайыдыб енә пилләйә чыхды. Онлар ялныз инди баша дүшдүләр ки, нийә бурда онлардан башга овчу йохдур.

Һәр тәрәф гар иди. Амма, һәр һалда ахы дүнән бурадан кәндә кедиб-кәлән олмалы иди. Дүнәндән ки, гар яғмамышды. Бәс бу адамлар кәндә һарадан кетмишдиләр? Буралара яхшы бәләд олан Элхан, һәмин саат ядына салды ки, чамаат йәгин көһнә кәсмә йол илэ кедиб-кәлир. О, гайыдыб пилләләрлә юхары чыхды вә перронун о бири башына йөнәлди. О тәрәф дик иди, ораны күләк тутурду, буна көрә дә гар аз иди. Амма енә дизә гэдәр вар иди. Бу гарын ичи илэ кәндә сары дар бир чығыр кедирди.

Доғрудан да Абшеронда белә гарлы-шахталы гышы һәлә көрән олмамышды. Гар о гэдәр яғмышды ки, стансиядан он-он беш километр аралы кәндләр илэ кедиш-кәлиш кәсилмишди. Амма кәнддә яшәян вә нефт мәдәнләриндә ишләйән фәһләләр һәр күн онлары ишә апаран машынын белә гарда кәлә билмәйәчәйини йәгин эдиб сүбһ тездән юхудан дурмуш, бир-биринин ардынча чәркәйә дүзүлүб, бир-биринин ләпиринә аяг баса-баса, дик ерләрлә кәлиб. стансияя чыхмыш, ишдән галмамышдылар. Элхан һәмин чығыры тапыб севинчәк Огтайы сәсләди:

— Кәл ардымча... Сағ олсун, фәһлә йолдашлар, өзләри ишдән галмайыб. бизә дә йол ачыблар! Йохса бу йолу кетмәк мүмкүн олмазды.

— Сағ олсунлар, вар олсунлар...

Белә дейиб, достлар чығырла кетмәйә башладылар. Амма, әслинә бахсан, бу, һеч чығыр да дейилди. Галын гарын үстүндә он-он беш адамын бир дәфәйә бир-биринин архасынча аддымламасындан әмәлә кәлмиш дәрин изләр иди.

Достлар чох чәтинликлә аддымлайырдылар. Дик ерләрдә чығырын кәнарларындакы гар дизә гэдәр олса да, дүздә вә энишдә гуршаға чыхыр, аддым атмаға мане олурду. Аяглары гарын сәһнинә гэдәр галдырмаг мүмкүн дейилди, галдырмаянда да, суюн ичиндә олдуғу кими, гарын ичи илэ сүрүмәк ләзым кәлирди ки, бу да адамы яман йорурду. Достлар һәлә ярым километр кетмәмишдиләр ки, ярымкүркләринин, пенчәкләринин яхаларыны тамамилә ачдылар. Бәрк йүйүрмүш адамлар кими дәрин-дәрин вә тез-тез нәфәс алыр, ағыз-бурунларындай галын бухар чыхырды. Әтрафын гар вә шиддәтли шахта олмасына бахмаяраг онлар яйын гызмарында олдуғу кими, тәр төкүрдүләр. Өндә кедән Элхан бирдән дуруб, арха чантасыны, түфәнк гобуруну гарын үстүнә гойду. Бунлар дәрһал гарын ичинә батыб сәһни бәрабәриндә галды. Белә ки, бир һечә аддым кәнардан онлары көрмәк олмазды.

Башыны ашагы салыб Элханын ардынча кэлэн Огтай, йолдашынын дурдугуну көрмөйүб архадан онунла тоггушду. Чыгыр дар олдугундан, мувазинетини итириб. йолун кенарына, гарын ичинэ йыхылды, даһа доғрусун, отурду. Гар гуршагдан олдугуна көрө, йыхылмаг һеч чүр мүмкүн дейилди.

— Һә, нә олду?—дейә Огтай сорушду,—нийә дурдун?

— Нечә нийә дурдун? Мән енә яхшыдыр дурмушам. Сән ки, пәргу йорған-дөшәйә узанан кими. гарын ичинэ узаныбсан!

Доғрудан да Огтай эввәл гарын үстүндә отурмушдуса да, анчаг архасындакы чанта вә түфәнк гобурунун ағырлығы илә яваш-яваш өзү дә билмәдән, гарын үстүнә узанмыш, чанта вә түфәнк гарын ичинә батмышды. О, везийәтини дүзәлдиб, дикәлмәк вә галхмаг истәдисә дә, лакин һәрәкәт этдикчә чанта вә түфәнкин ағырлығындан чийинләри вә башы даһа да гарын ичинә батыр, аяглары көйдә ойнайырды. Буну көрән Элхан бәркдән күлә-күлә деди:

— Вай сәни!.. Баш вур, гаралты үз, тәрсинә маяллаг аш! Бир дә, бир дә! Һә, бах, белә!..

Огтай гарын ичиндә хейли эшәләндикдән сонра чох чәтинликлә үзү үстә дөнүб аяға галхды. Үз-көзүндән, гулагларынын ичиндән, сачларындан гары тәмизләйә-тәмизләйә, өз һалына өзү дә күлә-күлә деди:

— Сән дә гәрибәсэн һа, нийә бир әл етирмирдин?

— Бу яхшыдыр, чанын бәркийәр. Бир дә ки, ахы сән «ураллысан», белә шейләр вечинә кәлмәз!

— Һә, яхшы, бәс нийә дурмушуг?

— Бура бах, Огтай, зарафат бир яна, бир фикирләшәк көрәк кедә биләчәйикми? Он километр гәдәр йолумуз вар. Һәлә ярым километр кәлмәмиш, ган-тәр ичиндәйик... һә, нә дейирсэн?

— Йолдан гайытмаг бир иш дейил. Кедәк, нә олар-олар!

Әслинә бахсан, Элхан да гайытмаг фикриндә дейилди. Истәр лап туфан гопсун, һәлә һеч бир дәфә дә йолдан гайытмамышды. Йолдашыны сынамаг үчүн белә дейирди.

— Яхшы, онда бир чарә тапаг. Бу чүр кетмәк мүмкүн олмагчаг.

— Бәс нә эдәк? Бурада хизәк-зад гайырмагчагыг ки...

— Нийә гайырмырыг? Гайырагыг, өзү дә лап ә'ла!

Достлар бир аз дүшүнүб чанталарыны, түфәнкләрини, галын үст палтарларыны чыхартдылар. Бунлары Огтайын мүшәмбә плашынын ичинә сәлигә илә. гайыг шәклиндә йығыб сарыдылар. Түфәнкләрин гайышларыны вә кәмәрләрини бир-

биринә бәнд эдиб. бу гәрибә «хизәйә» бағладылар. Һамар гарын үстү илә чәкдиләр. Һәм өзләри йүнкүлләшдиләр, һәм дә «хизәк» әсла күч апармадан, лап раһат сүрүнүрдү. Анчаг бир мәсәлә вар иди: хизәйи ким чәксин? Әввәлчә икиси дә гошулду. Амма чыгырдан чыхыб еримәк чох чәтин иди. Бир-бири ардынча кетдикдә исә давалары дүшүрдү.

— Бура бах, хизәйи чәкмирсэн чәкмә, бәс өзүнү нийә чәкмирсэн?—дейә Элхан йолдашына саташды.—Кәлсәнә бир дәфәлик элә өзүн дә хизәйә отурасан?

— Йох, хизәйи чәкирәм, амма аягларымы чәкә билмирәм...

Бир гәдәр белә дәйишдикдән сонра Огтай деди:

— Һайыф, кәрәк тулалары да кәтирәйдик. Хизәйә гошардыг. Инди ки, гыш белә кәлиб биз дә элә бир дәфәлийә ши-мал овчулары кими ит гошулмуш хизәклә ова кедәрдик...

— Әләдир ки, вар... Сән горх ки, тулалары да далына миндирмәли олмаяйдын... Онданса, яхшы оларды ки, бурадан элә бир чүт марал гачайды, биз дә кәмәнд атыб, боюнларына сәлайдыг, ел кими кедиб бизи мәнзилә чатдырайдылар...

— Бәс бир чүт гу нечә? Һәрәмиз биринин далына минәрдик, шейләримиз дә ерлә архамызча сүрүнәрди...

— Бура бах, белә кетсәк, бизим бу овумуз да барон Мунһаузенин овларына дөнәр.

— Бәс овчу Прими нийә демирсэн?

Огтай сәһбәтә гызышыб доғрудан да нәинки хизәйи чәкмир, һәтта гайышдан асылыб өзү дә Элхана йүк олурду. Иши белә көрән Элхан, бирдән ериндә дурду. Архадан кәлән Огтай вә онун ардынча хизәк Элханы элә бәрк итәләди ки, бу дәфә о, өзүнү сахлая билмәйиб, үзү үстә гарын ичинә йыхылды. Инди күлмәк нөвбәси Огтайын иди. О, доюнча күлүб:

— Һә-һә!—дейә сәсини узатды.—Нечәсэн? Күлмә гоншуна, кәләр башына!

Элхан тез аяға галхыб үз-көзүнүн гарыны силә-силә деди.

— Йох, ашна, сәнин башына кәлән өзкә шей иди. Мән дадына чатмасайдым, инди йәгин ки, гарын ичиндә көйәриб гол-будаг да атмышдын...

Бу сәһбәтләрдән сонра достлар белә гәрара кәлдиләр ки, хизәйи нөвбә илә чәксинләр. Онда Элхан әли илә ирәлини көстәриб деди:

— Бах, о яныб-сәнән сарылы-гырмызылы ишыға гәдәр сән апар, сонра мән.

Огтай Элханын көстәрдийи сәмтә бахды. Орада ади элек-трик ишығына бәнзәр бир ишыг көрүнүрдү.

— Бәс сарысы-гырмызысы һаны?—дейә о, Элхандан сорушду.—О ки, ади электрик лампасыдыр.

— Бир гәдәр көзлә... Одур, бах!

Доғрудан да гырмызы бир ишыг шиддәтлә парлайыб һәм мин анда йох олду; ериндә енә ағымтыл ади ишыг галды. Лакин диггәтлә бахдыгда, ишыг санки эйни нөгтәдә һәрлә-нирди.

— Бәс сары һаны?

— Бир азча да көзлә... Одур, бах!

Бу дәфә эйни шиддәтлә сары бир ишыг парлайыб йох олду. Даһа доғрусу, бу парлаян ишыглар йох олмур, сүр'әтлә дән бир автомобил фанары кими һәрләниб дәстәдән энсиз олан, анчаг кетдикчә энләнен нәһәнк, парлаг бир гылынч кими гаранлығы доғрайырды.

— Бу нәдир?—дейә Огтай сорушду.

— Маяк!

— Маякмы? Бәс мән башга ердә маяк көрмүшәм, о элә һәмишә бир саяг прожектор кими парлайыр, һеч рәнки дәйишмир.

— Эләдир. Маяклар һәрәси бир чүр яныр. Кәмичиләр узагдан маяк ишығынын рәнкиндән, һансы фасилә йлә яныб-сөн-мәсиндән вә я рәнкләрин дәйишмәсиндән. чатдыглары ерин һара олдуғуну тәйин эдирләр.

— Белә де... Бах, дүзү, мән буну билмирдим. Күман эдирдим ки, маяклар һамысы бир чүр яныр.

— Һәлә һарасыдыр? Чох шей өйрәнәчәксән. Бир бура бах,—дейә Элхан бир аз сола дөнүб дәнизә сары бахды. О, дәнизин ичиндә, саһилдән хейли узагларда, кәми йолунда бир-бириндән чох аралы дүзүлмүш яныб-сөнән маяклары да, йолдашына көстәриб баша салмаг истәйирди ки, бунлар да йолдан чык-мамаг үчүн кәмиләрә ишарә верән маяклардыр. Амма нә гәдәр бахдыса да, һеч бир шей көрмәйиб тәәччүбләнди.

— Һара бахым?—дейә Огтай сорушду.

Йолдашына көстәрмәк истәдийи шейи өзү дә көрә билмәйән Элхан:

— Һеч...—дейә чаваб верди.—Кедәк, һамысыны бирдән өйрәнсән, тез унударсан. Галаныны да сонра дейәрәм.

Достлар сөһбәт эдә-эдә кедирдиләр. Гыш кечәсинин шәф-фаф һавасында маяғын ишығы чох яхын көрүнүрдү. Амма әслиндә маяк чох узагда иди. Огтай хейли кетдикдән сонра, маяғы енә әввәлки ериндә көрдүкдә. дилләнди:

— Бура бах, ашна, бу маяк ахы һеч яхынлашмыр... Дейә-сән мәнә кәләк кәлибсән...

Элхан:—Маяк бизә яхынлашачаг, йохса биз маяка?—дейә күлдү.—Йох, горхма, чатмышыг. Азча галыб: Маяка чатсаг, элә дәнизин гырағындайыг...

II

ҺӘР ПАРЫЛДАЯН ШЕЙ ГЫЗЫЛ ДЕЙИЛ!

Достлар саһилә яхынлашыр, һава да яваш-яваш ишыгла-шырды. Өндә кедән Элхан дәнизин саһилиндән үзү юхары, тәбии бир бәнд кими йүксәлән тәпәни чыхдыгда:

— Һә, чатдыг,—деди.—Амма о саат сон дәрәчә тәәччүблү, бир аз да горхмуш бир сәслә:—Вай сәни... бу нәдир?!.. дейә дөнүб галды.

— Нә вар?

— Нә олачаг... Бир бах, шимал гүтбүнә кәлиб чыхмышыг!..

Буралара бәләд олмаян Огтай нә гәдәр бахдыса да, бир шей баша дүшмәди. Өнләриндә гат-гат гара-бозумтул, үсгү гарлы гаялар узаныб кедирди. Гырыг-гырыг, ирили-хырдалы диш-диш гаялар интизамсыз һалда бир-биринин үстүнә галан-мыш, ики-үч адам бою, бә'зән ики-үч мәртәбә эв һүндүрлүйүндә учалмышдылар.

Огтай тәәччүбдән дили-ағзы гурумүш Элхана дөнүб со-рушду:

— Дәниз бу гаяларын ардындадырмы? Бәс дейирсән чат-дыг?

— Чатмағына чатмышыг. Биз дәнизин гырағындайыг, амма...

Элхан бир гәдәр дурухду вә бу заман онларын сағындан, дәнизә узанан гаялығын ардындан бойланан союг, чәһрайы ишыглы гыш күнәши һәр шейи айдынлашдырды: ики кәнч овчунун көзләри өнүндә нағыллардакы әфсанәви биллур са-райлар аләминә бәнзәр гәрибә бир мәнзәрә чанланды:

Баяг бозумтул гара көрүнән гая галаглары бирдән-бирә көй гуршағынын бүтүн рәнкләринә чалаң шөләләрлә алышыб янды. Бунлар гая дейил, буз галаглары иди. Эн мүхтәлиф бичимдә, эн мүхтәлиф шәкилләрдә, ирили-хырдалы буз лай-лары гармагарышыг бир һалда бир-биринин үстүнә галан-мышды. Алтдакы лайлар галын боржом шишәләри рәнкиндә, юхары галхдыгча түнд яшыл, сарымтыл-көй, эн үстдәки гат-

лар исә гыш шәфәгинин рәнкини әкс этдириб, көйүмтул-чәһ-райыя чалырды...

Бир күн әввәлки күләк заманы бу буз галагларынын ара-сындан фышгырыб фәвварә вуран дәниз сулары бузларын гырыг шүшә кими ити шәффаф учларындан сүзүлә-сүзүлә донуб сырсыралар һалында галмыш, инди күнүн шөләләри дүшдүкчә, чилчыраглардан асылан биллур пәрәкләр кими рәнкдән-рәнкә чалыб парылдашырды. Буз лайларынын вә донмуш сулары алтында галмыш ағаппаг гар гатлары бу рәнкләр симфониясына башга бир аһәнк верирди. Санки нәһәнк бир кәләйдоскоп ағыр-ағыр һәрләнир, ишыг вә рәнкләрин ойнашмасындан яранан вә һәр ан бир-бириндән даһа көзәл көрүнән лөвһәләр әмәлә кәтирди.

Достлар бу мисли көрүлмәмиш мәнзәрә гаршысында мат галмышдылар. Бу көзәл рә'я вә хәял аләминдән айрылмага горхурлармыш кими, һеч бири сәсини чыхармырды. Нәһайәт, даһа һәссас вә даһа сәбрсиз олан Огтай дөзә билмәйиб дилә кәлди:

— Бу нәдир, Элхан, йохса биз юху көрүрүк? Һайыф ки, һеч биримиз шаир вә я рәссам дейилик, йохса...

— Шаир вә я рәссам олсайдыг, биз дә инди йорған-дөшәк-дә хорһахорла ятардыг. Гышын бу шахтасында, сәһәрин бу чагында онларын бу ерләрдә нә ишләри вар ки, белә шейләри көрсүнләр дә! Нә кәлиб музейләрдәки лөвһәләрә, китабхана-лардакы китаблара!..

— Һеч ов әтмәсәк дә, бу көрдүйүмүз мәнзәрә элә бизә бәс-дир. Бир көр нә көзәл мәнзәрәдир!..—дейиб баханда Огтай тәәччүблә көрдү ки, Элхан бу мәнзәрәдән нәинки ләззәт ал-мыр, һәтта дейәсән бир аз гайғылыдыр да...

— Нә вар, нийә динмирсән, мәкәр һеч руһун йохдур?

— Билирсәнми, Огтай, мәшһур бир рус мәсәли вар, дейәр-ләр ки, һәр парылдаян шей гызыл дейил!.. Бу бузлар чох гә-шәнк көрүнсәләр дә, зиянәвәр шейләрдир. Әкәр бир күләк гоп-са, бунлар сүр'әтлә һәрәкәтә кәлиб. бизим дәниз буругларына бөйүк зиян верә биләр...

Элханын сөзүнү тәсдиг эдирмиш кими һава яваш-яваш тутулмага, сүр'әтлә шиддәтләнән баты* күләйи әсмәйә баш-лады. Бузларын үстүндән әсән күләк элә союг иди ки, адамын үзүнү, гулагларыны, бурнуну үшүтмүр, санки яндырырды.

Бир анда күнүн үстүнү булутлар алды, һава гаралды вә

* Б а т ы к ү л ә й и—Абшеронда күнбатан тәрәфдән әсән күләйә дейилир.

бирдән кетдикчә артан гәрибә бир шаггылты эшидилди. Сан-ки минләрлә шүшә, чини, биллур габ-гачағы бир-биринә чыр-пыб сындырыр, һарданса учадан суя атырдылар. Һардаса, узагларда, бузлар арасындакы бошлугларда бузлара чарпан далғаларын боғуг хышылтысы да бу сәсләрә гарышыб горхунч бир курулту әмәлә кәтирди. Бир аз әввәлки о көзәл әфсанәви мәнзәрәдән бирчә әләмәт дә галмамышды. Алагаранлыгда сый-рылмыш гылынчлар кими парылдашан буз лайлары бир-би-рини итәләйиб сыхышдырыр, гырыб парчалайыр, бир-биринин үстүндән ашырды. Бузлар дүнясы һәрәкәтә кәлмишди вә бу һәрәкәт зәлзәлә кими горхунч иди...

Бирдән узагларда, чох-чох узагларда санки шимшәкләр чахды. Көйдә шимшәйин көйүмтул гырманчы көрүнмәдисә дә, амма ер-көй бир ан ағ-гырмызымтыл бир ишыгла айдынланды. Бир ан сонра бу парылты бир дә, бир дә тәкпар олунду. Сон-ра бунлары көй курултусундан даһа шиддәтли курултулар тә'гиб этди.

Элхан илә Огтая элә кәлди ки, доғрудан да ер тәрпәнди.

Ер бәлкә дә тәрпәнә биләрди. Амма илин бу вахгында шим-шәк чахмасы, көй курламасы инанылачаг шей дейилди...

Бәс бу нә иди?..

Бу—вахтилә Совет халгларынын сәадәтинә көз тикмиш фашистләри тармар эдән мәшһур топларын шөлә вә курул-тусу иди. Инди онлар дәниз буругларыны йыхыб-дағытмага кәлән буз «ордуларыны» дармадағын эдирди.

Кимсә вахтилә демишди ки: «Инсан өз ачизлийини дәнизин гаршысында һисс эдир». Лакин совет адамлары бу һәкиманә сөзү дә батил әтмиш, дәнизә дә галиб кәлмишдиләр:

Дәниз өз гойнунда кизләтдийи хәзинәләри кәшф эдән, ону алыб-апармага чүр'әт эдән инсанлара гаршы гәзәбләнмишди. Вахтилә көйдән атәши алыб инсанлара тәгдим эдән чәсур Прометейи, мәғрур Зевс амансызчасына чәзаландырдығы ки-ми, азғын дәниз дә онун союг гәлбинин дәринликләриндә атәш ахтаран, ону орадан гопаран вә апаран горхмаз инсанлары горхутмаг, онлара амансыз бир чәза вермәк истәйирди.

Чүр'әтли, инадкар инсанла мәғрур вә азғын дәниз арасын-да бу мүбаризә чохдан кедирди. Инсан дәнизин чәшгун снә-синә илк нештәри батырыкән, о күкрәмиш, бағырмыш, ср ал-тынын дәһшәтли гүввәләрини көмәйинә чағырмышды. Көпүк-ләнән далғалар аловланмыш, сулар од пүскүрмүшлү. Лакин чәсур инсан горхмамыш, чәкинмәмиш, дәнизин гойнунда дал-ғалардан даһа күчлү фәвварәләр яратмыш, алышан далғала-

ры сөндүрмүш, дөңизин гөлбини дөлмиш, онун шаһ даманыны тапмыш, онун ганыны алмышды...

Инсан чошгун далгаларын үзөрндө буруглар учалтмышды. Дөңиз даһа да гөзөбләнмиш, бузлу нәфәси илә дөли рузкарлары һарайламыш, нәрилдәйән див сүрүләри кими ағ сачлы далгалары илә буруглара һүчүм этмиш, онлары силкәләмиш, лакин йыха билмәмишди.

Өз түкәнмәз зөкасында гүввәт вә гүдрәт алан инсан, дөңизин каһ буз кими нәфәсилә ган дондуран, каһ әждаһа кими одалов пүскүрән далгалары үзөрндө көрпүләр гурмуш, эвләр, сарайлар тикмиш, шәһәрләр салмышды. Инди инсан дөңизин үзөрндө дә, ер үзүндә олдуғу кими там һөкмүрандыр: бурада о ишләйир, динчәлир, чалыр, ойнайыр, гурур, ярадырды. Бурадан онун шән вә мәс'уд сәси кәлир, кур вә мәғрур нәғмәси йүксәлирди. Дөңизин әбәди вә һәдсиз-һүдудсуз һөкмүранлығы пуч олурду...

Дөңиз буна артыг дөзә билмәмиш, сон саваша, елүм-дирим савашына киришмиш, далгалар үзөрндә әчайиб һәюлар кими йырғалана-йырғалана рәгс эдән буз дағларындан гошун топламыш, нә'рә чәкә-чәкә инсан үзөринә һүчүма кечмишди. О, инсанын узун илләрдән бәри чүр'әтли, инадлы, эзм вә сәбатлы зәһмәтилә яратдығларыны бир һәмләдә мәнв этмәк истәйирди...

Тәйярәләр булутлары яра-яра дөңизин үзөринә шығыйыр, онун ән горхунч гүввәләрини—су үзөрндә ағыр-ағыр, амма инадла буруглара, эстакадалара, эвләрә, сарайларг гаршы ерийән нәһәнк буз галағларыны кәшф әдиб рәнкарәнк фишәнкләрлә нишан верир, саһилдән ағыр минаатанлар, топлар ора од яғдырыр, бузлары гырыр, парчалайыр, әридирди...

Бу мұһарибә иди, инсан илә тәбиәтин көр гүввәләри арасында әсл, амансыз бир мұһарибә... Бу чәтин, ағыр мұһарибә күнләрлә, һәфтәләрлә, кечәли-күндүзлү давам этди, нәһайәт инсан галиб кәлди... Совет адамы!..

Кәнч овчу достлар бу мисилсиз мұһарибәнин илк яйлым атәшләринин сәсини эшидир, онун шимшәк чахан шөләләрини көрүрдүләр. Амма бунун нә олдуғуну билмирдиләр.

— Бу нәдир, Элхан?—дейә Огтай бу дәфә бир аз никаран бир сәслә сорушду.

— Букүн гәрибә һадисәләр күнүдүр, Огтай! Бу гар, бу бузлар, бу шимшәк вә илдырымлар... Мәнә элә кәлир ки, бу тәкчә көйләрин иши дейил, дейәсән ер илә көй мұһарибәйә башламышдыр!

ИЙИДИН ИЙИДДӘН ЭЪТИЯТЫ АРТЫГ ОЛАР

Бу сөзләрдән сонра достлар ишә киришдиләр. Онлар ләпә-дөйәндән хейли аралы, адам бою һүндүрлүкдә олан үч-дөрд гаянын янында дурмушдулар. Бундан отуз-гырх ил әввәл бу гаялар овчулар үчүн тәбии марығлар иди. Сон заманлар хәзәрин сую хейли азалдығындан, бу гаялар саһилдән хейли узагда, гуруда галмышды. Инди кәнч овчулар бу гаяларын далында, әсән күләйин бузлу нәфәсиндән горунурдулар.

Күләк артдыгча, булут да, союг да артыр, орада-бурада далдаланмыш сайсыз-һесабыз гуш дәстәләрини чәшуба говурду. Гушлар, ади вахтларда олдуғу кими, мәндуц бир золагда, һәм дә эһтияты көзләйиб саһилдән узаг дейил, сағдан, солдан, көз ишләдикчә кениш бир саһә илә учушуб кәлирди. Союг онлары о гәдәр чашдырмышды ки, һәтта далбадал атылан түфәнк сәсләрини дә һеч саймайыб, дөнмәдән йолларына давам әдирдиләр. Буна көрә дә һәр ики овчу түфәнкләри бошалдыб-долдурмаға мачал тапмыр, һей атыр, атырды. Түфәнкләр гызыб овчуларын әлчәкли әлләрини яндырыр, онлар түфәнкләри гарын ичинә басыб союдур, енә атырдылар. Нисбәтән даһа кәнч, тәчрүбәсиз вә тәзәһәвәс олан Огтай узаг-яхыя билмәдән, көзүнә көрүнән бүтүн гушлара атырды. Элхан исә, сәбр вә тәмкинлә гушлары сечир, бәйәндикләрини вурурду. Онун атдығы күлләләр демәк олар ки, боша чыхмырды. Арадан бирчә саат кечмәмиш, даһа ири вә даһа чох гуш кәлмәйә башладыгда, Огтайын һәйәчанлы сәси эшидилди:

— Элхан, фишәнкин вармы?

— Һә, енә башланды?

— Йох, мән өлүм, вармы?

— Бир аз вар, нечә ки?

— Беш-алтысыны мәнә вер!

— Мәним түфәнким он ики, сәнинки он алты, һеч олармы?

Огтай нә гәдәр тәчрүбәсиз олса да, мұхтәлиф чаплы түфәнкләрин фишәнкләринин бир-биринә ярамадығыны яхшы билирди. Амма о гәдәр гызышмышды ки, өзүнү сахлая билмәйиб деди:

— Вер, бәлкә олду!

Бу сөзә Элхан бәркдән күлдү:

— Түфәнкинин лүләси резиндән гайрылсайды, бәлкә дә оларды...

Бир аздан сонра Элханын да фишәнкләри гуртарды. Оун икичә фишәнки галмышды ки, бунлар да күллә иди. Йә'ни о бири фишәнкләр гуш овламаг үчүн гырма илә, бу ики фишәнк исә гуш түфәнки илә габан, чанавар вә саир ири вәһши һейванлары вурмаг үчүн, күллә илә долдурулмушду. Элхан фишәнкләрини йохладыгда, һәммин ики долу фишәнки көрән Огтай севинчәк деди:

— Ай Элхан, бах, ики фишәнкин вар, ди, түфәнкини долдур, ат! Бах, газ сүрүсүнү көрүрсәнми?

— Газ йох, лап газ бойда гызыл да олса, онлары атмарам!

— Нийә ки?

— Она көрә ки, бунлар күлләдир. Овчунун янында эһтият үчүн һәмишә бир нечә күллә олмалыдыр.

— Йә'ни дейирсән ки, бәлкә айыдан-чанавардан бизә һүчум этди?

Огтай бу сөzlәри истәһза илә дейирди. Элхан исә, она чидди чаваб верди:

— Нә билмәк олар? Олду, олду да...

— Ахы һеч бураларда айы, чанавар йох, чаггал да көрән олубму?

— Бәс бураларда буз гаялары, гышын бу вахтында шимшәк, илдырым көрән олубму?!

Огтай нә гәдәр тә'кид этдисә, Элхан сөзүндә мөһкәм дуруб күлләләри атмады.

Онлар хейли гуш вурмушдулар. Йығыб шәләләдиләр вә гаянын далдасында отуруб, һаһар этмәйә башладылар.

Элхан буғланан чайдан ичә-ичә, адәти үзрә, гаянын далындан дәниз саһилини, бир-биринин үзәринә галанмыш вә ағыр-ағыр һәрәкәт эдән буз лайларыны нәзәрдән кечирирди. Бирдән көзүнә бузларын үстү илә саһилә доғру һәрәкәт эдән бир гаралты дәйди. Бу, үзү үстә сүрүнән бир адама бәнзәйирди. Элхан, стәкан әлиндә, донуб галмыш, көзләрини кәркин бир диггәтлә һәммин нөгтәйә зилләмишди. Ону белә көрән Огтай да:

— Енә нә көрүбсән?—дейә марагла сорушду вә бойланыб бахмаг истәдикдә Элхан ону сахлады:

— Даян, даян, тәрпәнмә, бурадан, гаянын арасындан бах, көрүрсәнми?

Бу анда гаралты бузларын киринти-чыхынтылары арасында йох олмушду.

— Йох, һеч нә көрмүрәм, нәдир ки?

— Нә олдуғуну һәлә мән дә билмирәм, бу саат мә'лум олар. Бу анда гаралты энишли бир буз гаясынын үстү илә сүрүнүб ашкар көрүндү.

— Бах,—дейә Элхан Огтайы дүртмәләди.

— Һә, һә... Көрдүм, о нәдир?

— Суити!

— Нә екә шейдир!

— Динмә, даян көрәк һара кедир?

Достлар гаянын далына синиб, диггәтлә суитийә бахмаға башладылар. О, буз галагларынын арасында инанылмаз бир чевиликлә ирәлиләйир, дик бузларын үстүндән сүрүшүр, һүндүр ерләрә чыхмайыб этәкдән өтүрдү. Бузларын арасында каһ бир анлыға йох олур, сонра енә көрүнүрдү. Арабир дуруб көрпә ушаг башына бәнзәр юпюму башыны о ян бу яна чевирир, һаваны гохлайыр, енә ирәлиләйирди. О даим бир истигамәтдә саһилә сары ерийирди. Элхан онун кетдийи сәмтә, саһилә диггәтлә бахды. Онларын отурдуғу ердән тәхминән ики йүз метр гәдәр аралы, дәнизин гырағында, нә исә, сарымтыл бир шей көрүнүрдү. Элхан ити көзләрилә һәммин шейә диггәтлә бахды. Бу, бир-ики күн әввәл буз ахыныны бура кәтирән шиддәтли хәзринин саһилә атдығы ири бир узунбурун балыг иди.

Мәсәлә мә'лум олду: күнләрдән бәри һәрәкәт эдән бузларын үстүндә, өзүнүн хәбәри олмадан, кәлиб буралара чыхмыш суити йәгин ки, бәрк ачмышды. Бир-биринин үстүнә галанмыш буз галаглары ону дәниздән узаглашдырмыш, о да емәйә бир шей тапмамышды. Инди саһилдән яғлы узунбурун балығын ийини алмыш, гарныны доюрмаға кедирди.

Элхан лап явашчадан Огтайын гулағына пычылдады:

— Бабалар дүз дейибләр: гарын баша бәладыр.

Огтай бундан бир шей баша дүшмәйиб сорушду:

— Нечә мәкәр?

Элхан тез ону сусдурду:

— Сус... Яваш... Көрмүрсәнми, гыраға чыхыр, гарныны дойдурмаға...—дейиб әли илә суитинин чыхачағы ери она көс-тәрди.

Огтай бирдән:

— Кәлсәнә ону вураг!—дейә ериндән сычрамаг истәди.

Элхан ону сакитләшдирди.

— Яваш, яваш, бу саат үркүдәрсән, гачар кедәр. Дейирсән вураг? Пис олмаз. Кәләндә истәһза илә айы овундан даны-

шырдын, бу да элэ айы кими бир шейдир. Амма нэ илэ вурачагсан?

— Бэс сәндә ики күллә вар ки!

— Һә... Баяг дейирдин онлары да ат, инди көрдүнмү?!

Элхан бир мүддәт фикирләшди. О билмирди ки, һәр эһти-мала көрә эһтият үчүн сахладығы күлләләри суитийә атсын я йох? Атса, демәли, икиси дә әлләриндә силаһ олдуғу һалда. силаһсыз-ярагсыз галачагдылар. Атмаса да... Белә фүрсәти әлдән вермәк истәмирди. Ахыр о белә гәрара кәлди ки, күлләнин бирини атсын, бирини, нечә олурса-олсун. ахыра гәдәр сахласын.

Элхан фикирләшә-фикирләшә көзләрини суитидән айыр-мырды. Будур, суити ахырынчы буз лайынын үстүндән сүрүшүб гумлуға чыхды, енә дурухуб әтрафы көздән кечирди. Сонра сүр'әтлә балыға сары йөнәлди. Чатыб ачкөзлүклә емәйә башлады.

Элхан күлләнин бирини чыхарыб түфәнкә гойду. Буну көрән Огтай деди:

— Бирини нийә? О бирини дә гой, бәлкә дәймәди?

— Әввәла, кәрәк дәйә, амма дәймәсә дә, икинчисини атап дейиләм!

— Ахы нийә ки?

— Нийәсини сәнә баяг дедим... Ди, яхшы, бурадан бойланыб әләмәйәсән һа!..

Буну дейиб Элхан үст галын палтарыны чахартды,—түфәнкини көтүрдү вә гарлы гумун үстүнә узаныб сүрүнмәйә башлады.

Баһарда бурада кәнд чамааты бостан әкмишди. Ону күләкдән, дәниз суюндан вә гумдан горумаг үчүн дәниз тәрәфдән бәнд вуруб чәпәр чәкмишдиләр. Элхан чәпәрин диби илә сүрүнүрдү. Күләк дәниз гырағындан гары вуруб совурмушдуса да, чөкәкдә хейли гар вар иди. Элхан бу юмшаг гарын үстү илә сүрүнүрдү. О, һәлә әлли-алтмыш метр сүрүнмәмиш, бүтүн бәдәни тәр ичиндә иди. Ерә синиб азачыг дурду, нәфәсини дәрди. Эһтиятла чәпәрин далындан бойланыб бахды. Суити өз ишиндә иди. Элхан әлли метр дә сүрүнсә иди, ата биләрди. О, енә сүрүнмәйә башлады. Тәхмин этдийи ердә бир дә бойландыгда, мәсафә етмиш-сәксән метрә гәдәр анчаг оларды. Гуш түфәнки үчүн, күллә илә дә олса, мәнзил узаг иди. Амма бурада чәпәри су ююб апармышды. Даһа ирәли кетмәк олмазды. Элхан түфәнки синәсинә басдыгда. суити һәниртиме дуй-

ду, нә олдуса, учмаға һазырлашан гуш кими бойнуну узадыб, башыны дик галдырды. Бирчә санийә дә ләнкимәк олмазды.

Элхан диггәтлә нишан алыб чыхды. О, өзүнә архайын иди-сә дә, амма гуш түфәнки илә суитини бу мәсафәдән күллә илә вурмаг чох чәтин иди.

Суити диксинән кими. ериндән сычрайыб йөндәмсиз бир һалда һоппана-һоппана бузлара сары гачдыса да, амма һәлә биринчи буз лайына чатмамыш, бир-ики дәфә һәрләниб ериндәчә галды. Элхан она сары йөнәлди. Огтай да гаянын далындан чыхыб йүйүрә-йүйүрә йолдашына тәрәф гачды. Гәрибә бурасыдыр ки, о, бош түфәнки дә әлинә алыб йүйүрүрдү. Һәлә узагдан:

— Ай сағ ол, ай вар ол!—дейә чығырырды.

Онлар суитийә чатдылар. Онун сол үзкәчинин алтындан һәлә дә ган ахырды. Яман екә, һейвәрә бир суити иди. Хырда гара золаглы түнд-гәһвәйи дәриси гарнынын алтына доғру, гара-гәһвәйи вә сарыя чалан дамар-дамар мәрмәрә бәнзәйирди. Түкләри гыса вә юмшаг иди. Бәдәнинә көрә чох кичик олан юмру башы ики овуч ичинә ерләшән бир ушаг топуна бәнзәйирди. Элхан һәмишә овда белиндә кәздирдийи фин бычағыны чыхарыб. суитинин дәрисини соймаға башлады.

— Буну нә эдәчәксән?—дейә Огтай сорушду.

— Бундан икиси олсайды яхшы бир ов ярымкүркү чыхарды. Инди ки, бирчә дәнәдир, бундан бир чүт яхшы ов чантасы тикдирәчәйәм. Бири мәним, бирини дә сәнә верәчәйәм ки, ядында мөһкәм сахлаясан: һәмишә эһтият үчүн кәрәк бир нечә күллән олсун!

IV

ЙҮЗ КҮН ЯРАГ, БИР КҮН КӘРӘК!

Достлар ерләринә гайыдыб йығышмаға башладылар. Һәлә һеч күнорта олмаммыш, онлар ову гуртармышдылар. Бу дәфә йүкләри хейли ағырдыса да, амма йолу даһа раһат кедәчәкдиләр. Дәниз гырағындан бир нечә парча ағач тапыб доғрудан да хизәйә бәнзәр бир шей гайырмышдылар. Суити дәрисини дә алтдан салыб шейләрини вә гушлары онун үстүнә йығымышдылар. Бу хизәк гарын үстү илә лап раһат сүрүшүр, әлә бил өзү кедирди. Дәниздән бағлара гәдәр, тәхминән ярым километрлик ердә гар нисбәтән аз иди. Үзү назик габыг бағламыш гарын үстүнә аяг басдыгда, назик бир шүшә сынан кими сәс чыхарыр, сонра алтда гум кими гупгуру олан гар хырпылдайырды.

*

Бағларын этәйинә чатдыгда, еримәк яман чәтинләшди. Буралар чухур олдуғундан, күләк тәпәләрин гарыны совуруб бура долдурмушду. Бундан башга, бурада вахтилә эв тикмәк үчүн даш чыхарылмыш ерләрин дәрин чалалары вә бир чох су гуюлары да варды. Инди бунларын һамысынын үстүнү гар өртүб һамарламышды. Буралардан кечмәк нәинки чәтин, һәтта горхулу иди. Адам гуюлара дүшүб гол-гычы сына биләрди.

Бу ерләрә гарыш-гарыш бәләд олан Элхан ирәлидә кедио ән раһат ән яхын йолу сечир. Огтай да хизәклә архадан кәлирди. Гарын үстү үтү чәкилмиш кими һамар вә тәртәмиз иди.

Бирдән Элхан гарын үстүндә гәрибә бир из көрдү. Нә исә, ағыр бир шейи элә бил гарын үстү илә сүрүйүб апармышдылар. Бу, Элхана гәрибә кәлди. Из тәзә иди, амма нә адам, нә дә бир һейван ләпири варды. Элхан аяг сахлайыб, әтрафа диггәтлә көз кәздирди. Һеч бир шей сечә билмәди. Бурадан артыг бағ эвләри башланырды: алчаг, яры учуг, яры гум вә гар басмыш һасар-диварлар, чәркә-чәркә инчир вә чинар ағачларынын скелетләри көрүнүрдү.

Архадан додағалты нә исә бир һава зүмзүмә эдә-эдә кәлән Огтай Элхана етишиб сорушду.

— Һә, нә вар, нийә дурубсан, йохса азмышыг?

— Йох, әзизим, биз азмамышыг,— дейә Элхан чаваб верди.— Нә исә, башга бириси азыб буралара кәлиб чыхыб. Амма нә олдуғуну билмирәм. Сән дур, мән бир көрүм, бу нә олан шейдир?

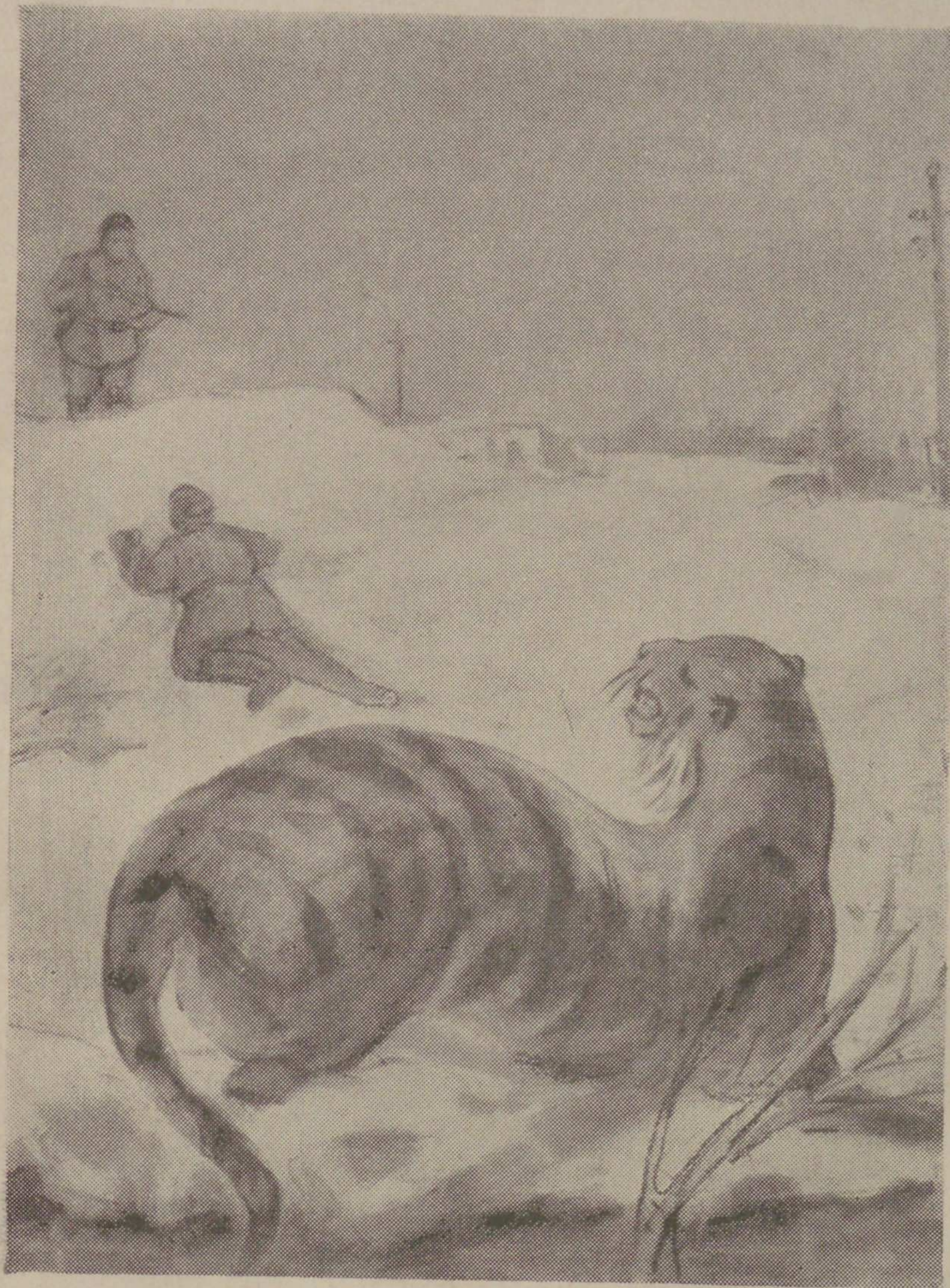
— Ай чаным, бәри кәл кедәк! Сәнин дә избазлығын индийә галмайыб ки...

— Йох, Огтай, дарыхма, икичә дәгигә даян, бу саат кәлирәм. Бәлкә колхозун мал-гарасындандыр, данадан-бузовдан олар, языгдыр, донуб өләр.

Буну дейиб, Элхан излә кетмәйә башлады. Бир гәдәр кетмишди ки, из бир тәпәйә чыхды. Бурада гар аз олдуғундан, ләпирләр айдын көрүнүрдү. Элхан һейрәтдән донуб галды. Әли гейри-ихтияри олараг түфәнкинин гундағыны сыхды.

Гарын үстүндә ири пәнчә изләри варды. Бу ерләрдәки бүтүн һейванларын изләрини чох яхшы таныян вә яхшы изапаран олан Элхан кәзләринә инана билмәди. О, өмрүндә бәлә изләр көрмәмишди. Һәр бири дәвә изи екәликдә олан бу изләрдә— ортада юмру, әтли овуч ичи, дөврәдә беш галын бармаг вә учларда чайнаг ерләри ашкар көрүнүрдү. Бунун нә изи олдуғу айдын иди, амма буна инанмаг мүмкүн дейилди...

Элхан түфәнки чийиндән чыхарыб, вар-йох ахырынчы

тэк күлләни лүләйә гойду. Чох бөйүк дигтәт вә эһтиятла ағыр-ағыр ирәлиләмәйә башлады.

Бу заман тәк галмагдан дарыхмыш Огтай өзүнә бир мәшгәлә ахтарырды. Гушларын ичиндә ганадындан йүнкүл яра-ланмыш ири гәшәнк бир ала өрдәк вар иди. Огтай буну шәһәрә дири апармаг истәйирди. Инди һәмин гушу тордан чыхарыб, ора-бурасына тамаша эдирди. Гуш бирдән онун элиндән сычрайыб чыхды. Ганадларыны гара чырпа-чырпа, бағлара сары гачды. Ири вә ярашыглы гушу әлдән вермәк истәмәйән Огтай онун далынча йүйүрдү. Гара батыб чыха-чыха, йыхылыб галха-галха, гушу тутмаг истәйирди. Гуш Элхандан гырх-әлли метр аралы, яры учуг бир һасарын далына ашды. Огтай да ора яхынлашырды ки, башы изә гарышыг олан Элхан бирдән ону көрдү вә һәйәчанлы бир сәслә:

— Даян, Огтай, кери гайыт!—дейә чығырды.

Лакин бу анда дәһшәтли бир шей олду:

Учуг һасарын далындан горхунч бир нәрилти гопду вә һасарын үстүндә сары-гара золаглы нәһәнк бир пәләнк башы көрүндү!

Дәһшәтдән өзүнү итирмиш Огтай кери дөнүб Элхана сары гачмаг истәдикдә, үзүгуюлу гарын ичинә йыхылды. Пәләнк һасарын ардындан сычрайыб атылды. Амма күнләрдән бәри ач галыб, күчдән дүшдүйүндәнми, йохса, юмшаг гар онун лазыми мәсафәйә атылмасына мане олдуғунданмы, пәләнк һасардан бир-ики метр аралы гарын ичинә дүшдү. Огтай артыг аяға галха билмәйиб, гарын ичи илә имәкләйә-имәкләйә Элхана сары гачырды. Элхан да түфәнкини һазыр тутуб, көзүнү пәләнкин дүшдүйү ердән чәкмир вә Огтая сары ерийирди.

Бу тәк күлләни белә бир анда һәр нечә кәлди атмаг олмазды. Инди онларын икисинин дә һәяты бу бирчә күлләдән асылы иди!

Пәләнк бир дә зәһмли нә'рә чәкиб атыланда һавада, Элхан онун ики голунун арасындан нишан алыб чахды. Пәләнкин нәрилтиси ән кур ериндә, гырылан бир сим сәси кими кәсилди вә о, Огтайын янына, гарын ичинә өлү дүшдү... Огтай пәләнкин ярасындан фышгыран гана буланды.

Достларын икисинин дә рәнки гардан да ағ иди. Онлар бу көзләнилмәз, инанылмаз, агла кәлмәз дәһшәтли мәчәранын сарсынтысындан һәлә айылмамыш, өзләринә кәлмәмишдиләр.

Элхан күлүмсүнмәйә чалышараг Огтая нә исә демәк, она үрәк-дирәк вермәк истәйирди. Анчаг ағзындан чыхан сөз бу олду:

— Бах, бу да икинчи күллә!..

А Д А Ш Л А Р

I

ИКИ «ШӘҺРЗАД»

Совет тәлим кәмиси «Сәһәр» ичмәли су вә тәзә мейвә-тәрәвәз алмаг үчүн Бәсрә көрфәзиндә бир лимана яхынлашырды. «Сәһәр» һәм гәдим гайда илә елкәнли, һәм дә индики дәннизчилик техникасынын бүтүн машын вә чиһазлары илә тәһиз эдилмиш бир кәми иди. Чүнки эсл дәннизчи олмаг үчүн ялныз индики дәннизчилик техникасы вә үсулларыны дейил, елкәнләрлә үзмәйи, авар чәкмәйи, гәдим өлчү васитәләрилә: күнәш, улдузлар вә саирәнин васитәсилә кәминин олдуғу ери, онун истигамәтини, сүрәтини тәйин этмәйи бачармаг лазым иди. Буна көрә дә «Сәһәр» әсасән елкәнлә һәрәкәт эдирди.

«Сәһәр» инди дә бүтүн елкәнләрини ачмышды, күзкү кими парлаян шәффаф вә сакит суда ағаппаг түкләрини габартмыш, нәһәнк-әфсанәви бир гу гушуна бәнзәйирди.

Һава чохдан гаралмыш, үфүгләрә чәнуб кечәсинин гаранлығы чөкмүшдү. Гара мәхмәрә бәнзәр көй үзүндә улдузлар элә яхындан парылдашырды ки, куя әлини узатсан чатарды. Кәһкәшан кәминин дорларына тохуначаг гәдәр алчагдан кечән фосфорлу бир булут кими көрүнүрдү.

Күләк, демәк олар ки, йох иди. Кәми элә бил һәрәкәт этмирди. Анчаг кәминин хырдача дәйирми пәнчәрәләриндән, янларда вә арха тәрәфдәки рәнкарәнк ишарә фанарларындан сую дүшмүш ишыглар, бурун тәрәфиндән эшидилән йүнкүл бир шырылты онун чох ағыр-ағыр да олса, һәрәкәт этдийини көстәрди. Кәнарда исә, дәнзин сую көрүнмүр, ялныз онун рүтубәтли илыг нәфәси дуялурду. Узагда ишыглары сайры-

шан лиманда көй үзү кими гапгара көрүнән дәнниз үстүнә яғыш яғмыш асфалта бәнзәйирди.

Көйәртәдә сакитлик иди. Адәтән лимана яхынлашан кәми-ләрдә яман һай-күй олур. Яд өлкәни илк дәфә көрән адамларын вурнухмасы, доғма вәтәнләринә гайыдан адамларын фәрәһли нидалары, чүрбәчүр сәйяһ вә туристләрин дурбинләрини вә фото апаратларыны ишә салыб гәрибә сорғу-суалларла гоншуларынын зәһләләрини төкмәләри, дүшмәйә тәләсән сәр-нишинләрин чамадан таггылытысы вә саирә...

Лакин бу кәмидә нә дүшмәйә тәләсән тачир, нә турист, нә сәйяһ вар иди. Кәминин бүтүн ишчиләри вә миникләри—дәннизчилик мәктәбини гуртаран кәнч совет дәннизчиләри, онларын мүәллим вә рәһбәрләри иди. Кәмидәкиләр көрәчәкләри лиман, шәһәр вә өлкәләр барәсиндә мәктәбдә кечдикләриндән элавә бу тәчрүбә сәйяһти заманы да кифайәт гәдәр мәлумат алмышдылар. Инди нөвбә чәкәнләр өз ишләриндә, галанлар да истираһәт этмәкдә идиләр. Кәми инди Совет өлкәсидән мин-мин километрләрлә узагда идисә дә, енә онун хырда бир һис-сәси кими, бүтүн өлкә илә бәрабәр нәфәс алып, онунла биркә яшайырды...

Өз йолдашлары илә бәрабәр каютда истираһәт этмәкдә олан кәнч дәннизчи Азад ачыг дәйирми пәнчәрәнин өнүндә узаныб байыра тамаша эдирди. Кәми яхынлашдыгча, чәнуб кечәсинин түнд бәнөвшәйиә чалан үфүгләриндә минарәләр, күмбәзләр, шәбәкәли-сүраһили ясты дамлар, хурма, банан, зейтун ағачларынын нахышлары даһа айдын сечилирди.

Һәлә дүнән ачыг дәннздә, мүәллим бу лиман вә она бити-шик өлкәләр барәсиндә элавә мәлумат верәркән Азад мәктәб-дән ядында галан бу мисралары нәдәнсә үрәйиндә һей тәк-рарлайырды:

Эзәл башдан Бәсрә-Бағдад элиниз,
Бәйләр үчүн әрмағандыр телиниз,
Охудугча ширин-ширин дилиниз,
Бағрым олур шанә-шанә, дурналар...
Вәдади хәстәдән Бағдад элинә
Сиз етирин бир нишанә, дурналар!

Инди Азад ачыг пәнчәрәдән бу сайрышан улдузлара, гара мәхмәр сәмая, түнд-көй атлас кими чилвәләнән дәннзә, онун гойнунда әримиш ишыг золагларына вә минарәли-күмбәз-ли бәнөвшәйи үфүгләрә бахдыгча хәял ону чох-чох узаглара, нағыл вә әфсанәләр аләминә апарырды.

Бу ерләр һаггында о, гәрибә, нағыллар, рәвайәтләр эшитмиш, охумуш, чүрбәчүр кино филмләри көрмүшдү... Инди кәминин пәнчәрәсиндән көрүнән бу көзәл мәнзәрә һәмин хәялара гарышыб чанланырды. Санки Азад кәмидән дүшүб нағыл вә әфсанәләр дүнясына гәдәм гоячагды: учан халчалар, әлван елпазәләр кими зәр ганадлы гушлар, ипәк түлләр ичиндә рәгс әдән пәриләр, һавадан асылмыш ипләрә дырмашан Бағдад оғрулары, күпүн ичиндән чыхан дивләр, чавахират хәзинәләрини горуян әждаһалар...

Азад бүтүн бунларын уйдурма олдуғуну яхшы билирдисә дә, амма ушаглыг вә илк кәнчликдә эшитдийи нағыл вә әфсанәләр охудуғу бә'зи китаблар, көрдүйү филмләр онун хәялында инди яхынлашдыглары бу ерләр барәсиндә гәрибә бир фикир яратмышды. Көзүнүн гаршысында чанланан бу хош мәнзәрә заһирән нағыл вә әфсанәләрдәки аләмә даһа чох бәнзәйирди...

Азад заһири гәшәнклик илә әсл ачы һәгигәт арасындакы зиддийәти дүшүнә-дүшүнә гатмагарышыг хәяллардан айрылмаг үчүн каютда ятағынын янында, пәнчәрәнин өнүндәки хырда столун үстүндә гоюлмуш радио чиһазынын дүймәсини басды. Чиһаз Москва дүзәлдилмиш, ялныз сөндүрүлмүшдү.

Радио чиһазы тәдричән гыздыгча, санки кет-кедә яхынлашан карван зәнкләри эшидилирди, бу сәсләрә яваш-яваш һәзин бир ней, яныглы бир каман сәси дә гошулур, бунлар пәрдә-пәрдә далғаланыр, яйылыр, сонра чошгун дәниз далғалары кими курлайыр, шиддәтләнир, бир үсян вә мүбаризә һимнинә, чәнкийә чеврилирди:

«Шәһрзад»!..

Рус вә дүня мусигисинин ән гиймәтли инчиләриндән бири!..

Азад үмумийәтлә мусигини, хүсусән бу тә'сирли әсәри чох хошлайырды. Нә заман, һарада, һансы концертин програмында бу әсәр олсайды, нә заман радио буну версәйди йәгин динләрдә; һәмишә дә онунла, Үлкәрлә бирликдә...

Үлкәр Азадкилин гоншусунун гызы иди. Еддинчи синфә гәдәр икиси дә бир мәктәбдә үмуми тәһсил алмышды. Үлкәр үмуми тәһсиллә янашы, мусиги мәктәбинә дә кедирди. Еддинчини гуртардыгдан сонра о, мусиги мәктәбинә, Азад исә, дәнизчилик мәктәбинә кетмишди. Бу ил икиси дә орта ихтисас тәһсилини гуртармаг барәсиндә шәһадәтнамәләрини алыб, мүстәгил зәһмәт һәятына башлаячагдылар. Онларын аиләләри, ата-аналары да бир-бири илә яхын дост идиләр.

Азадын атасы Бөйүк Вәтән муһарибәсиндә һәлак олмуш бир дәнизчи, нефтдашыян кәми капитаны иди. Азад һәлә алты-едди яшларында оlanda, атасы она дәнизчиликдән о гәдәр мараглы сөһбәтләр әтмиш, ону өзү илә бәрабәр дәниз кәзитиләринә о гәдәр апармышды ки, оғлунда да бу ишә бөйүк бир һәвәс вә рәғбәт ояндырмышды. О, һәлә балачалыгдан әйнинә ялныз дәнизчи палтары кейәрди. Атасы илә бәрабәр һәмин палтарда чох-чох шәкилләр чәкдирмишди. Атасынын ахырынчы шәкли—артыг һәрби дәнизчи капитаны палтарында оғлу илә бирликдә чәкдирдийи шәкли Азад мүгәддәс бир ядикар кими һәмишә янында кәздирирди. Будур, шәкил инди дә дәйирми бир чәрчивәнин ичиндә, каютун диварындан асылмышдыр. Азадын анасы исә, о, һәлә еддинчи синифдә охуянда хәстәләниб вәфат әтмишди.

Азад атасыз-анасыз галмышдыса да, амма етим бөйүмәмишди. Совет һөкүмәти, комсомол тәшкилаты она бир ата гайғысы кәстәрмиш, ону бәсләйиб бөйүтмүш, охудуб сәнәт сәһиби әтмишди.

Ата-анасындан сонра Азад өз кәнч гәлбинин бүтүн мөһәббәти илә Үлкәркилин аиләсинә бағланмышды. Дәрсдән бош вахтларыны онларда кечирәр, онларла бирликдә театра, кинолара, концертләрә кедәрди. Чох вахт, хүсусән чискинли-яғышлы пайыз вә гыш ахшамлары, онлар әвдә отурардылар. Үлкәр пиано чаларды, бәрабәр радио динләр, кәләчәк барәсиндә ширин-ширин сөһбәт әдәрдиләр. Азадын һәссас гәлбиндә, әввәлдән мусигийә рәғбәт вә мөһәббәт вардыса да, Үлкәрлә достлуғу буну даһа да инкишаф әтдирмиш, истигамәтләндирмишди.

Инди вәтәндән чох-чох узагларда, кәминин каютунда «Шәһрзады» динләркән, Азад йәгин билирди ки, Үлкәр дә бу дәгигә радионун габағында отуруб әйни шейи динләйир. Адәти үзрә, чох хошуна кәлән мелодик ерләрдә өзү һәмин мелодияны явашчадан охуюр, әлини ойнада-ойнада, өз-өзүнә дирижорлуг әдир. Азад, гейри-ихтияри олараг, радиода динләдийи мелодияны зүмзүмә әдәрәк. әлини һәмин аһәнк илә ойнатмаға башлады...

«Шәһрзад»...

Шәрг әфсанәләри вә мусигиси руһунда язылмыш бу көзәл симфоник сүита инди кәминин пәнчәрәсиндән Азадын көзү өнүндә чанланан, улдузлары сайрышан, үфүгүндә, саһилдә вә суда рәнкбәрәнк ишыглар чилвәләнән әфсанәви чәнуб кечәсинә нә гәдәр уйғун иди...

Санки Шәһрзадын һөкүмдара данышдығы о әчайиб миң

бир кечә нағылларындакы дивләрин, әждаһаларын әсири— пәри гызлары азад олуб. бу сәһирли мусигинин аһәнкдар мелодиясына уяраг мэхмәр кими юмшаг суларын үзәриндә, әлван ишыгларын ичиндә рәгс әдирләр. Онлар сәһәр шәфәгиндә, сүбһүн нәфәси илә тәрпәшән әлван булутлар кими сүзүр, сүзүрләр. Бирдән санки шимшәкләр чахыр, көй курлайыр, дәнниз чошуб дашыр, ятмыш дивләр, әждаһалар ояныб. азғын нә'рәләрлә онлары говлайыр, узун ити чайнаглы пәнчәләрини атыб. онлары тутур, вәһши гәһгәһәләрлә күлүшүр, чығырыр, бағырырлар. Бу гәһгәһәләр, бу чығырты вә нәрилтиләри азғын бир курулту, байгуш наләси, гурд уламасы вә даһа гармагарышыг сәс-күй тә'гиб әдир...

Азад бирдән дөнүб радио чиһазына бахды. Она элә кәлди ки, билмәдән әли тохундуғу үчүн чиһаз бир американ стансиясыны тутмушдур. Амма йох, чығырты-бағырты, вәһши нә'рәләр, байгуш гәһгәһәләри вә чүрбәчүр таггылты, гычырты вә курултулар кетдикчә даһа да шиддәтләнирди...

Азад ачыг пәнчәрәдән бойланыб байыра бахды вә инди баша дүшдү ки, о «Шәһрзадын» хош тә'сири алтында ширин хәяллара далдыгы мүддәтдә. кәми сәһилә яхынлашмышдыр. Бу американ мусигиси дә сәһилдәки бир мейханадан кәлир.

Гәрибәдир, һәммин чаз да «Шәһрзады» чалырды, амма нечә: үздән ираг!.. Нечә дейәрләр, неч көзләр көрмәсин, неч гулаглар әшитмәсин!.. Азад үз-көзүнү туршутду. Мейханадан кәлән баяғылашмыш «мусигинин» тә'сирилә «Шәһрзадын»—о көзәл мусигинин чиркаб ичинә дүшән бир инчи кими мурдарланачағындан горхараг тез радио чиһазыны сөндүрдү. Дуруб көйәртәйә чыхды.

II

ГАНЛЫ ӘЙЛӘНЧӘЛӘР

Азадкилин кәмисинин дурдуғу көрпү илә янашы башга бир көрпүйә бөйүк бир американ кәмиси ян алмышды. Бу, кәмидән артыг, һәбсхана бинасына бәнзәйирди: дорсуз-дирәк-сиз, екә бачалары, кобуд йүкгалдыранлары олан йөндәмсиз нәһәнк бир кәми иди. Көрпүнү вә әтрафыны әскәрләр әһатә әтмишди, екә йүкгалдыранлар гычырда-гычырда кәминин көйәртәсиндән вә амбарларындан танклары, топлары, тәйярә һиссәләрини вә ағыр ири гутулары галдырыб көрпүйә гоюрду. Әскәрләр исә, бунлары кәнара сүрүр вә дашыйырдылар.

Америкалылар шәрг өлкәләринә өз «ярдымларыны» кизләтмирдиләрсә дә амма һәр һалда бу «ярдымы» кечәнин гаранлығында, халгын көзүндән ираг әтмәйи даһа мүнәсиб билирдиләр.

Американ кәмиси амбарынын дарваза бойда ачыг гапыларына узун, энли вә галын тахталар сөйкәнмиш, бунун үстү илә әйин-башлары чыр-чындыр, зәиф, арыг адамлар ағыр йүк алтында ики гат әйилиб кәмийә тай-тай дүйү, тумач кисәләрдә вә гутуларда хурма, гайсы, кишмиш вә саир шейләр дашыйырдылар. Ачындан ярымчан олан бу языглар әвдәки ач-хәстә арвад-ушагларыны ядларына салыб ядлар үчүн дашыдыглары бу азугәйә һәсрәт вә нифрәт долу нәзәрләрлә бахыр, лә'нәт яғдырырдылар.

Американ ярдымы... Бу, нә гәрибә ярдымдыр ки, һамы ондан дад-фәряд әдир? Бу нә гәрибә ярдымдыр ки, фәһләләри ишсиз гоюр? Хырда сәнәткарлары мүфлис, кәндлиләри диләнчи, минләрлә гадынлары, кәнчләри, хырда ушаглары бир парча чөрәйә мөһтач, ач-ялавач гоюр?..

Азад ян алдыглары чүрбәчүр лиманларда бу «ярдымын» чүрбәчүр нөвләрини өз көзләри илә көрмүшдү. Инди о, көзү өнүндәки бу мәнзәрәйә бахаркән, бир нечә күн әввәл көрдүйү башга бир мәнзәрә хатириндә чанланды:

Бир шәрг лиманында нәһәнк бир американ кәмиси дурмушду. Йүкүнү бошалтмышдымы, вурмушдуму, һәр нә исә, кәмийә кедиб-кәлән йох иди. Кәминин көйәртәси көрпүдән ики мәртәбә әв гәдәр уча иди. Бурада американ дәнизчиләри кәзиширдиләр. Онлар сигар чәкир, портахал, банан вә саир мейвәләрдән ейиб габыгларыны вә я галыгларыны көрпүйә туллаыйырдылар.

Көрпүнүн үстү чыр-чындыра бүрүнмүш ирили-хырдалы ушагларла долу иди. Бу языг ач-чылпаг ушаглары һамысы мәктәб яшында иди. Бунлары арасында оғланлары, гызлары бир-бириндән сечмәк чәтин иди. Чүнки әйинләриндәки палтар нә оғлан, нә гыз палтары дейил, бәдәнләрини бир тәһәр өртән, рәнкләри, бичимләри мә'лум олмаян чыр-чындыр иди. һамысынын сачлары бир чүрә пыртдашыг, гармагарышыг, сир-сифәтләри гапгара, һис вә тоз ичиндә иди. Бунлар ушаглығын хош оюн вә әйләнчәләриндән мәһрум идиләр. Бунлар чийинләринә әв-аилә йүкү чөкмүш, бу йүкүн алтында бели бүкүлмүш гайғылы-кәдәрли яшлы адамлара бәнзәйирдиләр. Бунлар өз яшларынын тәбии тәләбинә көрә, бирчә ан күлүмсүнәндә дә, үзләриндә күлмәкдән артыг ағламаға бәнзәр языг-дәрдли бир

ифадэ көрүнүрдү. Чүнки бунлардан һәр биринин эвиндэ аме-
рикан «ярдымы» сайэсиндэ ишсиз галмыш, дилэнчи көкүнэ
дүшмүш гоча ата-бабасы, хэстэ анасы, ач-ялавач хырдача
бачы-гардашлары вар иди. Буна көрэ дә, бу языглар мэктэб
яшында, мэктэбэ дейил, көрпүлэрэ, вагзаллара, дүканларын вэ
амбарларын габагына йыгышыб ағыр йүк дашыйыр, чөрөк
пулу газанырдылар. Иш олмаянда исэ дилэнчилик эдир, зир-
зибили эшэлэйир, емэли шейлэр ахтарырдылар. Я да онун-бу-
нун артыгыны, габагдан галан туллантылары йыгырдылар...

Инди дә белэ иди. Американ дэнизчилэри едиклэри мейвэ-
лэрин, дондурма вэ я шоколадын галыгларыны көрпүнүн үстү-
нэ атдыгда, ушаглар ач тоюг сүрүсү кими йүйүрүшүб гапмаға
чалышырдылар. Бу заман онлар бир-бирини итэлэйир, йыхыр
вэ бэ'зэн дә бир-бири илэ далашырдылар...

Көрүнүр бу мэнзэрэ америкалылары чох хошуна кэлмиш-
ди. Онлар учадан күлэрэк бир-бирини сэслэйиб көйэртэйэ
топландылар. Бу ач-ялавач ушаглара американ «ярдымыны»
артырдылар. Нэ исэ, чүрбэчүн емэли шейлэр атмаға башлады-
лар. Көрпүнүн о башында, күчэдэ вэ яхын мейданда олан о
бири ушаглар да буну көрүб бура йүйүрүшдүлэр.

Америкалылар бир овуч шей атдыгдан сонра бир нечэ дэ-
гигэ ушагларын вурушмасына тамаша эдир, эзилэн, ағыз-
бурну ганаян языглара бахыб лэззэт алырдылар. Онлар бокс-
чулары гызышдыран кими, вурушан ушаглары чыгыра-багыра
гызышдырырдылар. Онлары фышгырыға басыр, эл чалыр, кү-
лүшүрдүлэр...

Бу ачыглы мэнзэрэйэ давам кэтирэ билмэйэн кэнч совет
дэнизчилэри юругларыны дүйүнлэйэ-дүйүнлэйэ, дишлэрини
бир-биринэ бэрк сыха-сыха, өз каютларына чэкилирдилэр.
Азад языг ушагларын бу дөзүлмэз вэзийэтинэ бахдыгча, кө-
зүнүн габагында башга лөвһэлэр чанланырды:

Совет өлкэси, ана юрд, доғма эзиз вэтэн..

Азад өз ушаглыг иллэрини хатырлайырды:

Будур, онлар Хэзэрин саһилиндэ, сэдэф гумларын үстүндэ,
дэстэ илэ шэн-шэн чыгырыша-чыгырыша йүйүрүб бирдэн
көй суларын сэрин-илыг гойнуна атылырлар. Биллур су дам-
чылары һэр яна сычрайыр. Ағ көпүклэр суюн үзүндэ гарибэ
нахышлар эмэлэ кэтирир. Хырдача далғалар бу шэн ушагла-
рын күндэн гаралыб шоколад рэнки алмыш бэдэнлэрини шап-
пылдадыр, меһрибан бир ана эли кими инчитмэдэн, хош бир
нэвазишлэ охшайыр.

Онлар һэр ил ййы каһ Хэзэр саһилиндэ, каһ дағлар гой-

нундакы ййлагларда, сэрин пионер дүшэркэлэриндэ кечирэр-
дилэр...

Көрпү үстүндэ, ййын истисиндэ ган-тэр ичиндэ бир-бири-
ни итэлэйиб йыха-йыха, емэк гырынтылары гапмаға чалышан
бу бэдбэхт ушагларын яшыллары олан йүз минлэрлэ совет
мэктэблилэри инди дә һэмин сэрин ййлагларда ойнайыр,
күлүшүр, эйлэнир, динчэлирлэр, боя-яша долур, ени дэрс
или үчүн гүввэт топлайырлар. Шәһэрлэрин, кэндлэрин эң
көзэл ерлэриндэ, эң көзэл биналарда ерлэшэн ушаг бағча-
лары, пионер сарайлары, гэшәнк ушаг театрлары, бэзәкли
кинолар, абад дүшэркэлэр, сэрин ййлаглар, ишыглы-ярашыг-
лы мэктэблэр... Бэли Совет ушагларынын шэн һэят, хошбэхт
көлөчөк үчүн һэр шейлэри, һэр шейлэри вар...

Азад инди көзү өнүндэ бу мэнзэрэни, адамын гэлбини
ганадан бу ачлыг мэнзэрэсини, хүсүсэн, өзлэрини мэдэни
саян, куя кери галмыш өлкэлэрэ мэдэнийэт яан вәһшилэрин
ач-чылпаг ушаглара белэ кобудчасына истейза этдиклэрини
көрдүкдэ, ган бейнинэ вурду. О, көзлэрини юмду. Хэялында
совет ушагларынын шэн-азад күтлэви оюнлары чанланды,
онларын кур сэслэрини, шэн гәһгәһэлэрини, стадиону дол-
дурмуш он минлэрлэ совет адамларынын чошгун алгыш сәс-
лэрини эшидэн кими олду.

Лакин бу сәслэр бирдэн кобуд нә'рэлэр, сәрхош гәһгәһә-
лэр ичиндэ итиб-батды. Азад көзлэрини ачды. Американ
кәмисинин көйэртэсиндэ сураһыя сөйкәнмиш екәпэр бир
һейвэрэ боғушан һейванлары гызышдырмыш кими бәркдэн
бир нә'рэ чәкиб, нэ исэ, бир овуч шейи вар күчү илэ көрпүнүн
үстүнэ атды. Бунлардан бири кэлиб Азадын лап габагында,
кәминин көйэртэсинэ дүшдү. Бу, шоколад рэнкиндэ, язы
позан резин бойда дөрдкүнч бир шей иди. Ушаглар енэ
чыгырыша-чыгырыша йүйүрүшдүлэр. Илк етишәнлэр һэмин
шейлэри ердэн гапыб. ағызларына дүртүр, архадан көләнлэр
онларын үстүнэ чумур, йыхыланлар бир-биринин үстүнэ
галаныр, алтда галыб эзиләнлэрин дад-фэряды американ
дэнизчилэринин сәрхош нә'рэ вэ күлүшлэринэ гарышырды.

Лакин бир ан сонра даһа горхунч бир шей олду: атылан
шоколад парчаларыны ағызларына аланлар үз-көзлэрини
туршудуб өйүмэйэ, чыгырмаға, удмуш оланлар исэ гарын-
ларыны тутуб ерә йыхылараг дәһшәтлэ зарымаға, фэряд
этмэйэ башладылар. Буну көрэн о бири ушаглар кетдикчә
артан бир горху илэ өз йолдашларына бахыр, америкалылар
исэ, эллэрини бир-биринэ вура-вура күлмәкдэн угунурдулар.
Онларын нәш'эси сон һәддә чатмышды...

Амма дейэсэн артыг ушагларын да нифрэт вэ гээби сон һэддинэ чатмышды. Онларын ичиндэ нисбэтэн бойлу-бухунлу бир кэнч варды. Баягдан бэри һамы атылан шейлэр үчүн йүйүрүшэркэн, о, бир кэнарда дуруб америкалылара ачыглы-ачыглы бахыр, далашан ушаглары айырыр, арабир онлара ачыгланырды. Бу оғлан, ушагларын горхунч һалыны көрдүкдэ, даһа дөзэ билмэйиб, нэ исэ чығырды вэ ерэ төкүлмүш кәрпич парчаларындан бирини гапыб көйэртэдэки америкалылара атды. Бир анда ушаглар һамысы онун кими эдиб америкалылары даша басараг чығырышдылар:

- Рэдд олун!
- Чөһәннәмэ!
- Мэл'унлар!..

Америкалылар көйэртэдэн дағылышдылар. Кәминин шүшэ-пәнчэрэлэри чинкилти илэ сыныб төкүлдү. Ушаглар даш яғдыра-яғдыра чығырышырдылар.

Бирдэн кәмидэн бир нечэ күллэ атылды. Фитлэр верилди. Полис төкүлүшдү. Ушаглар гачышдылар. Полислэр көрпү үстэ йыхылыб галмыш бир нечэ ушағы, ганлары аха-аха, сүрүйэ-сүрүйэ апардылар.

Азад көйэртэйэ дүшмүш парчаны көтүрдү. Мә'лум олду ки, бу,—шоколад рәнкиндэ, лакин эн пис суррогатдан һазырланмыш техники сабындыр...

Бу да американ «ярдымынын» бир шәкли иди!..

Будур, Азад инди дә көзү өнүндэ американ «ярдымынын» башга бир шәклини көрүрдү: «аличәнаб» америкалылар вердикләри танк, топ-түфәнк, күллэ вэ дәмир-дүмүр эвезинэ өлкәнин вар-йохуну, онун эрзағыны, ач-ялавач эһалинин боғазындан кәсиб апарырдылар...

III

ИКИ ТАЛЕ

Азад вэ йолдашлары бу горхулу мәнзәрэйэ бахмагда икән, көрпүйэ яваш-яваш кичик бир баркас ян алды*. Баркас едәйиндэ даш көмүрлэ долу екэ бир баржы чәкиб кәтирмәкдэ иди. Баржын көйэртәси йүк дашыян адамларла долу иди.

* Бу эпизодун эсасы совет «Якутия» кәмиси дәннзчиләринин хатирәләриндән алынмышдыр. «Пионерская правда» 1954, №15.

Бунлар көрпүнүн үстүндэ гоюлмуш күчлү прожекторларын ишығында күндүз олдуғу кими. ашкар көрүнүрдү. Көмүр тозундан үст-башлары, сир-сифәтләри, сач-саггаллары да гапгара олан бу адамларын ялныз көзләри, бир дә, дөзүлмәз истидән ағызлары илэ нәфәс алдыгларындан, дишләри ағарырды. Бунларын нэ яшларыны, нэ миллийәтләрини, нэ чинсләрини тәйин этмәк мүмкүн дейилди. Ялныз бойларынын кичиклийиндән, бәдәнләринин чылызлыгындан, сәсләринин назиклийиндән. ушаглары сечмәк олурду. Бунларын арасында белләри бүкүлмүш, сач-саггалларынын түкләри бир-биринә гарышмыш гочалар да аз дейилди.

Барж көрпүйэ ян алдыгдан сонра американ кәмисинә энсиз тахталардан көрпүчүкләр гоюлду вэ фәһләләр кәмиһә көмүр дашымаға башладылар.

Онларын бу ағыр ишләри зәһмәт дейил, бир эзаб иди. Кечә олмасына бахмаяраг. баржын амбарында дөзүлмәз бир бүркү вар иди. Фәһләләр гаты көмүр тозу ичиндэ ишләйирдиләр. Тәрлә гарышыг көмүр тозу онларын алынларындан гашларынын кәнары илэ мазут кими сүзүлүб. кичкаһларына, янагларына төкүлүр, көзләринә долуб ачышдырырды. Көмүрлэ долу ағыр һөрмә сәбәтләрин алтында белләри бүкүлмүш фәһләләр тәрдән ачышан көзләрини тез-тез юмругларынын далы илэ овушдурурдулар. Бу заман онлар бә'зән мувазинәтләрини итириб сәнтирләйирдиләр. Арада кәзишән вэ әлләриндә узун, мөһкәм бамбуг ағачлары олан нәзарәтчиләр ләнкийәнләри вуруб тәләсдирирдиләр.

Бир нечә адам баржын амбарындан ири күрәкләрлэ екэ сәбәтләри көмүрлэ долдурур, ашағы пилләдә дурмуш фәһләләрә верирди. Онлар юхары пилләдә дуранлара өтүрүр, бу саягла сәбәтләр көрпүнүн үстүнә чатдыгда, фәһләләр ону далларына алыб. американ кәмисинә чыхан пилләйә апарыр, орада енә бир-биринә өтүрүрдүләр. Йүк дашынынын эн чәтин вэ ағыр ери көрпүнүн үстү иди.

Бир парча чөрәк үчүн белә ағыр эзаб чәкән адамлара бахдыгча, Азад вэ йолдашларынын үрәкләриндән гара ганлар кедирди. Бу йүкдашыянларынын чоһу он-он ики яшларында ушаглар вэ тагәтдән дүшмүш гочалар иди. Онлар ағыр йүкүн алтында төйшүйә-төйшүйә, зарыя-зарыя, тәр төкә-төкә, Азадкилин кәмисинин лап янындан кечиб кедирдиләр...

Азад вэ йолдашлары бир шейә чоһ тәәччүб эдирдиләр:

Американ кәмисиндә чоһ күчлү йүкгалдыран машинлар ола-ола, бәс нийә көмүрү бу языг адамлар дашыйырды?

Һәм ин йүк галдыранлардан бирчәси ишләсәйди, бу йүзләрлә адамын зәһмәти гат-гат йүнкүлләшәрди. Көмүрү баржын амбарындача екә сәбәтләрә вә я ири гутуларә долдурардылар, йүкгалдыран машын бунларын һамысыны бир дәфәйә кәмиһә галдыра биләрди. Бәс буну нийә этмирдиләр?

Азад вә йолдашлары бу барәдә бир-бирилә суал-чаваб әдиб дүзкүн бир изаһ тапмырдылар. Кими дейирди ки, йүкгалдыран машын топлары, танклары бошалтмагла мәшғулдур. Амма кәмидә бир нечә ишләмәйән йүкгалдыран машын да вар иди, бәс онлары нийә ишләтмирдиләр?

Азадкил бу барәдә данышаркән, онларын гызғын сәһбәт этдикләрини узагдан көрүб марагланан капитан көмәкчиси яхынлашды; онлара белә мәлүмат верди:

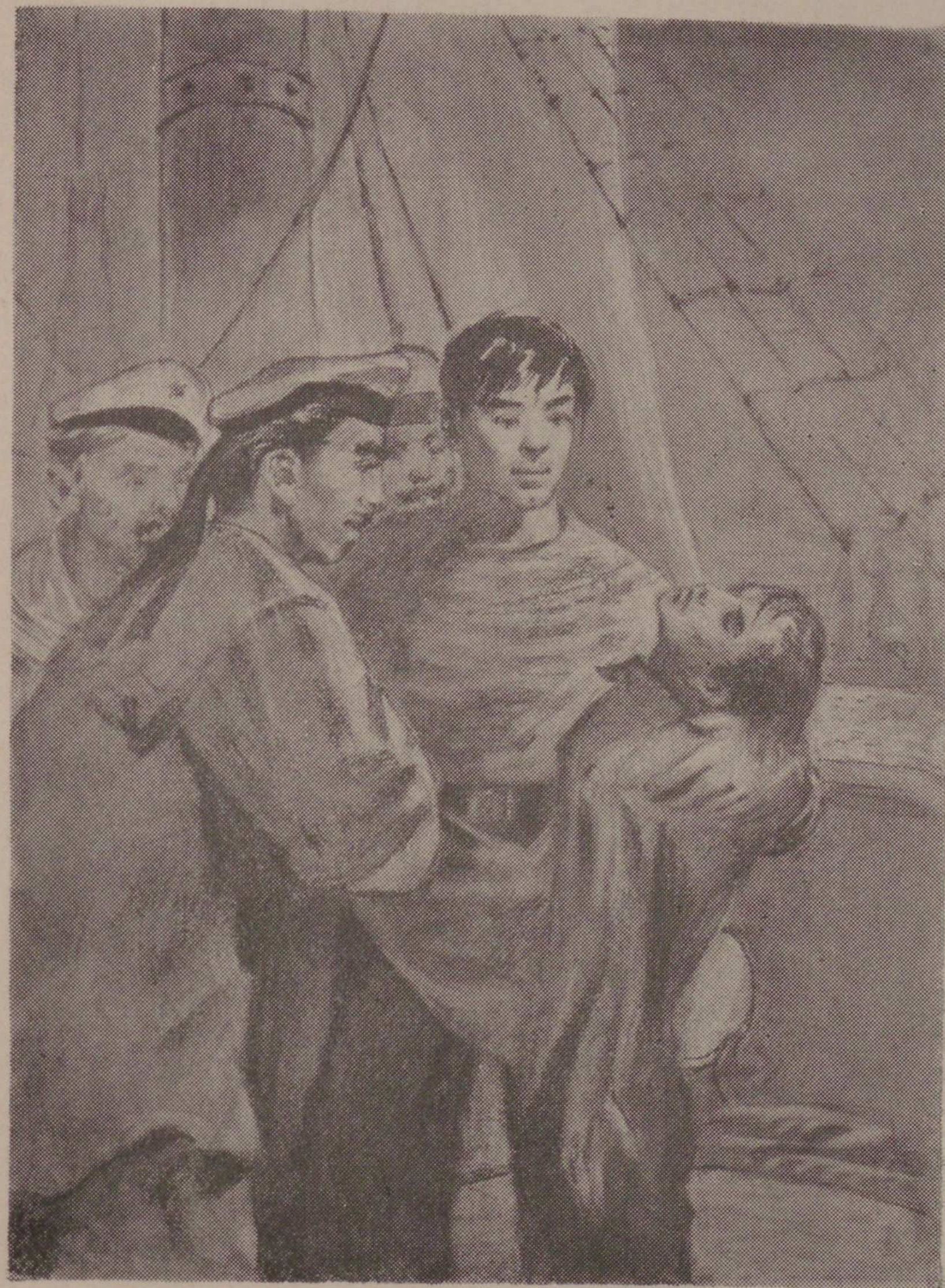
— Әлбәттә, йүкгалдыранлары ишләтмәк, иши даһа сүр'әтлә, даһа аз зәһмәтлә көрмәк олар. Амма, йүкгалдыран машын әнержи вә яначаг апарыр; бурада исә инсан гүввәси механики әнержидән гат-гат учузду. Анчаг, бу, ишин ялныз бир тәрәфидир. О бири тәрәфи дә ондан ибарәтдир ки, әкәр ишин чохуну йүкгалдыран машынлар көрсә, онда фәһлә гүввәси аз лазым олар. Бурада исә, ишсизләрин сайы-һесабы йохдур. Бир нечә ил әввәл Иран һөкүмәти халғын һаглы тәләби илә нефт сәнаеини миллиләшдирмишдир. Йә'ни бу сәнаеи ады «Инкилис—Иран ширкәти» олан ширкәтдән алыб. дөвләтин малы этмишсә дә, анчаг инкилис мүстәмләкәчиләринин һийләләри нәтичәсиндә ишләдә билмир. Америкә—инкилис вә саир нефт саһибкарлары иши әлә гурублар ки, Иранын нефт сәнаеи тамамилә һәрәкәтдән галмышдыр. Мә'дәнләрдә, нефтайыран заводларда ишләйән он минләрлә фәһләләр инди ишсиз кәзирләр. Онлар инди гоншу шәһәрләрә, лиманлара дағылышыб бирчә гарын яван чөрәйә һәр иши көрмәйә һазырдырлар.

— Демәли, йүкгалдыран машынлары ишләтмәйиб. көмүрү бу языг адамлара белә әзабла дашытдырмагла, америкалылар бунлара иш верир, йә'ни «ярдым» әдирләр, әләми?—дейә Азад ачы бир тәбәссүмлә капитан көмәкчисиндән сорушду.

— Дүздүр, әләдир ки, вар. Бу да америкә «ярдымынын» бир шәкилидир...

Әлә бу анда йүк дашыянлар тәрәфдән үрәк парчалаян бир ушаг фәряды гопду. Азадкил дөнүб о тәрәфә бахды.

Далында даш көмүрлә долу, өзүндән екә бир сәбәт олан арыг, зәиф бир оғлан барждан көрпүйә чыхан көрпүчүйүн сон пилләсиндә йүкүн ағырлығындан азачыг ләнкийән кими,

нэзарэтчи она архадан элэ мөһкөм бир зэрбэ вурду ки, оғлан ағрынын шиддэтиндэн чығырды вэ мувазинэтини итириб йыргаланды. Бир ан сонра даһа дөһшэтли бир фэрядла сәбэтгарышыг дәнизэ йыхылды. Йолдашларындан бир нечэси ону хилас этмэйэ йүйүрмөк истэдисэ дэ, нэзарэтчи ағачыны галдырыб онлара чығырды:

— Ишиниздэ олун! Батыб, өлмэз! Өлөндэ нэ олар!

Буну көрэн Азад вэ йолдашлары өз кәмилэринин арха тэрэфинэ йүйүрүшдүлэр. Оғлан барж илэ онларын кәмилэринин арасында дәнизэ дүшмүшдү. Суюн үзүндэ нэ оғландан, нэ сәбэтдэн бир эламэт йох иди. Ялныз хырдача говуглар чыхмагда иди. Эйинлэриндэ йүнкүл яй дәнизчи палтары олан Азадла йолдашы Коля иши белэ көрчөк о саат суя атылдылар. Галанлар да онлара көмөк этмөк үчүн хилас чэмбэрлэрини, иплэри, ип нәрдиванлары һазырламаға йүйүрүшдүлэр.

Азад суюн дибиндэ бир-ики даирэ вуруб батан оғланы тапды. Онун аяглары көмүрлэ долу ағыр сәбэтин алтында галдығындан чырпыныб-чырпыныб тагөтдэн дүшмүшдү. Азад оғланын голундан япышыб, өз чийинлэри илэ сәбэти ашырмаға чалышды. Лакин бу чэтин иди. Бу анда архадан онун голундан бир элин тутдуғуну һисс этди. Бу Коля иди. Икиси көмөклэшиб сәбэти оғланын үстүндэн ашырдылар вэ һэрэси бир голундан япышыб суюн үзүнэ чыхартдылар. Кәмидэн суя атылмыш ипи нәрдиванларла кэмийэ галдырдылар.

Һамы онларын башына топлашды. Оғлан һушуну итирмишди. Бу, заһирэн доггуз-он яшларында көрүнэн чох арыг бир оғлан иди. Эйиндэ палтары йохду. Ялныз гысача туман эвэзинэ белинэ бир чындыр сарынмышды. О, суя кириб-чыхмышдыса да, үзүнүн, гывырчыг сачларынын, гашларынын рәнки гапгара иди. Бэдэни чох арыг, нечэ дейэрлэр,— бир сүмүк, бир дэри иди. Голларынын, аягларынын, сүмүклэри, хүсусэн бәндлэрдэ гейри-тәбии бир һалда ири вэ шишмиш кими көрүнүрдү, габыргаларыны узагдан саймаг оларды...

Көрпүдэн бахан нэзарэтчи вэ йүк дашыянлар оғланын хилас олундуғуну көрүб, даһа онунла марагланмадылар.

Кәми һәкими тез кәлиб кәнч дәнизчилэрин көмәйи илэ оғланы һуша кәтирди. Бир аз динчәлдикдэн сонра ону апарыб кәминин һамамханасында чимдирдилэр, яраларыны сарыдылар. Кәминин дәрзиси кәнч дәнизчилэрин йығын-йығын кәтирдиклэри пал-палтардан онун эйинэ тез бир палтар һазырлады. Сачларыны вуруб дүзәлтдилэр. Ону тәртәмиз

кейиндириб кәминин арха тәрәфиндә үстү, янлары елкән-ләрлә өртүлү яй истираһәт кушәсиндә юмшаг бир креслоя отуртдулар. Кәнч дәнизчиләр ону дөврәйә алдылар, диндириб-данышдырмаға, ону өзләринә иснишдирмәйә чалышдылар.

Башына кәлмиш һадисәдән, дүшдүйү бу мүнһитдән, өм-рүндә көрмәдийи меһрибан мүнәсибәтдән әввәлчә өзүнү ити-риб сыхылмагда олан оғлан яваш-яваш ачылышыр, она эдилән ишарәләрә бахыб күлүмсүнүрдү. Анчаг онун күлүмсүнмә-синдә элә бир гәмкинлик варды ки, үзүндәки тәбәссүм бо-ранлы-фыртыналы, гара булутлу гыш сәмасында бирчә ан-лыға парлайыб йох олан күн шөләсинә бәнзәйирди.

Кәми һәкими өлүмүн пәнчәсиндән индичә хилас эдилмиш бу оғлана һәлә бирдән-бирә емәк вермәйи мәсләһәт көрмә-мишди. Ичдийи дәрман вә лимонлу түнд ширин чайдан сон-ра бир-ики саат көзләмәйи лазым билмишди. Буна көрә дә кәнч дәнизчиләр сөһбәтлә онун башыны гарышдырмаг ис-тәйирдиләр. Амма бир дил тапа билмирдиләр. Оғланла ин-килисчә, франсызча, русча данышмышдыларса да, о бир шей баша дүшүб чаваб верә билмәмишди.

Азадла Коля да ююнуб палтарларыны дәйишиб көйәр-тәйә кәлмишдиләр. Элә бу вахт кәнч дәнизчиләрдән бири-нин ағлына белә бир фикир кәлди: о, әли илә өзүнү вә янындакы йолдашларыны бир-бир көстәрә-көстәрә адлары-ны деди:

—Ваня, Коля, Рәшид, Пйотр, Автандил...

Сонра әли илә һәмин оғланы көстәриб суаләдичи нәзәр-ләрлә көзләди. Оғлан мәтләби баша дүшдү вә күлүмсүнә-күлүмсүнә әли илә өзүнә ишарә эдиб адыны деди:

—Азад!

Һамы гейри-ихтияри бу ады тәкрарлайыб бирдән өз йолдашлары Азада бахды. Балача оғлан да һамы илә бир-ликдә үзүнү Азада чевирди. Азад да диггәтлә онун үзүнә бахды.

Бир аз әввәл дәнизин дибиндән чыхаркән гапгара һис ичиндә олан, суда боғулмагдан додаглары көйәрмиш, көзлә-ри яры юмулмуш, ахмыш бу горхунч үз инди нә гәдәр хош вә меһрибан иди. Азачыг гарашин олан бу зәриф чизкили узунсов үздә саф, тәмиз бир гәлбин күзкүсү кими сәмими бахышлы гонур көзләр; онларын үстүндә назик, шәвә кими гара гашлар; кениш вә юварлаг алын; сәлигә илә вурулмуш,

ююлуб даранмыш олмасына бахмаяраг сығала ятмаян, гыв-рыла-гыврыла алнына төкүлән далғалы гара сачлар; орта-дан батыг зәриф чәнә илә учу гартал димдийи кими азча ашағы әйилмиш дик бурун, дүмдүз хәтт шәклиндә бир-бири-нә сыхылмыш додаглар... Оғланын батыг солғун янагларын-да, рәнки учуг назик додагларында, юмру ачыг алнында вә кәдәрли бахышларында ушаглара хас олмаян бир гайғы вә әндишә әламәтләри вар иди.

Совет дәнизчиләри көзләрини бир-биринә зилләмиш олан бу ики кәнчә бахырдылар: совет кәнчи Азадын да үзүнү, сачларынын, көзләринин рәнки вә гурулушу балача Азада чох бәнзәйирдисә дә, анчаг онларын үзүндәки ифадә бир-бириндән нә гәдәр фәргли иди!

Совет кәнчи Азад өз адашынын көзләринин ичинә бахар-кән. көздән гәлбә йол вармыш кими. бир анда онун сима-сында санки өз доғма гардашыны таныды. Чох меһрибан, сәмими бир тәбәссүмлә күлүмсүндү. Балача Азад да санки онун гәлбиндән кечәнләри дуйду. О ериндән галхмаг үчүн һәрәкәт элән кими олду, дәнизчи Азад да она доғру аддым-лая-аддымлая:

— Азад!.. Адаш!.. — дейә дилләнди.

Балача Азад исә:

— Гардаш!.. — дейиб, онун бойнуна сарылды.

Бу һәйәчанлы сәһнә һамынын гәлбини көйрәлтди.

Илк һәйәчан кечдикдән сонра ики адаш ян-яна креслода отуруб ширин-ширин сөһбәтә башладылар. Балача Азад да һа әввәлки кими чәкиниб сыхылмыш, кәнч дәнизчиләрлә бир дост, бир йолдаш кими сәрбәстчә данышыб-күлүрдү...

Адашларын бир-бирилә сөһбәтиндән мә'лум олду ки, ба-лача Азадын да тәрчүмейи-һалы мүстәмләкә вә ярыммүс-тәмләкә өлкәләрин он минләрлә ушагларынын һәяты кими чох садә вә чох фәчиәлидир:

Балача Азад бир азәрбайчанлы баласыдыр. Бабасы вах-тилә Бакыда нефт мә'дәнләриндә фәһләлик этмиш, Сәттәр-хан һәрәкатына гошулмуш, мүбаризәдә һәлак олмушдур. Атасы да фәһләдир. Абадан нефт мә'дәнләри бағландыгдан сонра ишсиз галыб бу саһил шәһәринә кәлмишдир ки, һам-баллыг вә күнәмүзд фәһләликлә бир тәһәр балаларыны до-ландырсын. Азадын анасы, ики хырда бачысы эвдә хәстә ятыр-лар. Һәр сәһәр ата-оғул эвдән чыхыб, һәрә бир яна, көрпүлә-

рә, базарлара чөрәк пулу газанмаға кедирләр. Ахшам һәрә газандығына чөрәкдән, пендирдән алыб эвә гайыдыр. Амма чох вахт һәр икисинин эли бош олур.

Балача Азадын ата-анасы вардыса да, о, кимсәсиз бир етимдән даһа пис бир күндә иди.

Ики адаш сөһбәт эдәркән буфетчи гадын тәмиз бир мәч-мәйидә балача Азад үчүн емәк кәтириб дәйирми столун үстүнә гойду. Бурада нә десән вар иди: тәзә тәрәвәздән биширилмиш буғланан этли дәнизчи боршу, яны макаронлу, тәзә памидорлу гызартма эт, алма кими гыпгырмызы пирожки-ләр, фал-фал доғранмыш тәзә пендир, союлуб үстүнә көйәрти сәпилмиш юмурталар, гызыл балыг, күрү, пирожны, шоколад, зәрли элван кағызлара бүкүлмүш чүрбәчүр конфетләр, портохал, лимон, үзүм...

Һамы билирди ки, бу языг ушаг өмрү узуну доюнча емәк емәмиш, сон күнләр бәлкә дә тамам ач галмышдыр. Буна көрә һамы күман эдирди ки, инди о, ачкөзлүклә бу емәкләрин үстүнә атылачагдыр. Һәтта, кәминин һәкими бирдән-бирә бу гәдәр емәйи онун габағына гоймаға разылыг вермәмишди. Ушағын өзүнү сахлая билмәйиб чох ейәчәйиндән, сонра хәстәләнәчәйиндән эһтият этмишди. Лакин кәнч дәннизчиләрдән бири шоколад, бири конфет, бири консерв, бири дондурма пайыны вә саир емәли шейләри кәтириб вермиш вә һамы өз һәдийәсинин мәчмәйиә гоюлмасыны тәкидлә тәләб этмишди. Һәким разылыг вермәйә мәчбур олмуш, амма тапшырмышды ки, оғлана көз етирсинләр, ону һәддән артыг емәйә гоймасынлар. Емәк кәлмәмишдән бир аз эввәл йолдашлары дәннизчи Азада русча сөйләмәшидиләр ки, ери кәләндә мүнәсиб бир диллә балача Азады баша салсын.

Буфетчи гадын мәчмәйини кәтириб, балача Азадын габағына гойдугда, меһрибан-меһрибан күлүмсүнүб русча:

— Буюр е, балачан, — деди, — нуш олсун!

Балача Азад онун сөзләрини билмирдисә дә, амма нә дедийини яхшы баша дүшдү. О, юхусунда да көрмәдийи бу бол вә дадлы емәкләрә бахдыгда ачлыг чәкмиш һәр адам кими эввәлчә ағзы суланды; додагларыны бир-биринә сыхыб бир нечә дәфә удгунду, амма көзләрини ерә тикиб емәкләрә эл дә узатмады. Буну көрән кәнч Азад она бир дә тәклиф этди:

— Е, Азад, бунлар һамысы сәниндир...

Балача Азадын көзләри яшарды. Кәдәрли-кәдәрли өз

адашынын үзүнә бахды. Кәнч Азад онун утаныб сыхылдығыны күман этди вә өзү бир армуд көтүрүб деди:

— Азад, бах, мән дә ейирәм... Нийә емирсән, ач дейилсәнми?

Балача Азад даһа өзүнү сахлая билмәди. Көзләриндән ики ири дамчы яш сүзүлүб янагларындан ашағы ахды вә о явашчадан деди:

— Ачам, гардаш, амма эвдә хәстә анам, бачыларым да ачдыр.

— Онлара да апарарсан, Азад! Бунлар һамысы сәниндир. Кәдәндә енә дә верәчәйик...

Бу сөзләрдән сонра онлар емәйә башладылар. Балача Азад емәйә һамынын күман этдийи кими, ачкөзлүклә сохулмады. О, бир дилим чөрәк, бир парча пендир көтүрүб иштаһасыз адамлар кими, хырдача тикәләрлә ейирди.

Бирдән балача Азад тәлашла көрпүйә сары бахыб дурухду. Тикәси ағзында галды. Бир ан сонра о, ериндән сычрайыб гача-гача көйәртәдәки ичи бош, гапысы аралы олан екә чөрәк шкафына кириб гапыны өртдү.

Кәнч Азад буна тәәччүб эдиб көрпүйә, бир аз эввәл балача Азадын бахдығы сәптә нәзәр етирди. Орадан бир полис нәфәри этрафа бойлана-бойлана кечирди.

Кәнч Азад шкафын янына кедиб гапыны аралады, балача Азады бир күнчә гысылмыш көрүб сорушду:

— Бура нийә кирдин, Азад?

— Ажан кәлир... Мәни тутуб апарар!

— Горхма, гардашым, бурада сәнә һеч бир кәс тохуна билмәз! Кәл емәйини е!

— Йох, истәмирәм. Мән элә бурада отурум; кәдәндә, мәни дә өзүнүзлә апарын!

Балача Азадын бирдән-бирә гачыб шкафа кирдийини көрән башга кәнч дәннизчиләр дә шкафын янына йығышмышдылар. Онлар ишин нә ердә олдуғуну билдикдә күлүмсүндүләр. Балача Азадын бу сөзүнү бир зарафат билдиләр. Сонра исә көрдүләр ки, Азад доғрудан да шкафдан чыхмаг истәмир. Тәкидлә, һәтта ағламсына-ағламсына хаһиш эдир ки, ону бурадан говмасынлар, өзләри илә бәрабәр апарсынлар.

Балача Азадын бу һалыны көрүб онун тәклар дөзүлмәз эзаб ичиндә яшаячағыны көзләринин габағына кәтирән кәнч совет дәннизчиләринин оғлана үрәкләри янды. Һәтта бир нечәси кәми капитанынын янына кедиб, Азады өзләри илә

апармаға ичазэ истэди. Анчаг капитан онлары баша салды ки, өзү арзу этсэ дэ, буна ихтияры йохдур, чүнки ганун йол вермир..

Кәнчләр гайыдыб капитанын сөзләрини өз йолдашлары Азада дедиләр. Азад онсуз да билирди ки, бу мүмкүн дейилдир. Һәлә йолдашлары капитанын янындан кәлмәмиш, балача адашыны баша салмаға чалышыб дейирди ки:

— Ахы сәнин бурада олдуғуну һамы билир. Нәзарәтчи, ажан, һамы көрмүшдүр. Билсәләр ки, биз сәни өзүмүзлә апармышыг, яхшы олмаз!..

— Онда ичазэ верин, мән чыхыб-кедим. Һамы көрсүн ки, кетдим. Сонра башга ердән дәнизэ кириб, суалты үзә-үзә кәләрәм. Һеч кәс көрмәз.

Кәнч Азад өз балача адашынын гәлбини гырмадан, ону кәмидән кетмәйә разы этмәк үчүн, ахырынчы чарәйә әл атды. Онун хырдача үрәйинин ән инчә телләринә тохунду:

— Яхшы, бәс хәстә анан, хырдача бачыларын?! Сәнсиз онларын һалы нечә олар?

Бу сөзләри эшитдикдә, балача Азад даһа динмәди. Һеч бир чаваб вермәди, ялныз гәлбинин дәринликләриндән чох яныглы бир аһ чәкди... Сонра, о сығындығы шкафдан чыхды, өз әвләринә, анасынын, бачыларынын янына кетмәйә һазырлашды.

Кәнч дәнизчиләр дә балача Азаддан һеч айрылмаг истәмирдиләр. Амма бу лабүд иди. Бир аздан сонра кәми йола дүшмәли иди.

Онлар балача Азад үчүн һазырладыглары емәли, кеймәли бүтүн һәдийәләри топладылар. Ики бөйүк бағлама олду. Сонра һамы онунла көрүшдү. Бир дәстә кәнч дәнизчи һәдийәләри кәтүрүб балача Азады баржа өтүрдүләр. Капитан, мүәллимләр вә галан кәнч дәнизчиләр совет кәмисинин көйәртәсиндән она бахырдылар.

Көмүр баржыны кәтирән баркас фит верди. Американ кәмисинә көмүр йүкләниб гуртармышды. Йүкдашыянар көйәртәйә топлашмышдылар. Онлар, гучаглары долу кәнч совет дәнизчиләринин көрпүйә йығышдыгларыны көрдүкдә, әввәлчә бир шей баша дүшмәдиләр. Әйниндәки тәртәмиз палтары вә бүтүн көркәми илә совет дәнизчиләриндән чәтин сечилән балача Азады әввәлчә танымадылар. Ялныз о, баржа энән пилләнин үстүндә бағламалары кәнч совет дәнизчиләриндән алыб, ерә гойдугда, онларла гучаглашыб видалаш-

дыгда бир нечә балача фәһлә, Азадын яшыдылары вә йолдашлары она сары кәлиб диггәтлә бахдылар, тәәччүб вә севинчлә: — Азад!..—дейә сәсләндиләр.

Сон дәгигә чатды. Ики адаш гучаглашды. Онлар бир-биринә әлә сарылдылар ки, куя һеч айрылмаячаг, әбәди бир-биринә говушачагдылар. Амма онлар айрылмалы идиләр. Чүнки һәлә ер үзүндә айрылмаг истәмәйәнләри айыран гайда-ганунлар һакимди...

Будур, онлар айрылдылар... Балача Азад һычгырыр. Адәти үзрә, юмруглары илә көзүнүн яшыны силир. О күлүмсүнмәйә чалышыр. Лакин күлүмсүнә-күлүмсүнә дә һычгырыр, көз яшлары янагларындан сүзүлүр...

Һеч күнәшли сәмадан ири дамчыларла инсан яғмуру яғдығыны көрмүрсүнүзмү? Азадын күлүмсүнә-күлүмсүнә һычгырыб ағламасы да буна бәнзәйирди...

Кәнч дәнизчи Азадын да көзләри яшармышдыр..

Ялныз онунму? О бири кәнч дәнизчиләрин дә, көйәртәдәки кәнчләрин дә, бөйүкләрин дә, буфетчи гадынын да, һәкимин дә, һәтта капитанын да көзләри яшармышдыр. Лакин онлар көз яшларыны нә силир, нә дә кизләдирләр...

Адашлар айрылдылар.

Бири өзү кими азад вә хошбәхт, йолдашлары илә биркә «Сәһәрин» ишыглы гойнуна гайытды. О бири, чанавар кими зәһмли бир сәслә улаян баркасын сүрүйүб апардығы гаранлыг көмүр баржынын ичиндә йох олду. Бир аз сонра дәнизин зүлмәти онлары удду.

Кәнч совет дәнизчиләри каютлара дағылышдылар. Һамы союнуб ятағына кирди.

***

Азад каютада, дәнизә бахан дәйирми пәнчәрәнин габағында отуруб, көзүнү кечәйә, дәнизә зилләмишди. Амма о, һеч шейә бахмыр, һеч шейи көрмүрдү. О дүшүнүрдү. Онун көзләри өнүндә ики һәят, ики тале чанланырды:

Өзү вә адашы!

Азадлыг дүнясынын азад балалары вә әсарәт дүнясынын бәдбәхт, әсир Азадлары...

Языг адаш!

Ону нә көзләйир: күнү сабаһ енә ачлыг, енә ағыр әзаб,

енә она-буна нөкәрчилик, енә һәгарәт, енә нәзарәтчинин көтәйи вә... американ «көмәйи»...

Кәнч Азад көзләрини дәнизә зилләйиб дүшүнүрдү. Гаранлыгда, тутгун бир парылты илә улдузлары әкс этдирән суда она балача Азадын күлүмсүнән яшармыш көзләри көрүнүрдү. Бу көзләрдә сонра бир нифрәт вә гәзәб парылдады... Йох, о тәк дейил, йүзләрлә, минләрлә, миллионларла гәзәбли көзләр парылдашыр... Бу парылтылар бирләшир, бир күнәш кими гаранлығы парчалайыр, үфүгләр гызарыр... Инди, инди-чә күнәш доғачаг...

...Кәми күнәшли саһилә яхынлашыр. Көрпү ал-әлван байрагларла бәзәнмишдир, аллы-күллү, кейимли-кечимли, гу-чаглары күл-чичәклә долу адамлар кәмини гаршылайыр. Мусиги, нә көзәл мусиги чалыныр! Әзизләрини гаршыламаға кәлмиш бачы-гардашларын, дост-ашналарын севинч сәсләри мусиги сәсләринә гарышыр. Онлары адлары илә чағырырлар. Будур, Үлкәр дә бурададыр, о да чағырыр:

— Азад!.. Азад!.. Азад!..

Азад голларыны узадыб, онунла көрүшмәк истәйир...

Бирдән о:

— Нә гайырырсан, Азад?!—дейән дәнизчи йолдашы Кол-янын сәсини эшидир. — Юху көрүрсән нәдир? Шейпурун сәсини эшитмирсәнми? Сәнин нөвбәндир!..

Азад көзләрини дөйә-дөйә әввәл она, сонра ачыг пәнчә-рәдән байыра бахыр: доғрудан да сәһәр ачылыр. Онун нөв-бәсинин вахтыдыр!

Азад тәләсик үст-башыны сәлигәйә, салыб юхары, капитан көрпүсүнә чыхды. Нөвбәни тәһвил алды. Кәминин идарә чифазынын башына кечиб, команда верди:

— Сакит, ирәли!..

Азад бир анлыға дөнүб айрылдылары лимана бахды. Дүнән, кечәнин пәрдәси алтында, улдузларын, рәнкарәнк ишыгларын көз алдадан ишығында көзәл көрүнән бу мина-рәли, күнбәзли, хурмалыглы мәнзәрә, инди күнәшин илк шө-ләләри алтында нә гәдәр солгун, гансыз-чансыз иди!..

Азад сүканы үфүгүн гызаран еринә тушладыб, инамла әмр верди:

— Там сүр'әтлә, ирәли!

Кәми там сүр'әтлә доған күнәшә, азад Совет Вәтәнинә доғру йол алды...

Июл-август—1954

ШАҢИН

I

НӘНӘНИН НАҒЫЛЛАРЫ

Балача Камал нәнәсинин нағылларыны чох хошларды. Һәлә алты-едди яшларындан Камал һәр кечә нәнәсинә бири-ки нағыл сөйләтмәмиш ятмазды. Бу нағыллар нә көзәл, нә мараглы нағылларды: бу нағылларда адамлар гәрибә халчалара миниб көйләрдә учардылар; элә гушлар варды ки, гәһ-рәманлары ганадларына алыб еддииллик йолу бир көз гырпымында кедәрди. Һәлә бу нағыллардакы адамлар нә ийид, нә гочаг чаванлар иди! Онлар истәдикләринә чатмамыш, дин-чәлмәк билмәздиләр. Дивләрлә, әждаһаларла пәнчә-пәнчә-йә вурушар, һәр чүр чәтинлийә үстүн кәләрдиләр...

Камал белә нағыллары чох севәрди.

Камал һәрдәнбир юхуда өзүнү һәммин гәһрәманлар кими көрәрди. О да зүмрүд гушларын ганадларында учар; дивләр, әждаһаларла вурушарды. Белә юхулардан сонра о, күндүз-ләр дә һәммин гәһрәманлардан айрылмаз, онларын хәялы илә яшарды.

Камалкилин кәнди башы гарлы дағын әтәйиндә иди. О, саатларла көзүнү гарлы дағларын тәпәсинә зилләйиб тамаша этмәкдән доймазды.

Чох вахт Камал булутсуз мави көйләрин дәринлийиндә, дик башы үстүндә сүзүб һәрләнән гарагушлара һәсрәтлә хейли бахар-бахар, өз-өзүнә дейәрди:

— Аһ, нә олайды, мәним дә онлар кими ганадларым олайды!.. Мән дә көйләрә галхыб онлардан да учада учайдым!..

Бәли, Камалын ганадлары олсайды, о да көйләрә учалыб

уча билсәйди, бу гарагушлар кими бош-бошуна һәрләнмәйә-чәкди. О, яхшы-яхшы ишләр көрәчәкди. Дивләри, әждаһалары гырачаг, адамлара көмәк әдәчәкди...

***

Камал, нағыллардакы учан халчалар, гәрибә гушлар, дивләр, әждаһалар барәсиндә, күнәш, ай, илдырым барәсиндә анасына, нәнәсинә арды-арасы кәсилмәйән суаллар верәрди:

— Халча нечә учур? Бәс бизим халчамыз нийә учмур? О зүмрүд гушлардан бизим мешәдә, дағларда да вармы? Дивләр, әждаһалар һарада олурлар? Див күчлүдүр, йохса әждаһа? Бәс адамын нийә ганадлары йохдур?..

Анчаг нәнәсинин, анасынын бу суаллара вердикләри чаваблар о гәдәр дә айдын олмазды. Һәлә башлары гарышыг оlanda, онлар Камала һеч чаваб да вермәз, она ачыгланардылар.

Камалын атасы Рәшид Гызыл Ордуда командир иди. Бир йәй Камалкил йәлаға көчдүләр. Атасы да орада, дүшәркәдә иди. Тез-тез әвә кәлирди.

Бир күн атасы илә сөһбәт әдәркән, Камал ону чоходан наһаг әдән бир суал верди:

— Атачан, бәс нийә адамларын ганады йохдур, онлар нийә уча билмирләр?

Атасы күлдү:

— Вар, оғлум, адамларын ганадлары башларындадыр!..— дейә атасы Камалын башыны сығаллая-сығаллая она тәйярә барәсиндә садә вә мараглы мәлүмат верди...

***

Бир сабаһ Камал тездән юхудан дуруб, адәти үзрә, әвләринин яхынлығындакы тәпәйә чыхмышды. О, әтрафа тамаша әдирди. Орада, ашағыда көз ишләдикчә дүзәнликләр, сых мешәләр, күмүш шәрид кими парлаян чайлар, мәхмәр чәмәнләр көрүнүрдү. Дәрәләрдән йүнкүл думан учалыр; учалдыгча, санки көйдә әрийиб йох олурду. Көй үзүндә бир дәстә гарагуш ганадларыны кениш ачараг һалай вуруб һәрләнирди...

Бирдән ашағыдан, дүшәркә янындакы дүзәнликдән бир курулту учалды. Бу курулту кет-кедә артды вә Камал бир-биринин ардынча бир чох тәйярәнин һаваланыб дик көйә учалдығыны көрдү. Көйдәки гарагушлар бир анда дағылышыб йох олду. Инди онларын ериндә, онлардан да хейли учада тәйярәләр һәрләнир, маяллаг ашыр, ганадлары үстүндә

фырланыр, нә'рә чәкиб ашағы шығыйыр, енә фишәнк кими дик галхырды.

Сонра тәйярәләр дурна гатары кими чәркәйә дүзүлдү. Бирдән һәр тәйярәдән бир-ики ағ нөгтә айрылыб ағыр-ағыр ерә энмәйә башлады. Бунлар яхынлашдыгда, нөгтәләр бөйүдү вә гырмызы, яшыл, сары рәнкли золаг-золаг чәтирләрдән адамларын саллана-саллана эндикләри ашкар көрүндү.

Бу мәнзәрә о гәдәр көзәл, о гәдәр мараглы иди ки, Камал һеч юхуда да белә көзәл бир шей көрмәмишди.

Парашүтчүләрдән бири Камалын дурдуғу тәпәдән ики-үч йүз аддым аралы мәхмәр отларын үзәринә энирди. Камал ериндән гопуб дүз она доғру чумду. Парашүтчүнүн аяғы ерә чатанда Камал да она чатды. Бу парашүтчү чаван, гараяныз бир гызыл әскәр иди. Күлә-күлә парашүтү йығмаға башлайыб она һейран-һейран бахан Камала яхынлашды. Онун голундан тутуб юхудан оядырмыш кими, силкәләди вә мөһрибан бир сәслә деди:

— Һә, гочаг, сән дә тәйярәчи олмаг истәйирсәнми?

Камал доғрудан да, юхудан айылмыш кими бир нечә дәфә көзләрини гырпды вә көзләнилмәйән чүр'әтли, инамлы бир сәслә деди:

— Олачағам, әмичан! Мән дә тәйярәчи олачағам!..

Бу күндән Камалын хәялында учан халчалар, зәр ганадлы зүмрүд гушлар, шаһзадә гәһрәманлар әвәзинә полад ганадлы тәйярәләр, рәнкбәрәнк парашүтләр вә тунч үзлү чаван тәйярәчиләр чанланды...

II

ГЫШ ЮХУСУ

Гарлы-шахталы гыш кәлмишди.

Гышын да өз көзәлликләри вар: дағлар, тәпәләр, дүзләр памбыг кими ағ вә юмшаг гарла өртүлмүшдү. Ағачларын бу дағлары лүлә-лүлә гара бүрүнмүш, ахар сулар донмушду. Арабир булутларын арасындан күнәшин союг шүалары сүзүлдүкчә, һәр тәрәф алмас кими пар-пар парылдайыр, көзләри гамашдырырды. Гушбашы гарларын ағыр-ағыр ерә энмәси, шахталы һаванын янаглары охшамасы адама айрыләззәт верирди.

Камал язда, йәда олдуғу кими, гышда да һәр сәһәр әр-

көн, һамыдан тез дурар, һәйәтләриндән ахан хырдача архын бузуну ғырар, әлүзюяна су төкүб буглана-буглана ююнар, мәктәбә кедәрди. Дәрсдән сонра бир дәстә өзү кими дири-баш ушағы башына йығарды. Онлар кәндин кәнарындакы тәпәдә киршә сүрәр, гардан эв тикәр, гала дүзәлдәр, чүрбәчүр мараглы оюнлар ойчардылар. Сонра янаглары ғызармыш, бәдәнләри азча йорулмуш, амма яхшыча динчәлмиш һалда, эвә кәлиб. сабаһкы дәрсләрини һазырлардылар.

Камал өзүнә гәрибә бир киршә ғайырмышды. Онун яналарына назик фанердән тәйярә ганады кими ики ганад вурмушду. Киршә дик тәпәдән сүрәтлә өзү ашағы кәлдикдә, ики дик эниш арасындакы кичик мейданчадан гопуб, бир ан ердән айрылыр, һавада сүзән кими олурду. Бу, Камала айрыләззәт верирди. Йолдашлары да она бахыб белә ганадлы киршәләр ғайырмышдылар.

Беләликлә, Камал биринчи «тәйярәчиләр дәстәси» дүзәлтмишди.

Бу күнләрдә иди ки, Камалын атасы вахт алыб он-он беш күнлүйә кәндә гонаг кәлмиш вә Камала кичик бир оюнчаг тәйярә кәтирмишди. Яйла гурулан бу тәйярәчик доғручу тәйярә кими сәсләниб ердән айрылыр вә мәфтиллә бағлы олдуғу бир дәмир чубуғун әтрафында хейли һәрләниб ерә энирди. Камал йолдашларыны башына йығыб бунунла саатларла әйләнирди. Сонра о, тәйярә вә тәйярәчилик барәсиндә билдикләрини, атасындан эшитдикләрини вә яйда дүшәркәдә өз көзү илә көрдүкләрини йолдашларына данышырды.

Бир ахшам Камал атасынын ов түфәнкини силиб тәмизләдийини, фишәнкләри долдуруб, ова һазырлашдығыны көрдү вә сорушду:

— Атачан, мәни дә ова апарарсанмы?

Атасы эввәл разы олмады.

— Ғышдыр, союгдур, оғлум, — деди, — азарларсан. Узалара кедәчәйәм, йоруларсан...

Камал әл чәкмәди.

— Йох, атачан, мән союгдан горхан, йолда йорулан ушаглардан дейиләм, — деди. — Нә олар, атачан, апар, өзүн көрәрсән: һәлә сәнә көмәйим дә дәйәр!

Камалын атасы ахыры разы олду. Камал да хейли отуруб атасына фишәнк долдурмаға көмәк этди вә һәмишәкиндән чох кеч ятды.

Камалын атасы обашдан дуруб йола чыханда, оғлунун

ширин юхуда олдуғуну көрүб, она ғыймады. Юхудан оятмады. Өзү тәк кетди.

Камал юхудан айылыб атасынын кетдийини биләндә, әһвалы чох позулду. Анасы онун көнлүнү алмаг истәдисә дә, олмады. Камал атасындан чох өзүндән күсмүшдү. Ахы о һийә белә чох ятыб юхуя ғалмышды?!

Бир нечә күн сонра Камалын атасы енә ова һазырлашанда, Камал онунла кетмәйә разылығыны алды. Өз-өзүнә сөз верди ки, кечә ятмайыб атасы кедәнә гәдәр ояг ғалсын.

Әвдә һамы ятмышды. Камал да ериндә узанмыш, амма һеч көзләрини дә юммуру. Һәрдәнбир ону һуш апарырды. О Мәликмәммәд һағылыны ядына салырды. Мәликмәммәд ятмамаг үчүн бармағыны кәсмиш, ярасына дуз басмышды...

Анчаг бу иш Камалын һеч хошуна кәлмәди. Өз-өзүнә деди:

— Йох, көрүнүр Мәликмәммәд ояг ғалмағы бачармайыб ки, бармағыны кәсиб... Мән бармағымы да кәсмәйәчәйәм, ятыб юхуя да ғалмаячағам!

Камал Мәликмәммәд барәсиндә, ов барәсиндә чүрбәчүр хәяллар эдә-эдә, ериндә о тәрәф бу тәрәфә чеврилирди. Ону арада һуш апарырдыса да, тез-тез ояныб көзүнү пәнчәрәйә зилләйир, һаванын ишыглашыб-ишыглашмадығыны йохлайырды.

Бирдән һәйәтдә хоруз банлады. Камал һәмин саат ғалхыб кейинди. Кечәдән һазырладығы чантасыны бойнуна тахды. Атасы бу отаға кечәндә. Камал артыг йола чыхмаға һазыр иди.

Атасы күлә-күлә әлини онун чийинә вуруб деди:

— Бах, белә һа, гочаг, инди кәл кедәк...

О күн Камалын һәятында ән хош күнләрдән бири олду: О, юхуя ғалиб кәлмишди!

III

«ШАҢИН» ВӘ ГАРАГУШ

Күл фәсли етишмишди. Сәрин баһар күләйи әтирли нәфәси илә күнәшә ашиг олан гушлар, ширин нәғмәси илә рәнкбәрәнк күлләр, чичәкләр, кәпәнәкләр, әлван баһар мәнзәрәси илә инсанын ғәлбини охшайыр, үрәйини ачырды.

Белә фәрәһли бир баһар сабаһы, шәһәр әһалиси шәһәрин

кәнарына, көй чәмәнлийә ахышырды. Бура йүз илләрдән бәри баһарда шәһәр чамаатынын кәзмәйә, әйләнмәйә чыхдығы бир дүзәнлик иди. Үзүкүләр чаванлар, күмраһ гочалар, шәһ ушагларла долу трамвайлар, автобуслар ора кетмәкдә иди.

Бу дүзәндә вахтилә бабалар да сейрә чыхар, бурада мейдан гуруларды. Икидләр ярышар, күләшәр, чыдыр дүзәлдәр, човкан ойнардылар.

Инди дә бурада ярыш варды. Кәнч мәктәбли оғланлар вә гызлар «әмәк вә мүдафиәйә һазырам» нормаларыны верәчәк, ярышачагдылар.

Голларында гырмызы сарғы олан нәзарәтчиләр кәләнләрә ер көстәрир, һамыны низам вә гайда үзрә әйләшдирирдиләр. Бөйүк бир ярым даирә һалында толанмыш иштиракчылар вә онларын арха тәрәфиндә тамашачылар ерләшмишдиләр. Бу ярым даирәнин габағында ортада бир стол гоюлуб, үстүнә яңыл өртүк салынмышды. Онун да дөврәсиндә ярышын мүнсиф һей'әти отурмушду.

Мүәйән әдилмиш вахта ярыш башланды: йүйүрүшмә, атланма, маниә ашма, гумбара атма, нишан вурма... чевик мәктәбли кәнчләр өз бачарыг вә һүнәрләрини нүмайиш этдирирдиләр.

Анчаг бүкүнкү идман байрамынын хусуси вә мараглы бир һиссәси дә варды. Шәһәрдә илк дәфә олараг байрамда тәйярә моделчиләри дә иштирак әдирдиләр.

Бүтүн башга идман нөвләри көстәрилиб гуртардыгдан сонра, мүнсиф һей'әтинин башчысы әлиндәки кичик гырмызы байрагла ишарә верди. Мусиги дәстәси тәйярәчиләр маршыны чалды вә кәнч моделчиләр, һәрә өз моделини башынын үстүндә галдырараг чәркә илә дүзүлүб мүәйән әдилмиш ерләрдә дурдулар. Тамашачылар һейран-һейран бунлара бахыр вә бөйүк бир марагла моделләрин учмасыны көзләйирдиләр.

Камал да бу кәнч моделчиләр ичиндә иди. Бу күнү, бу дәгигәни о, кәнч гәлбинин бүтүн һәйәчаны илә чохдан көзләйирди.

Ишарә верилди вә кичик тәйярәләр бир-биринин ардынча гәрибә, рәнкбәрәнк гушлар кими һавая учду.

Нөвбә Камала етишәндә о, әлиндәки моделин пәрванәсини бурахды, модел чанлы бир гуш кими чырпынды вә уғулдаяраг, Камалын әлиндән гопду, фишәнк кими дик гал-

хыб, бүтүн башга моделләрдән хейли учада учуш истигамәти алды. Онун күмүш рәнкли ганадларында гырмызы улдуз шәкли чәкилмиш, көвдәсиндә исә, ири гырмызы һәрфләрлә «Шәһин» сөзү язылмышды. Һамынын көзү онда иди.

Һава булутсуз, күләксиз, биллур кими саф вә шәффаф иди.

Бирдән Камалын вә тамашачыларын синәләриндән тәәсүф вә һейрәтлә гарышыг бир чыгырты гопду. Чох учаларда сүзән вә һеч кәсин бу вахта гәдәр көрмәдийи екә бир гарагуш ганадларыны бүкүб «Шәһинин» үзәринә шығыды. Камал әлә бәркдән чыгырды ки, әлә бил гарагуш индичә чайнаглары илә онун үз-көзүнү чырмаглаячагды. О, ихтиярсыз олараг, әлләрини үзүнә тутду.

Анчаг гарагуш «Шәһинә» чатар-чатмаз, бирдән-бирә ганадларыны кениш ачды вә моделин үзәриндә бир-ики даирә вуруб һаваланды. Юхарыда һавадан асылмыш кими бир ан дуруб ганад чалдыгдан сонра бир дә шығыды. Енә «Шәһинә» чатанда, дик гайытды. Көйләр султаны үчүнчү дәфә дә һүчума кечди. Чүр'әт әдиб. онун өлкәсинә кәлмиш бу чыгырылмамыш гонағы чайнагламаг истәдисә дә, анчаг ондан горхуб үркүмүш бир һалда узаглашды...

Гарагуш бу вахта гәдәр көйләрдә һүчум әтдийи һәр бир гушун ондан горхуб, габағындан гачдығына алышмышды. Анчаг бу гәрибә гуш ону һеч саймырды да. Вүгарла учуб дүз онун үстүнә кәлирди. «Шәһинин» бу чүр'әти гарагушу горхудуб гачыртды.

Камал, горхунч бир юхудан айылыб, өзүнү сағ-саламаг көрән адамлар кими синә долусу кениш вә асудә бир нәфәс алды. Бир аз сонра гарагуш да, «Шәһин» дә һәрәси бир тәрәфә учуб көздән итди.

Ярышын нәтичәләри ә'лан әдиләндә мә'лум олду ки, Камалын «Шәһини» уча, ити вә узаг учмагда биринчилийи газанмышдыр. Камалын охудуғу мәктәбдәки моделчилик дәрнәйинин модели исә икинчи ери тутмушдур.

Камала буну тәсдиг әдән шәһадәтнамә илә бирликдә бир гол сааты да мүкафат вердиләр.

О күн Камалын өмрүндә ән хошбәхт күнләрдән бири иди: Онун «Шәһини» көйләр султаны гарагуша галиб кәлмишди!

Камалын вә мәктәбдәки дәрнәк йолдашларынын бу гәләбәси онлар үчүн көзләнилмәз, тәсадүфи бир һадисә дейилди. Бу гәләбә, мәктәбдә узун айлар бою давам эдән чидди-чәһдин, инадлы чалышганлығын, мүәллимләр һей'әти, комсомол вә пионер тәшкилатларынын гайғылы фәалийәтинин тәбии бир нәтичәси иди.

Камалкилин моделчиләр дәрнәйнә мәктәбин физика мүәллими биликли бир мәсләһәтчи йолдаш кими көмәк эдирди. Әввәлләр гайырдыглары тәйярә моделләри нәинки учмур, һәтта ериндән дә тәрпәнмирди. Белә һалларда чәтинликдән горхан бә'зи мәктәблиләр: «Эһ, бундан һеч нә чыхмаз!»— дейә ишдән союянда, мүәллим бөйүк ихтирачылары, алимләрин һәятындан мисаллар кәтириб онлары руһландырырды.

Камал дәрсдә, дәрнәкдә, ярышларда һәр дәфә мүвәффәгийәт газандыгча севинәр, фәрәһләнәр, лакин бу бөйүк инсанлары, бәшәрийәти, көзәл, азад вә хошбәхт бир һәята чатдырмаг үчүн өз чанларындан кечән алим вә ихтирачылары, сәркәрдәләри, дөвләт вә ингилаб хадимләрини, онларын көрдүкләри нәчиб ишләри ядына салыб: «Даһа ирәли, даима ирәли!»— дейә дүшүнәрди.

IV

ГОЧАГ ОҒУЛ, МӘРД АНА

Камал орта мәктәби ә'ла гиймәтлә битирмишди, али мәктәб вә кәләчәк ихтисасы барәсиндә дүшүнүрдү.

О, язы столунун далында отурмуш, рәнкли, шәффаф селлүлоид парчаларындан гурашдырдыгы кичик вә көзәл бир тәйярә моделини габағына гоюб она бахырды. Хәялынын ганадлары Камалы көйләрә галдырыр, көзүнүн өнүндә кәләчәйин әфсанәләрдән даһа көзәл һәгиги мәнзәрәси чанланырды:

...Көйүн бир гатында, памбыг кими булут галагларындан юхарыда, көй гуршагы кими рәнкарәнк шәффаф, мөһтәшәм бир бина көрүнүр. Бурадан учсуз-бучагсыз вәтәнимизин һәр кушәсинә вә дүнянын башлыча мәркәзләринә зәрли хәяли телләр узаныб кедир. Бунлар һава йолларыдыр. Бу йол-

ларла һәр күн минләрлә парлаг ганадлы, сәссиз, раһат вә көзәл тәйярәләр кедиб-кәлир. Бу тәйярәләр һаванын ән үст гатларында, стратосфердә учур, гәдим нағылларда сөйләндийи кими еддииллик йолу бир көз гырпымында кедирди.

Будур, нөвбәти тәйярә кәлиб һавадакы тәйярә мейданына гонду. Гапылар ачылды. Сөрнишинләр халча кими нахышлы, күзкү кими парлаг дөшәмәнин үзәри илә кедиб, индики лифтләрә бәнзәр кичик отагчыглары кирирләр. Бир аң сонра ашағыда, ердә, һәммин отагчыглардан чыхыб һәрә истәдийи ерә кедәчәк...

Камал әлини столун үстүндәки дүймәләрдән биринә басыр вә гаршысындакы күзкү экранда — Москвадан Владивостока, Бакия, Дашкәндә, Сахалинә, Сталинабада кедән вә гайыдан йүзләрлә тәйярәни көзүнүн өнүндә көрүр. Башга бир дүймәни басыр. Мисир әһрамлары, Нью-Йорк, Парис, Токио үзәриндә сүзән, оралара һәр күн минләрлә йолчу, почта, вә йүк апарыб-кәтирән тәйярәләримизи йохлайыр, онларын тәйярәчиләри илә данышыр...

Дивардакы саатын зәнки вуранда, Камал бу дадлы хәялдан айылыб саата бахды, өз хәялларына күлүмсәйә-күлүмсәйә әлиндәки модели чанлы бир гуш кими тумарлады вә бир тәрәфә гоюб, радиону гурду.

О, өзүнү итирән кими олду. Өз гулагларына радиодан эшитдийи дәһшәтли сөзләрә инанмаг истәмәди.

— Мүһарибә!

Камал юхудама, оягмы олдуғуну тә'йин эдә билмәди. Бир аң чашыб галды... Лакин гаршысындакы радио ишләйир, дөйүш маршлары чалыр, диктор Совет Мә'лумат Бүрсунун илк мә'луматыны верирди.

Инди Камал нә эдәчәйини дейил, нечә эдәчәйини дүшүнүрдү; чүнки о, нә эдәчәйини яхшы билирди. О билирди ки, инди совет вәтәниндә онун кими сағлам, гүввәтли, чевик, полад биләкли, аслан үрәкли оғланларын эдәчәйи бирчә шей варды:

— Чәһәйә кетмәк!

Камал, стол үзәриндәки севимли тәйярә моделинә һәсрәтли бир нәзәр салыб аяға галхды, пәнчәрәнин габағына кечди.

Байырда дағ ерләринә мәхсус көзәл, сәрин бир июн сабаһы ачылырды. Күнәшин илк шүалары, башы булутлар арасындан сыйрылыб чыхмыш дағын тәпәсинә дүшмүш, булут-

лар да, дағ да ағ-чәһрайы, бәнөвшәйи рәнкләрә боянмышды. Дағлардан әсән сәһәр ели инсаны мәст әдән әтирлә бирликдә, дағларын сәринлийини дә кәтирди.

Лакин тәбиәти гәрибә бир сүкут чулғамышды. Һәр сабаһ сәс-сәсә верән бүлбүлләр, турагайлар, билдирчинләр нәдәнсә даһа охумурду. Камал далғын нәзәрләрини үфүгләрдә кәздирди. Дағын башындакы чәһрайы, күмүши, мави рәнкләрә чалан йүнкүл булут тәбәгәләриндән ашағыда гыврылмыш илана бәнзәр гара бир булут үфүгдә сүрүнә-сүрүнә ирәли һәрәкәт әдирди.

Бу, фыртына булуту иди.

Доғрудан да бир ан ичиндә, сабаһын бу нурлу чағында һава гапгаранлыг олду. Бир-биринин ардынча шимшәкләр чахды. Көй ерә төкүләчәкмиш кими горхунч бир курулту гопду. Әввәл хырда, кет-кедә ириләшән долу яғды. Элә яғды ки, куя инди һәр шейи, һәр шейи мәнв әдәчәкди...

Азачыг сонра бирдән-бирә булутларын ардындан чыхан күнәш, көзгамашдырычы бир ишыгла парлайыб йүксәлди. Күлләрин, чичәкләрин, көрпә будагларын бүкүлмүш боюнлары дикәлди. Гушлар санки һамысы бирдән-бирә дилә кәлди.

Енә үфүгләр саф, көйләр шәффаф, енә дағын ағ сачлы мәғрур башы вугарла учалырды.

Ишыг гаранлыға галиб кәлмишди!

Камалын чатылмыш гашлары ачылды. Бу кәлиб кечән ани туфаны өз хәялында о индичә гара хәбәрини эшитдийи мүнәрибә илә мугайисә әтмишди. О, инаныр вә үмид әдирди ки, мүнәрибә дә тезликлә гуртарачаг, һәмишә олдуғу кими, хейир шәрә галиб кәләчәкдир. О, ихтиярсыз күлүмсәди, санки тәбиәт онун хәялындан кечәнләри көзүнүн өнүндә нүмайиш әтдириди.

Һәр сабаһ Камалын янына кәлән анасы, отағын гапысыны ачанда, оғлуну пәнчәрә габағында көрдү. Һеч бир шейдән хәбәри олмаян ана, севинч долу көзләрилә оғлунун үзүнә баханда, ону фикирли, гайғылы көрдү:

— Нә вар, бала, олмая шәһәрә кедәли илдырымы ядырғамысан? — дейә сорушду вә зарафатла әлавә әтди. — Горхуданмы белә әркән дурубсан?

Камал гәриб бир тәбәссүмлә анасынын шәфгәтли көзләринә, мәнрибан үзүнә бахыб динмирди.

Ана, һәмишә һәр зарафата беш гат артыг зарафатла чаваб верән үзүкүләр вә һазырчаваб оғлунун белә сусмасындан вә үзүндә донуб галмыш гәриб тәбәссүмдән. үрәйи сөзлү олдуғуну анлады. О да. көзләрини оғлунун көзләринә зилләди, санки үрәйиндәкини көзләриндән охумаг истәйирди.

Камалын анасы дағларын гойнунда бөйүмүш. мәрд вә мәтанәтли Азәрбайчан гадынларындан иди. Анчаг нечә олса, галын иди, ана иди. Әри сәрһәдчи комадирди, һәм дә инди гызғын дөйүшләр кедән сәрһәддә иди. Оғлу да чәбһәйә кетмәйи гәрара алмышды. Ана буну биләндә. нейләйәчәкди?!.

Камал бу сәрт, амансыз һәгигәти она сөйләйәндә. ана сарсылмады. оғлуну сахламаг үчүн ялварыб-яхармады. Дишләрини бир-биринә сыхыб көзләрини юмду, бою бәрабәри оғлуну бағрына басды, она хейир-дуа верди. Камал янағларында ики илыг дамла һисс әтди...

V

ҮЗ-ҮЗӘ, КӨЗ-КӨЗӘ

Гара, гыврым сачларына тәк-тәк дән дүшмүш, ачыг алынлы, чидди, лакин мәнрибан бахышлы, комиссар еничә курс гуртарыб һиссәйә кәлмиш кәнч тәйярәчиләри кабинәсинә йығмыш, онларла сөһбәт әдирди.

—... Вәтән оғлу капитан Гастеллонун шүчаәтини хатырлайын! Бу шүчаәт ялныз ени инсанын, ялныз совет вәтәндашынын көстәрә биләчәйи бир шүчаәтдир. Һеч бир фашист тәйярәчиси белә мәрданә фәдакарлыг әтмәмиш вә әдә билмәз; чүнки ону фашизм итаәткар бир гул һалына салмышдыр. Амма бизим адамларын һәр бири өз вәтәнинин, өз азадлығынын саһибдир...

Сонра комиссар чаван тәйярәчиләри бир-бир диндириб, һәр бирилә бир аилә үзвү кими күлә-күлә, онун тәрчүмейиһалындакы марағлы һадисәләр барәсиндә данышырды. Беләликлә о, сабаһ һавада ян-яна, чийин-чийинә дүшмәнлә вурущачаг бу кәнчләри бир-бирилә яхшы таныш әтмәк истәйирди.

Нөвбә Камала чатанда, комиссар күлә-күлә сорушду:

— Достум, дейәсән сән яшда һамыдан чаван олсан да, чохдан тәйярәчи олмусан... Бир «Шаһин» әһвалатыны даныш көрәк!..

Камал тәйярәчилийә олан илк һәвәсиндән, ушағлыгдакы

арзу вә хәялларыннан, илк тәчрүбәләриндән данышды. О чүмләдән «Шаһин» илә гарагушун гаршылашмасыны вә «Шаһин»ин гәләбәсини дә нағыл этди. Бу гәрибә һадисә һамыны марагландырырды. Комиссар һадисәни белә изаһ этди:

— Бу һадисә тәкчә гәрибә вә мараглы дейил, һәм дә ибрәтли бир һадисәдир. Бир дүшүнүн, гарагуш оюнчаг «Шаһин»дән нийә горхмушду? Чүнки гарагуш һеч бир заман гаршысында мүгавимәт көрмәмишди. Һансы гуша һүчүм әтмишсә, гуш ондан горхмуш, габағындан гачмыш, гарагуш да бундан фәрәһләнмиш, даһа да чүр'әтләнмиш, өз горхаг овуну чайнаглайыб-парчаламышды. «Шаһин» исә, нәинки ондан горхуб гачмамыш, әксинә, гаршы-гаршыя кәләндә дүз онун көзүнә сохулмуш, гарагуш да бу чүр'әтдән горхуб гачмыш, мәғрур йыртычы гуш инсан ағы вә ирадәсинин кичик бир тимсалы—«Шаһинин» өнүндә мәғлуб олмушду.

Билин ки, фашист гузғунлары да беләдир. Онлар да авропа үфүгләриндә өзләрини көйләр султаны көрүбләр. Инди исә совет шаһинләринә раст кәлибләр. Түкү дидилмиш фашист гузғуну гызыл шаһинләрин өнүндән гачачаг, мәғлуб олачагдыр!

* * *

... Камал һавада кешик чәкир, тәйярә мейданы әтрафында бөйүк даирәләр вуруб һәрләнир, сайыг нәзәрләри илә үфүгләри йохлайырды. Бирдән башынын үстүндә, чох-чох учада гара бир нөгтә көрдү вә һәмин саат да итирди. Һәрләниб учала-учала, ону ахтармаға башлаянда, арха тәрәфиндән илдырым сүр'әти илә үстүнә шығыян бир тәйярә көрдү вә дөйүшә һазырлашды. Бир ан сонра Камал артыг фашист гузғунун түк үрпәрдән вәһши нәрилтисини әшидир, үстүндәки әчайыб-гәрайиб кәллә, чарпазлашмыш сүмүк, учлары әйри хач, бойну бурулмуш, димдийи ачыг галмыш гарагуш вә бир чох һәшәрат шәкилләрилә бәзәнмиш гара ганадларыны, йөндәмсиз көвдәсини айдын көрүрдү.

Тәйярә мейданында һәйәчан ишарәси вериләндә, комиссар мүшаһидә нөгтәсиндән дурбинлә бахыб, бу гузғуну көрдү. О, һәйәчан вә гәзәбдән дишләрини бир-биринә сыхыб юмруғуну дүйүнләди вә ихтиярсыз, додагларыны кәмирмәйә башлады. Тәчрүбәли вә союгганлы бир әскәр олан комиссарын бу һәйәчан вә гәзәби сәбәбсиз дейилди. Бу гузғуну о яхшы танийырды.

Гудуз дүшмән, она сағалмаз яралар вуран тәйярә мейданымызын ерини өйрәнмәк үчүн нечә вахтдан бәри бу гоча, тәчрүбәли, һийләжәр гузғуну буралара көндәрирди. Бу гузғун һәясыз бир чүр'әтлә ән алчагдан учур, тәйярә мейданымыздан бир әламәт билмәк үчүн, она атәш ачылмасыны вә я вурушмаг үчүн тәйярәләр галхмасыны истәйирди. Буна мүвәффәг ола билмәмишдисә дә, һәр һалда бир шей дуймуш олмалы иди ки, буралардан әл чәкмир, дөнә-дөнә кәлирди. Фашист тәйярәси зиреһли олдуғундан, она ади күллә батмырды. Тәйярәчи исә, сон дәрәчә маһир иди. Баш кичәлләндирән бир сүр'әтлә шығыйыб, гаршысындакыны чашдырыр, атәш ачыб. вурур, бир анда арадан чыхыр, йох олурду.

Инди һавадакы кешикчимиз тәчрүбәли бир тәйярәчи олсайды, комиссар бу гәдәр һәйәчанланмазды; анчаг Камал...

... Камал тәйярәни дөндәриб, фашист гузғуну илә үз-үзә, көз-көзә кәлмәйи гәт этмишди. Анчаг әлләри, аяглары она табе олмур, сөвги-тәбии илә бу өлүм тәһлүкәсиндән чәкинирди.

Илк дәфә үзкүчүлүк гүлләсиндән дәнизә вә я парашүт илә ерә атылмаг истәйәндә дә белә олмамашдымы? Лакин Камал бу һиссләрә чохдан галиб кәлмиш, сонра бу ибтидаи һейвани горхаглыға өзү нә гәдәр күлмүшдү!

Камал гәт'и бир һәрәкәтлә сүканы чәкди, көзләнилмәз бир сүр'әтлә һавада илмәк вуруб. ганадлары үзәриндә һәрләнди вә тәйярәсини дүз фашистин тәйярәсинә тушлады. Инди һәр ики тәйярә әлә сүр'әтлә үз-үзә кәлирди ки, икисиндән бири гачмазса, һәр икиси хынчым-хынчым олачагды!

Фашист тәйярәчиси әли ганлы чәлладлара мәхсус бир союгганлылыгла, адәти үзрә, һәлә атәш ачмаға тәләсмир, гаршысындакы дүшмәни руһән мәғлуб әдиб. гачырмаг вә архадан вурмагла, бу вурушмадан икигәт зөвг алмаг истәйирди. Камал исә, «Шәһинлә» гарталын гаршылашмасыны вә комиссарын сөзләрини хатырлайыб, кәнч гәлбинин бүтүн гүдрәти илә ирадәсини топламышды. О да атәш ачмырды, нә олурса-олсун, я бирликдә мәһв олмаг, я да һәясыз дүшмәнин ирадәсинә галиб кәлмәйи гәт этмишди.

Ашағыдан баханлар илдырым сүр'әти илә бир-бири үзәринә шығыян һәр ики тәйярәнин бирдән алов вә түстү ичиндә итдийини көрдүләр. Намынын гәлби һәйәчанла чырпынды...

Лакин бу һал бир ан давам этди:

Камалын тэйярэси фишэнк кими һавая галхды, гара фашист гузгуну исэ. аловлар ичиндэ һэрлэнэ-һэрлэнэ ерэ энирди. Бир аз сонра ондан ағ бир нөгтэ айрылды. Бу, парашүтлэ энэн фашист тэйярэчиси иди. Камал парашүтүн этрафында дөврэ вура-вура, ону ерэ гэдэр өтүрдү. Орада, ашағыда бу чағрылмамыш гонағын автоматчылар тэрэфиндэн лайигилэ гаршыландығындан архайын олуб, енэ сүр'этлэ һавая галхды вэ кешик чэкмэйэ давам этди...

* * *

Комиссар кэтирилэн «гонағы» көрөндэ тээччүб этди. Бу гырх беш-элли яшларында ири көвдэли, долгун, саллаг сифэтли, гызармыш көзлэринин алты тулуг кими шишмиш, сары сачлары кирпичи саяғы гыса вурулмуш бир фашист полковники иди. Көзлэриндэ тэлэйэ дүшмүш чанавар кими, ачиз бир гэзэб парылтысы варды. Ачығындан эллэри, додаглары эсир, үзүнүн айры-айры эзелэлэри эсэби һалда титрэйирди. Көрүнүр өзүнэ вэ тэйярэсинэ һэддиндэн артыг күвэндийиндэндир ки, фашист полковники нэ рүтбэсини көстөрөн нишанларыны, нэ дә дөшүнүн һэр ики тэрэфини долдуран орден вэ медал лентлэрини учушдан эввэл чыхармамышды.

Комиссар гэсдэн һэлэ динмир, эсири диндирмирди. Фашист полковники бу сүкута дөзэ билмэйиб, ахырда өзү дилэндэ:

— Аман аллаһ, аман аллаһ! Йох, йох... Мэн Варшавадан Парисэ гэдэр, Тиранадан Лондона гэдэр, бүтүн европа үфүглэриндэ учмушам. Йүзлэрлэ һава дөйүшүндэ олмушам.. Онларча тэйярэ вурмушам... Мэним габағымда дуран, һүчүмүма дөзэн олмайыб, тэйярэмэ батан күллэ һэлэ ичад эдилмэйиб... — дейэ, о ловға-ловға мәғлубиййэтини изаһ этмэк үчүн бәһанэ ахтарырды. — Йох, йох... Мэним тэйярэми вуран о тэйярэчи йэгин ки, көһнэ бир инкилис һава гурдудур... Йэгин ени бир кизли силаһыныз вар...

Комиссар бу сөзлэрэ садэчэ күлүмсүнүб, һеч бир чаваб вермэди. Фашист бир аз да эсэбилэшди. Лакин, сэсинэ бачардығы гэдэр эдэб вэ нэзакэт ифадэси вермэйэ чалышараг комиссара деди:

— Сиздэн рича эдирэм, аллаһ хатиринэ, рэдд этмэйин: мэн сиясэтдэн һеч шей анламырам. О, фүрерин ишидир. Мэн идман адамыам, дөйүш дә мэним үчүн, ганлы олса да, лэз-

зэтли бир идмандыр. Билмэк истэйирэм, рэгибим кимдир, о кизли силаһ нэдир?..

Комиссар ачы бир истенза илэ күлдү:

— Яхшы идмандыр, сөз йох... Бу идманын дадыны яхында фашист Алманиясы да көрэр.. Онда баша дүшэрсиниз ки, бокс элчэйи илэ минанын, футбол топу илэ он тонлуг бомбанын фэрги нэдир!.. Рэгибинизэ вэ кизли силаһымыза кэлинчэ, онлары сизэ көстөрэ билэрэм...

Комиссар саатына бахыб, дүймэни басды. Ичэри кирэн нөвбэтчийэ Камалы чағырмасыны эвр этди.

Камал ичэри кирэндэ, комиссар ону бағрына басыб, алындын өндү. Бу мэнзэрэйэ «дэвэ налбэндэ бахан кими» мат галан фашисти көстөриб:

— Вурдуғун гузгуна бир бах! — деди. Сонра фашистэ мүрачиятлэ:

— Рэгибиниз будур! — сөйлэйэндэ, фашист, бығларынын ери еничэ тэрлэмиш бу он сэккиз-он доггуз яшлы оғлана күт-күт бахыб, бирдэн-бирэ гарға гарылтысына бэнзэр ийрэнч бир сэслэ чығырды, ики эли илэ сачыны йола-йола дилини-додағыны кэмирмэйэ башлады.

О, гаршысында өзү кими көһнэ бир гурд, эһтираслы го-ча бир «ганлы идман» дүшкүнү көзлэдийи һалда, «ағзындан сүд гохусу кэлэн бир ушаға» мәғлуб олдуғуну көрүб даһа артыг һиддэтлэнмишди.

Бу һалы көрэн вэ фашистин үрэйиндэн кечэнлэри яхшы анлаян Камал, стол үстүндэки графин вэ стэканы она көстөриб истензалы бир нэзакэтлэ алманча деди:

— Буюрун, союг су ичин!

Комиссар вугарлы бир чиддийэтлэ элавэ этди:

— Силаһымыза кэлинчэ, онун дадыны өзүнүз көрдүнүз, адыны билмэк истэсэниз белэдир:

— Кэнч болшевик ирадэси!..

1944

ГУРДУРАН

I

АБШЕРОНУН НЕ'МЭТЛЭРИ

Сентябрын эввэллэри, Абшерон багларынын фэхри олан ағ шаны, гара шаны вэ сары инчирин эн лэззэтли вахты иди. Ов мөвсүмү еничэ башланмышды. Ахшам «П» кэндинэ етишиб чохдан таныдығым гоча бир колхозчунун эвинэ дүшдүк. Тахыл бичини гуртармыш, колхоз планыны артыгламасилэ еринэ етирмишди. Баһар яғынтылы кечдийиндэн, мәнсул көзләнилдийиндэн гат-гат артыг олмушду. Бостанлар вэ үзүм дә яхшы бәһәр вермишди. Буна көрә колхозчуларын, о чүмлэдэн, эвинэ гонаг дүшдүйүмүз Байрам әминин дә кефи көк иди.

Хош-бешдән сонра сүфрә салынды, ортая көһрәба кими сапсары, шәффаф, үстүнә шеш чиләнмиш ағ шаны, гызларын, кәлинләрин боюнларына тахдыглары кирдә мунчуглар кими парыл-парыл парылдаян ири килә гара шаны, бал кими ширин, зәриф сары инчир кәлди. Ири дәйирми бир нимчәнин ичинә үзүм кими салхым-салхым, лакин һәр киләси хырдача шафталыя бәнзәр, бир үзү гыпгырмызы, бир үзү сарыя чалан көй рәнкли пүстә галанмышды...

Байрам киши айдын сезилән ифтихар һисси илә бу мейвәләри кәстәриб деди:

— Ейин, гардаш оғланлары, ейин. Сиз охумуш адамларсыныз, йәгин ки, чох ерләрдә олмусунуз. Дейин көрәк, һеч бу

дадда, бу зәрифликдә мейвәләр көрүбсүнүзмү? Бә'зи адамлар бизим бу гумлу баглары, һисли-тозлу Әфшәраны* бәйәнмир.

Бағышлайын, гоюн бурадан бир һашийә чыхым. Дейирләр ки, Эрәстунун додаглары чох кобуд имиш. Бир күн ким исә, она саташыб, дейир ки, додагларын нә кобуддур! О да чаваб верир ки,—додагларымын кобудлуғуна нә бахырсан, онлардан чыхан зәриф сөzlәрә бах!

Инди, а гардаш оғланлары, бизим Әфшәран да белә Әфшәрандыр; һисли-тозу варса, белә зәриф мейвәләри дә вар!..

Мән, Бакы багларыны бәйәнмәйиб, һәр ил истираһәтә Кисловодска кедән, инди дә орадан еничә гайытмыш достумун үзүнә бахыб дедим:

— Буну она дейин, Байрам әми, мән буралары чохдан бәйәнмишәм.

Достум да сөз алтында галан дейилди:

— Мән дә һисли-тозлу вахтында кедиб, яхшы вахтында кәлмишәм, — дейә чаваб верди.

Бу сөз дейәсән Байрам әмийә тохунду. О, чиддиләшмиш бир әда илә:

— Йох, гардаш оғлу, — деди, — көрәк элә эләйәк ки, буранын һисли-тозлу вахты һеч олмасын. Көрәрсиниз, мән өлү, сиз дири, көрәрсиниз, элә бир вахт кәләчәк ки, буралар өлкәмизин эн биринчи яйлагларындан олачаг. Бу вахтачан Бакы анчаг гара нөйүтү илә дүняда мәшһур олуб; бундан сонра сәфалы яйлаглары, зәриф мейвәләри илә дә ад газачаг...

Байрам әми, көһнәлик тәрәфдары олан бә'зи гочаларын әксинә олараг көзүачыг, биличи вә һәмишә ағыла ятан енилийин тәрәфдары иди.

О, бизим, емәкдән эл сахлайыб, марагла динләдийимизи көрәрәк даһа да һәвәсләнди вә давам этди.

— Гардаш оғланлары, емәкдән эл сахламайын. Анчаг, баш ағрысы да олса, гулаг асын, көрүн нә дейирәм: Әфшәран кәндләринин, хүсусән бизим кәндин ики дәрди вар: бири су, бири йол.. Билмирәм, кәләндә, фикир вердиниз я йох, Шаумян гәсәбәсиндә, сонра бу янда Киров гәсәбәси яхынлығында дәмирийол көрпүсүндән бәри салынан баглары көрдүнүзмү? Элә бил мешәдир, мешә.. Советдән габаг оралар дүмдүз шоранлыг, бағры чатлаг-чатлаг олмуш чылчылпаг,

* Абшерон.

гураг-чораг ерлэр иди. Бу нэин күчүнэ белэ олуб?—Суюн күчүнэ! Мэйэр бура, лап элэ бизим кэндэ су чыхармаг чэтиндирми? Нэлэ Самур-Дэвэчи архы бир яна, лап элэ бурада, бах, денизин гырагында, лэпэдөйэндэн йүз-ики йүз аддым аралы үч-дөрд метр дэринликдэ, бизлэрдэ «сараг дашы» дейилэн бэркимиш чынгыл бир гатын алтында элэ су вар ки, көз яшы кими думдуру, буз кими сэрин, шэрбэт кими ширин. Газырсан, чэми ярым диз-бир диз су олур, амма одур һа, колхозун матору ики гол чанлылыгда бору илэ кечэли-күндүзлү вурур, һеч бир бармаг да азалмыр. Амма, кэндэ һэйэтлэрдэ ағач-уғач, көй-көйэрти нэдир, ичмэйэ дэ су чатмыр. Бу сую кэндэ чэк-мэк олар, я йох?

Овчу достум бир тэсэррүфатчы кими дүшүнэрэк деди:

— Чэкмэк олар, анчаг йэгин ки, сэрф элэмэз: баһа баша кэлэр.

Байрам киши бу чавабы көзлэйирмиш кими, тэсдиг этди:

— Элбэттэ, маторла баһа баша кэлэр, анчаг биздэ дэдэ-бабадан бир мäsэл вар, дейирлэр: Эл күчү, сел күчү, ел күчү!

Эл күчү мә'лумдур. Буну дүня чох көрүб, ахырынчы дэфэ дэ алман фашистлэри көрдүлэр. Сел күчү дэ мә'лумдур. Одур, Минкэчевирдэ бир дэскаһ башланыб ки, селин-суюн күчү илэ дүз-дүня ишыг вэ гүввэт верэчэклэр...

Анчаг ел күчү яддан чыхыбдыр; йэ'ни яддан чыхмайыб һа, бир аз лэнкэ дүшүбдүр...

Мүһарибэдэн бир азча эввэл Эфшэран колхозчуларындан бир дэстэ Москвая Кэнд тэсэррүфаты сэркисинэ кетмишдик. Орада чох яхшы шейлэр көрдүк. Амма бир шей мәним лап чох хошума кэлмишди. Орада бизим нөйүт буругларына бэнзэр ирили-кичкили бир нечэ буруг гоймушдулар. Нэр биринин башында ики-үч-дөрд ганадлы пэр яман бэрк һэрлэн-нирди. Биз эввэл элэ билдик ки, онлары электриклэ һэрлэндирирлэр. Кедиб орадакы инчинардан сорушдуг; сэн демэ бунлары ел һэрлэндирирмиш. Өзлэри дэ һэм су чэкир, һэм электик верир, һэм дэ ун үйүтмэйэ, тахыл дөймэйэ, дэмир-чихана ишлэри көрмэйэ ярайымыш...

Ел дэйирманы бизим үчүн тээччүблү бир шей дейил. Дэдэ-бабадан элэ ушаглармызын оюнчаглары о олуб. Бағларымызда инди дэ ел дэйирманлары илэ су чэкирик. Йэгин ки, Маштаға тэрэфлэрэ йолунуз душуб, көрмүш оларсыныз. Анчаг о һара, бу һара!

Бах, о Москвадакы ел дэйирманларындан бир ийирми-отузуну чэркэ илэ дүзэсэн бу денизин гырагына. Башга ишлэри бир яна, элэ бирчэ сараг булагларынын суюну вура кэндэ. Нэр һэйэтдэ бир булаг олар. Беш-он илэ буралар беһиштэ дөнэр...

Нэ чохдур Эфшэранын хэзриси-килавары! Ил сн ики ай эсир. Минкэчевирдэ дэли Күрү кэмэндэ салан кими, Эфшэранда да дэли хэзрини чиловламаг лазымдыр! Инди бизим бағларын гэними олан, ағачлары гапазлайыб бир бойдан чох артмаға гоймаян дэли хэзри өзү бизэ гуллуг эдэр. бағ-бостаны сулар, буралар мешэлик-чэмэнлик олар. Онда бизим бу гардаш оғлу да Бакынын һисиндэн-тозундан Кисловодска гачмаз.

Гоча колхозчунун бу хош арзулары кэнч бир пионерин ширин хэялларына бэнзэйирдисэ дэ, анчаг бу хэял һэгигэтэ чох яхын иди вэ элликчэ тэшэббүс сайэсиндэ, чох тезликлэ һэгигэтэ чеврилэ билэрди. Мэн бу чөһэти айдынлашдырмаг үчүн ондан сорушдум:

— Яхшы, Байрам эми, инди ки, мүмкүндүр, бэс нийэ эт-мирсиниз? Йохса көзлэйирсиниз ки, буну да һөкумэт этсин?

Дейэсэн бу сөз онун хатиринэ дэйди; чидди бир тэрздэ чаваб верди:

— Эһ, сағ олмуш, һөкумэт кимдир, биз кимик? Нөкумэтин бир нүмайэндэси элэ мэн өзүмэм... Мэсэлэни район советиндэ гоймушдуг. Колхозун фондундан пул да айырмышдыг... Анчаг мөрдүмазар ушағы гойду ки! Вурду, дава башланды, иш позулду. Анчаг инди даһа мүһарибэнин төрөтдийи экэр-эксийи чохдан дүзэлтмишик. Колхозумузун сэдри дэ давадан чыхыб, ад газанмыш зирэк вэ бачарыглы бир оғландыр. Сағлыг олсун, өзүнүз көрэрсиниз ки, бу дедиклэрим һамысы дүзэлэчэкдир.

Баягдан бэри инчир-үзүм ейиб, пүстэ салхымларына көзалты бахан достум бир салхым пүстэ көтүрдү вэ нэ эдэчэйини билмэйэн адамлар кими. элиндэ о тэрэф бу тэрэфэ чевирмэйэ башлады. Буну көрэн Байрам киши күлүмсүнэ-күлүмсүнэ:

— Көрүнүр бу гардаш оғлу пүстэни бу һалда көрмэйиб,— дейэ башга бир салхымы көтүрдү вэ килэлэрини бир-бир баш бармағы илэ шөһадэт бармағы арасында сыхыб бурду.

Үст габыгдан айрылан ширмайы кими зэриф ағ габыглы пүстэлэр сүфрэйэ дүшүб дийирлэнди. Сүтүл пүстэлэр ич габыг-

дан чох асанлыгла айрылырды. Биз адама бир нечэ пүстэ едик. Доғрудан да чох дадлы олдуғу үчүн тәрифлэдик. Бу, Байрам кишинин шаир тәбинэ ени бир илһам верди.

— Гардаш оғланлары,— дейә о, чошгун бир һәвәслә енидән сөзә башлады.— Бу пүстә элбәттә арпа-буғда кими вачиб бир шей дейил, анчаг буна көрә буну кәрәксиз бир шей саянлар да инчи дәнәсини бәйһәмәйән хоруга бәнзәрләр. Дәдә-бабадан эшитмишик ки, пүстәнин һәр дәнәси бир дамчы гандыр. Бу зәриф, дадлы вә файдалы мейвә бизим бу шоран торпагда демәк олар ки, өзбашына етишир, нечә дейәрләр, бу торпағы сеvir. Һәлә эшитмишәм, алимләр дейирләр ки, куя чох-чох гәдим заманларда бу ерләр дә пүстә мешәликләри олубмуш...

Өләнләриниз рәһмәтлик, бизим киши, будур, будур,— дейә о, отурдуғумуз эйвандан әлини узадыб һәйәти кәстәрди.— Әлли-алтмыш ил бундан әввәл бурда бир парча пүстә бағы салмышды. Инди илдә ики тоначан пүстә верир. Өзү дә нә су истәйир, нә дә чох гуллуг. Илдә бирчә дәфә дибини юмшалт, гуртарсын кетсин. Гызыл гиймәтинә кедән зәфәран да бүтүн өлкәдә анчаг Әфшәранда әмәлә кәлир. Бунлардан башга ийдә, иннаб, гара тут да бураларда чох яхшы олур.

Бу яхында һөкүмәтин өлкәдә мешә салмаг барәсиндәки гәрарыны колхоз йығынчағында мүзакирә эдирдик. Бу гәрар лап мәним үрәйимдәнди. Ай гардаш оғланлары, бир көрүн нә олачаг һей! Сугайытдан* тутмуш Пираллаһыйәчән** мешә салыначаг! Дәниз гырағы илә бүтүн Әфшәран бою асфалт йол, трамвай чәкиләчәк; йолун һәр ики кәнарына ийдә хябаны әкиләчәк; бүтүн кәндләрин әтрафы пүстә, бадам, инчир, нар мешәликләри, нөйүт буругларынын дөрд дөврәси күллү-чичәкли бағ-бағат олачаг!..

Бизим бағларын бу көрдүйүнүз зәриф мейвәләринә, сәдәф кими зәриф юмшаг гумуна, шәфалы дәнизинә, сәфалы абһавасына һеч сөз ола билмәз. Бунлар дүзәләндән сонра Әфшәран бағлары өлкәмизин биринчи яйлағларындан олачаг. Онда нөйүт мәдәнләри вә памбыг чөлләринин гәһрәманлары, онларын хошбәхт оғул-ушағлары бу яйлағларда динчәләчәк, дәниздә чимиб, күндә яныб, бәдәнләри мис кими, голлары полад кими бәркийәчәк; Москва фәһләләрини, Донбас газмачыларыны гонаг чағырыб сүфрәйә ағлы-гаралы шаны, сары-сабаһы инчир, пүстәли пахлава, бадамлы шәкәрбура дүзәчәйик...

* Сумгайыт

** Артыом адасы

ДҮРҮСТ ЭЛАМӘТЛӘР

Байрам кишинин арзулары нә гәдәр хош, сәһбәти нә гәдәр ширин идисә дә, анчаг бизә сабаһкы ов үчүн бәзи тәдбирләр көрмәк, биринчи нөвбәдә бир бәләдчи тапмаг лазым иди.

Доғрудур, дейирләр ки, сораг-сорагла һәччә кетмәк олар, амма ова кетмәк олмаз! Кетдийин ерә я кәрәк өзүн яхшы бәләд оласан, я да кәрәк яхшы бир бәләдчи овчу олсун ки, овдан доюнча ләззәт вә нәтичә аласан. Йохса ән яхшы овлагдан да набәләд овчу әли әтәйиндән узун гайыдар.

Хүсусән бу мәнә инди чох лазым иди; чүнки достум чох эһтираслы бир овчу иди. Амма һеч ганун-гайда билмәзди: раст кәлән оғул-ушагдан сорушуб, я да көзүнә хош көрүнән һәр ерә ова кедәрди. Бунун нәтичәсиндә дә дәфәләрлә овун сәфасы бизим үчүн чәфая дөнмүшдү. Бу дәфә исә, достум мәним тәклифимлә бура кәлдийиндән, бәләд ердә ов әтмәйин сәфасыны она кәстәрмәк истәйирдим.

Буна көрә Байрам кишиә мүрачиәтлә дедим:

— Байрам әми, билирсән ки, элә мән дә яры буралыям. Сәнин дедикләрин, элә мәним дә үрәйимдәндир. Анчаг бир де көрәк, бизим сәфәримиздән бир шей чыхачаг? Һеч гуш-зад кечирми?

Байрам киши башыны галдырыб, һавая бахды вә бир аз үмидсиз сәслә:

— Нөшүн,— деди,— сабаһ олмасын о бири күн олсун. Бир-ки-үч күн гонағымыз олун. Һава бир аз хошдур, бир хәзри кәлсә, бәд олмаз. Элә гушун вахтыдыр. Кечмәйинә кечәр, амма ара вермәз, узаг кечәр...

Овчу достум бир сөз демәдисә дә, амма мәнәли-мәнәли мәнә бахды. Санки бу бахышла демәк истәйирди ки: «Һә, бу да сәнин бәләд олуб тәрифләдийин Абшерон овлағы!».

Доғрусу, мән нечә олмушдуса шәһәрдән чыханда, һавая фикир вермәмишдим. Байрам кишинин чавабындан вә овчу достумун бахышындан пәрт олмушдум. Бирдән узагдан зорла дуюла билән бир фит сәси эшитдим. Бәзи арабачыларын аты суларкән чалдығлары гырыг фитә бәнзәр бу фит күләншаһ дейилән гушун сәси иди. Даһа диггәтлә динләдим; бир дә фитләди.

Элә бу анда овчу достум әлини шаппылты илә бойнуна вуруб:

— Будур һа,—деди,—бу да аҗчаганад! Бәс дейирдин бура-
да иситмә олмур?..

Мән дөнүб онун «овуна» бахдым. Бу аҗчаганад дейил,
боз милчәк иди... Севинчим ики гат артды.

— Гиямәтдир,—дедим,—сабаһ гиямәт ов олачаг!

Достум бир аз әввәлки пәртлийим илә бу севинчими йәгин
ки, уюшдура билмәйиб. истәһза илә сорушду:

— Нә? Милчәк овуму?

— Йох, лап яхшыча өрдәк, күләншаһ ову!

— Нә олду, йохса сәнә вәһй кәлди, нәдир?

— Бәли, лап дүз тапмысан; вәһй кәлди, анчаг буну кәти-
рән мәләкләр дейил, күләншаһла боз милчәкдир!

Гой бу сирри дейим, сән дә бил: башга ерләри билмирәм,
анчаг Абшеронда һава нечә хош олурса-олсун, күләншаһ
фитләди, боз милчәк санчдымы, йәгин бил ки, хәзри кәләчәк!..

Дедикләрим икәһнә бир овчу олан Байрам киши дә тәсдиг
әтди. Амма овчу достум енә дә инанмаз бир әда илә:

— Тәки олсун,—деди.

Мән артыг хәзринин кәләчәйини йәгин әдиб. бәләдчи мә-
сәләсини дә һәлл әтмәк үчүн, бир йол ахтарырдым. Дүздүр,
Байрам киши өзү көһнә овчу иди. Амма һәм она зәһмәт вер-
мәк истәмирдим, һәм дә, доғрусу, гочалдығы үчүн, яхшы бир
ер сечәчәйини күман әтмирдим. Лакин онун хатиринә тохун-
мамаг үчүн. элә әтмәк лазым иди ки, өзү бизә башга бир бә-
ләдчи версин.

— Яхшы, Байрам әми,—дейә она мүрачиәт әтдим,—һеч
дәниз гырағына чыхырсынызмы?

— Нөшүн, һәрдәнбир, сәһәр-ахшам чиммәйә кедирәм.

— Бәс ова нечә?

— Ова? Йох, гардаш оғлу, биз бу вахтлар ова чыхмарыг.
Бу, сизин кими сачма-барыта һайыфы кәлмәйән тәзәһәвәс
овчуларын ишидир. Биз гушун гызғын ишләйән вә көк вахты-
ны көзләрик. Ноябрьда, декабрда... Өзү дә гушу сечиб атарыг,
ән хырдаһы гылгуйругдан, яшылбашдан; бир түфәнкә үч-
дөрдү!..

Овчу достум енә шүбһәли бир тәбәссүмлә мәнә вә Байрам
әмиә бахды. Көрүнүр ки, бу сөзләри ади бир овчу мүбалиғәси
күман әтмишди. Амма Байрам киши мүбалиғә әтмир, дүзүнү
дейирди.

Абшерон ярымадасынын хүсусән шимал саһили су гушла-
рынын язда вә пайызда көч әтдикләри бөйүк карван йолунун
үстүндәдир. Гушларын яйладыглары шимал районларындакы

иглимдән асылы олага. июлун сонлары вә августун ортала-
рындан башлаян көч кет-кедә артыр, октябр-декабр айларын-
да элә күнләр олур ки, гуш дәстәләри бүтүн саһил боюнча
ян-яна вә үст-үстә дөрд-беш чәркә һалында арды-арасы кәсил-
мәдән кәлир. Тураби вә я чинкир (чыр өрдәк) дейилән хырда,
билдирчиндән азча ири өрдәкләрин дәстәләри булут кими кә-
рүнүр, бунлар яхындан кечдикдә, ганадлары тәйярә сәси ве-
рир. Көчүн белә гызғын күнләриндә сәбирсиз вә тәчрүбәсиз
овчу, бир-ики саата бүтүн фишәнкләрини атыб гуртарыр, сон-
ра баха-баха галыр.

Әсасән турач-гырговул овчусу олан достум, бунлардан
бихәбәр олдуғу үчүн. шүбһәләнемәйә өзлүйүндә һаггы вар иди.
Мән онун бу шүбһәсини дағытмаг үчүн. Байрам кишидән со-
рушдум:

— Яхшы, кәндә тәзәһәвәс овчулардан вармы? Онлар не-
чә, бир шей вурурлармы?

— Нөшүн, овчуя нә кәлиб. Инди о гәдәр ов түфәнки вар
ки, өзү дә гиймәтдә учуз, вурмагда яхшы. О, кечмишдә иди,
бир түфәнк үчүн бурнумузун учу көйнәрди... Вагиф демишкән:

Чаныма атәш салыб яхды сәрасәр бир түфәнк,
Яна-яна галдым, олмады мүйәссәр бир түфәнк!..

Инди бу һәсрәт йохдур. Һәр һәвәскар яхшы түфәнк ала
биләр. Бизим бачы оғлунун да бир түфәнки вар. Сыраға күнкү
хәзридә бир-ики саата едди-сәккиз өрдәк, үч-дөрд күләншаһ
вурмушду.

Байрам кишинин бу чавабы мәни лап севиндирди. Инамлы
вә шад бир нәзәрлә достумун үзүнә бахдым. Гәрибәдир, о да
мәнимлә бирликдә ова кәлмиш олдуғу һалда, санки овун
боша чыхмасыны истәйир, мәнимлә үстүөртүлү бир чәкишмә
апарырды. Байрам кишинин чавабындан мәлум олду ки, гуш
кечир вә көрүнүр ки, бачы оғлусу пис овчу дейил... Инди ону
тапмаг, бир бәләдчи кими ондан истифадә әтмәк лазым иди.
Әв саһибиндән сорушдум:

— Байрам әми, о бачы оғлун бурададырмы?

— Билмирәм, кәрәк бурада ола. Шәһәрдә дәнизчилик мәк-
тәбиндә охуюр. Базар ахшамлары кәндә кәлир. Бурнуна хәзри
ийи дәйибсә йәгин ки, кәлмиш олар.

Бу сөзләрдән сонра Байрам киши эвә доғру сәсләнди:

— Ай гыз, ай гыз, Сона, көр Гурдвуран кәлиб, ону бура
чағыр!

Сонра мәнә дөнүб деди:

— Яхшы олар, сизинлә кедәр. Яман шейдир, гуш тутан ери яхшы таныйыр.

— Һә,—дедим,—элбәттә, о да олмаса. башга бир бәләдчи пис олмаз...

Достум көрүнүр мәнә сонунчу дәфә дә зидд кетмәк фүр-сәтини әлдән вермәмәк үчүн әтираз этди:

— Бәләдчини нейләйирик, әшши! Мешә дейил, гамышлыг дейил ки, азаг. Дүмдүз саһилдир дә... Ишдир, хәзри кәлсә, гуш олса, һарада дурсан, атачагсан да...

Бу дәфә мәним әвәзимә Байрам киши она чаваб верди:

— Йох, гардаш оғлу, әлә дейил. Көрүнүр сиз дәниз овуна бәләд дейилсиниз. Бир-бириндән азча аралы әлә ерләр вар ки, гушун лап гызғын вахтында да, ораны гуш тутмур; әлә ер дә вар ки, нә кечсә, дүз үстүнә чыхыр...

Байрам киши мә'лумат вермәкдә икән, гапы ачылды вә әйниндә дәнизчилик мәктәби палтары олан он беш-он алты яшларында бир оғлан салам вериб ичәри кирди. Оғлан бой-бухуну вә үз-көзүнүн чизкиләриндән Байрам кишийә чох бән-зәйирди. Баяг Байрам киши «бизим бачы оғлу» дейәндә, әлә күман этмишдим ки, буну әлә-белә дейир. Чүнки чаванлара «бачы оғлу, гардаш оғлу» демәк кәнддә бир нөв адәтдир. Амма оғланы белә көрәндә, билдим ки, доғрудан да онун бачысы оғлу имиш. «Яхшы ийид дайысына охшар!»—дейәрләр. Әкәр бу оғлан заһирән олдуғу кими, овчулугда да дайысына охшамыш олса, сабаһ бизим овумуз яхшы кечәчәкди. Чүнки Байрам киши бүтүн маһалда ән маһир бир овчу сайылырды.

Байрам киши бачысы оғлуну зарафатяна бир мәзәммәтлә гаршылады:

— Нә вар, енә ая-күнә дөнмүсән, көзә-зада көрүнмүрсән? Әлә бирбаша эвинизә кедирсән? Йохса шәһәрә кедәни иддиан артыг олуб? Әйнинә форма кейиб өз көзүндә бөйүмүсән?

Чаван оғлан гыз кими утаныб. гызармыш бир һалда чаваб верди:

— Хейр, дайы, әлә бу саат кәлмишәм. Дәрсдән сонра ич-ласымыз олду, шәһәрдән кеч чыхдым...

— Яхшы, әвдә башын нәйә гарышмышды ки, яныма кәл-мәдин?

Чаван, мүгәссир кими, үзр истәйичи бир сәслә чаваб верди:

— Һеч... Сәһәрә бир аз фишәнк долдурурдум.

— Һә, һә... Мән әлә билирдим ки, бир әлә иш вар, йәгин бурнуна хәзри ийи дәйиб!..

Оғлан утанмыш һалда күлүмсүндү. Байрам киши бизи кәс-тәриб:

— Бу кишиләр ова кәлибләр. Онлары бир яхшы ерә апар-сарсан,—дейә бир ан сусду вә әлавә этди:—Чынгыллыға...

Чаван, гәрибә, шүбһәли бир нәзәрлә мәнә вә хүсусән йол-дашымын галстукуна, көзлүйүнә вә диварда мыхдан асылмыш фетр шляпасына өтәри бахды вә бирчә:

— Баш үстә!—деди.

Мән һаванын дәйишәчәйи вә ов олуб-олмаячағы барәсиндә һәм өз шүбһәми дағытмаг, һәм дә бу чаван овчуну йохламаг үчүн сорушдум:

— Нечә билирсән, гочаг, сабаһ бу һавада бир шей тапа биләрик я йох?

О, ичәри кирәндән бәри әскәри гайдада димдик дуруб. командири илә данышан дөйүшчү кими әләблә вә яры рәсми бир әда илә данышырды. Енә һәмин вәзийәтдә чаваб верди:

— Әлбәттә олар, кәрәк сәһәрә хәзри кәлә.

Байрам киши сорушду:

— Һарадан билирсән?

Чаван чаваб верди:

— Мәктәбдә барометрә бахмышдым. Бир дә мән йолда кәләндә күләншаһ фитләди.

Байрам киши әркияна ону данлады:

— Яхшы, нә гуруюб дурмусан. Кәл отур үзүм е, сәһбәт әлә.

Чаван бир көзү гапыда, кетмәйә тәләсән адамлар кими:

— Чох сағ олун,—деди,—ичазә верин келим, бир аз фи-шәнк долдурачағам, долу фишәнким һеч йохдур...

Чаван овчу кетмәйә ичазә алды вә бизим овами, йохса са-дәчә кәзмәйәми кәлдийимизи билмәк истәйирмиш кими, со-рушду.

— Сәһәр тездәнми дурачагсыныз? Әкәр яхшы ов этмәк истәсәниз, кәрәк күн чыхмамыш ов ериндә олаг...

Овчу достум нараһат бир нәзәрлә мәним үзүмә бахды. Достумун овчулугда зәиф чәһәтләриндән бири дә бу иди ки, о өзүнә чох да эзийәт вермәк истәмирди. Иши әсасән кечә-ләр олдуғундан (о инчәсәнәт ишчиси иди), сәһәр саат он бир-дән он икилән тез дурмазды.. Овда да бу адәтини позмаг ис-тәмирди. Сәһәрин аязындан, ахшамын рүтубәтиндән чох гәр-харды. Су гушлары вә дәниз овуна хошламамағынын сәбәб-ләриндән бири дә бу или.

Инди дә онун бу нараһат бахышы илә нә демәк истәдийини

баша дүшүб кэнч овчудан артыг өз достума эшитдирмэк үчүн:

— Элбэттэ,—дейэ чаваб вердим.—Өрдөк ову бир сүбһ, бир дө ахшам алагаранлыгында яхшы олар.

Чаван овчу да элэ буну көзлэйирди:

— Чох яхшы,—деди,—ичазэ верин мэн кедим. Сүбһдэн сизи оядарам... Кечэниз хейрә галсын, юхунуз ширин олсун!

Чаван овчу кетдикдән сонра мэн Байрам кишийә дедим:

— Байрам эми, сөзүн дүзү, бу оғлан эввэл ичәри кирәндә, көзүм ондан су ичмәди. Күман этдим ки, чох чавандыр. Бизэ бир көмәйи дэймәз. Амма сөзләриндән көрүнүр ки, сәлигәли оғландыр. Овчулуғу нечәдир?

Байрам киши ачыг дуюлан бир ифтихар һисси илэ деди:

— Гардаш оғлу, билирсән ки, биз дэдә-бабадан овчуюг. Йә'ни бу пешәмиз дейил һа, амма ову чох хошларыг. Бир дө мәним ағлымча киши хайлағы кәрәк овчу ола! Бизим ушаглар, йә'ни бизим нәслдән оланлар, һамысы яхшы овчу олуб; бу бачыоғлу да эләдир... Лап ушаглыгдан ова һәвәс элэйиб; һәлә үч-дөрд ил бундан эввэл бир һүнәр көстәриб ки, бүтүн район-да ад чыхарыб, Қороғлунун Һалйпозан, Тупдағыдан дәлилләри кими. она да Гурдвуран ад гоюблар...

— Бу нечә эһвалатдыр, Байрам эми, данышын көрәк?

— Йох, гардаш оғлу, буну данышсам узун чәкәр; сәһәр тездән дурачагысыыз. Көрүрәм, йолдашынын көзләри йол чәкир. Инди дурун ятын. Овдан гайыдарсыңыз данышарам.

***

Биз эвдән чыханда, һәлә көйдә улдузлар сайрышырды. Амма сүбһә яхын һаванын элэ бир хош гохусу, элэ ләззәтли бир аязы вә тәрәвәти олур ки... Хоружларын банлашмасындан, торағайларын вә көзә көрүнмәйән чүрбәчүр гушлары чивилтисиндән сәһәрин яхынлашдығы дуюлурду. Биз сакит вә тәнһа кәнд күчәләри илэ кечиб ики тәрәфинә адам боюнда азачыг уча ағачлар әкилмиш энли бир хәябанла кедирдик. Дәниздән каһ илыг, каһ сәрин бир меһ әсирди. Бу сакитлик ичиндә дәнизин далғалары мүнтәзәм фасиләләрлә элэ гәрибә сәслә харылдайырды ки, элэ бил чох учадан гаялар үзәринә кур бир шәләлә ахыб төкүлүрдү.. Бу да хәзринин әләмәтләриндән биридир. Күләк башламадан эввэл, хүсусән ерлиләри «хай» дедикләри сакит, сәс-сәмирсиз кечәләрдә дәниз белә һайкүй гопарыр, санки фыртынадан хәбәр верир. Дәниздән гопан

бу гәрибә харылты элэ айдын эшидилир, онун бә'зән илыг, бә'зән сәрин нәфәси элэ яхындан дуюлурду ки, элэ бил саһилә чатмаға бир нечә аддым галмышдыр. Амма биз тәхминән бир километр дә кетдикдән сонра алаторанлыгыда дәнизин тутгуң, гургушун рәнкли парылтысыны көрдүк. Саһил боюнча узаныб кедән тәпәнин үстүндә дурмушдуг. Бу тәпә хейли майил бир энишлә дүз суюн кәнарына гәдәр узаныр, ләпәдөйән дейилән эсл саһиллә бирләширди.

Ләпәдөйәнә, йә'ни дәнизин лап гырағына он беш-ийirmi аддым галмыш, аягларымыз бә'зән топуға, дизә гәдәр юмшаг ахычы чынгылын ичинә батыр, чынгыл су кими ахыр вә гуру тахыл һәшәми кими хышылдайырды. Бу чынгыл бурада о гәдәр чох иди ки, элэ бил нәһәнк арабалар вә я вагонларла бунлары күнләр узуну дашыйыб бурая төкмүш вә үст-үстә галамышдылар. Бунлары чечәлә бармағын дырнағы бәйдасында тутмуш, овуч ичи бойдасына гәдәр, узунсов, дәйirmi шәкилләрдә, сарымтыл, чәһрайы, сәдәф кими парлаг, гара ширмайы кими дүмағ, үстү фал-фал вә алабәзәк, бә'зиләри соған габығы кими назик вә көйрәк, бә'зиләри сахсы—фәғфур кими галын вә бәрк олан сайсыз-һесабысыз нөвләри вар. «Балыг гулағы» дейилән бу шейләрин әслиндә балыгла һеч бир әлагәси олмайыб миллиардларла хырдача дәниз вә чай һейванларынын үст габыгларыдыр.

Чынгыллар аягларымыз алтында хош бир сәслә хышылдая-хышылдая, лап суюн кәнарына чатдыг вә һейрәт ичиндә галдыг. Узагдан нә'рәсини эшитдийимиз дәниздә ири далғачар көрәчәйимизи зәнн этмишдик. Анчаг дәниз сакит иди. Хырдача далғалар аяғымыз алтында, тәхминән бир-ики метр һүндүрлүкдә бир сәки кими суя энән чынгылларын әтәкләрини яламагда иди. Узагдан эшитдийимиз харылтылы сәс дә йох олмушду; инди анчаг хырдача ләпәләрин чынгыллыгларла ойнамасындан юмшаг бир хышылты дуюлурду.

Чаван овчу, көрүнүр, белә шейләрә адәт әтдийиндән, эсл әмәли ишлә мәшғул олмағы лазым билиб түфәнк вә чантасыны чыхарды. Бир нечә аддым кәнарда чантаны ерә гойду, түфәнки долдурду. һава һәлә гаранлыг олдуғундан, бир шей көрмәк мүмкүн дейилдисә дә, бойланыб о ян-бу яна бахды Сонра түфәнкини дә чантанын үстүнә гоюб ики дизи үстә отурду вә дирсәкләрини чынгыла даяйыб ирәли итәләди. Гаршысында кичик бир тәпәчик әмәлә кәлди.

— Нә эдирсән, гочаг?—дейә ондан сорушдум.

— Марыг назырлайырам,—деди,—кэрэк гушун көзүнә көрүнмәйәк; йохса, бири дә яхындан учмаз.

Мән дә чаван овчу кими түфәнк вә чантамы гоюб она көмәйә кетдим.

— Сиз зәһмәт чәкмәйин,—деди,—бир шей дейил, бу саат дүзәлдәрәм.

— Нә зәһмәт?—дейә мән голларымла чынгылы күрәмәйә башладым.—Ова кәлән зәһмәт дә чәкәр, ләззәт дә алар. Зәһмәтсиз бал емәзләр!

Бу сөzlәри гәсдән учадан сөйләдим ки, кәнарда дуруб, папирос чәкә-чәкә, әли белиндә, бизә тамаша эдән овчу достум да өз тәклифини билсин. Анчаг о бизә көмәк этмәк әвәзинә:

— Әшши, марығы нейләйирсиниз?—деди.—Бәлкә һеч гуш олмады, һеч хәзри-филян йохдур. Бош ерә өзүнүзү йорма-йын...

Элә бу анда чаван овчу пычылты илә вә һеч көзләнмәйән әмр әдичи бир сәслә:

— Ятын, ятын, гуш кәлир!—деди.

Мән ярымчыг марыға синдим, достум да олдуғу ердә чәмәлди. Чаван овчу исә бир пишик чәлдлийи илә сычрайыб түфәнкини гапды вә яныма атды. Мән онун бахдығы сәптә нә гәдәр диггәт етирдимсә, һеч бир шей көрмәдим. Азачыг кечмәдән о:

— Һазыр олун, яхшы кәлирләр,—деди.

Мән:

— Түфәнким бошдур,—дейәр-демәз, о, түфәнкини дикәлтди вә ялныз инди алагаранлыгда башымызын үстүндә көлкә кими бир гырыг хәтт көрдүм. О далбадал ики күллә атды, кәлкәләр йох олду, судан бир-ики шаппылты әшидилди. Чаван овчу шад бир һалда:

— Сүфтәмиз пис олмады,—деди,—үчү вар!

Мән бу чаван оғланын көзләринин итилийинә, чәлдлийинә вә сәрраст атычылығына һейран галдым. Бу алагаранлыгда гушу хейли узаг мәсафәдән көрмәк, атыб-вурмаг, нечәсинә дәйлийини сечә билмәк үчүн доғрудан да ялныз ити көз дейил, бөйүк бир мәһарәт, вәрдиш вә зирәклик лазым иди. Гейри-ихтияри олараг, мән ону сәрһәд боюнда кешикдә тәсәввүр этдим. Овчулуг тәчрүбәси сайәсиндә газандығы бу мәһарәтлә онун көзүндән бирчә дүшмән дә яйына билмәзди!

Өз наүмидлик тәблиғ эдән «пейғәмбәрлийинин» белә әяни бир сурәтдә боша чыхдығыны көрән овчу достум чөмәлдлийи

ердән галхыб янымыза кәлди. Көзлүйүнү көтүрүб чибиндән чыхардығы хүсуси бир дәри парчасы илә силә-силә деди:

— Һеч бир шей көрә билмәдим. Нәйә атдыныз?

Чаван овчу деди:

— Кичик бир дәстә тураби өрдәк иди.

— Наһаг атдыныз,—дейә достум енә наүмидлийини бирузә вермәйә башлады.—Бу гаранлыгда гуш вурмаг олармы?

— Үчү дүшдү!

— Йох һа?—дейә достум элә бир тәрздә сорушду ки, бу, суал кими дейил, истәһзалы бир нида кими сәсләнди.

Чаван овчу она сөzlә чаваб вермәйиб аяға галхды. Түфәнкини әввәлки еринә гоюб марыгдан саға, саһилә энди. Онун аяглары алтында ахыб суя төкүлән чынгылларын сәси айдын әшидилди.

Бир аз сонра о, гайыдыб кәлди вә башларындан тутуб әлиндә саллая-саллая кәтирдийи үч өрдәйи овчу достума узадараг мәналы бир ифадә илә:

— Буюрун!—деди.

Овчу достум, бу дәфә артыг башга сөз тапмайыб:

— Ә... Доғрудан да дәйибмиш ки!—деди.—Бә, бунлар нийә белә хырдачадыр; лап бала имишләр ки...

Чаван овчу онун бу янлыш мұлаһизәсинә дә белә чаваб верди:

— Хейир, бала дейилләр, чинсләри беләдир. Бунлара тураби лейәрләр, өрдәкләрин ән хырдаасы вә ән дадлысыдыр...

Сонра бирликдә марығы дүзәлдиб гуртардыг. Чаван овчу чыхыб кәнардан марығы йохлады, түфәнк вә чантасыны кәтириб деди:

— Инди даһа гуш түфәнк мәнзилинә чатмамыш бизи көрә билмәз... Буюрун, отурун.

Мән дә түфәнк вә чантамы кәтирдим. Достум да кәлди. Отурмадан әввәл ерин нәм олуб-олмадығыны әли илә йохлады.

— Горхма,—дедим,—нәм дейил, гупгурудур.

Үчүмүз дә марыгда еримизи раһатлайыб отурдуг.

Чаван овчунун демәсинә көрә, гуш солдан, гәрбдән кәләчәкди. О, бизи солда отурдуб өзү сагда отурмушду; беләликлә, өзү һамыдан ахырда ата биләчәкди. О, илк дәфә атмаг имканыны бизә вермишди ки, бу да овчулар арасында ән бөйүк бир һөрмәт иди.

Мән үфүгләрә көз кәздирмәйә башладым.

Сүбһүн ачылмасыны, кечәнин күндүзә нечә тәслим олдуғуну көрмәк чох аз-аз мүйәссәр олан шейләрдәндир. Бир шәрг

әфсанәсинә көрә, ким гызылкул гөнчәсинин ачылдығы аны көрәрсә, мурадына чатармыш. Анчаг буну көрмәк мүмкүндүр-мү? Мәсәлән, ятаркән юхуя нә заман кетдийинизи, юху илә оялма арасындакы о бирчә аны сечә билмишсинизми? Агламагда олан бир көрпәнин бирдән-бирә күлүмсүндүйүнү һамы көрмүшдүр, амма бу агламанын күлмәйә чеврилдийи о бирчә гырпымда көрпәнин үзүндәки ифадәни көрән олмушдурму? Кечә илә күндүз арасындакы дөнүш аны да белә көзә көрүнмәз анлардандыр...

Дан ери артыг ағармышды. Бирчә ан әввәл, һәлә һәр бир шей бозумтул бир пәрдәйә бүрүнмүш олдуғу һалда, инди артыг һәр шейин рәнки бир-бириндән азачыг сечилди. Күндөгән тәрәфдә үфүг пүстә ичи кими сарымтыл-яшыл вә чәһрайы рәнкә чала-чала ачылыр, шәффаф бир һал алырды. Алагаранлыгда бозумтуллуғ ичиндә итиб-кетмиш әчайиб-гәрайиб шәкилли хырдача булутлар күнүн доғачағы тәрәфдән гарпыз ичи рәнкинә боянмыш, архадан назик бир шәбәкә илә һашиһәләнмишди. Үфүг һәр ан дәйишиб рәнкдән-рәнкә чалырды. Бир аз сонра күнүн доғачағы ердә, дүмдүз үфүг бою күмүшә чалан дәниздәки көйүмтул золағы да шәффаф бир гырмызылыг бүрүдү вә күнәш даирәсинин үст кәнары нәһәнк күрәдә көзәрмиш донуг, ағымтыл-гырмызы дәмир кими көрүндү...

Әлә бу анда дәниздән дузлу-дадлы илыг бир нәфәс дуюлду. Сонра сәрин, үшүдүчү дәрәчәдә сәрин бир меһ әсди вә кечә илә күндүзүн бир-бирини әвәз этдикләри о дуюлмаз-сезилмәз бир ан кими бу меһ дә һәр шейи дәйишдирди. Дәнизин ағыр-ағыр йырғаланан бир күзкү кими һамар шәффаф сәтһиндә хырдача рәшәләр әмәлә кәлди. Онун чынғылларла пычылдашан сакит сәси тамам башгалашыб шылтаг бир көрнә күлүшү кими чинкилдәмәйә башлады, илыг һава союду. Һараданса әввәлчә хырда, кетдикчә ириләшән, алчаг, түнд рәнкли булутлар ахышмаға башлады.

Бирдән чаван овчу шән вә һәйәчанлы бир сәслә:

— Кәлди!—дейә чыгырды.

Мән вә достум, гейри-ихтияри, әлләримизи түфәнкләрә атыб чәлд гушун кәлмәсини көзләдийимиз тәрәфә дөндүк. Чаван овчу күләрәк әлавә этди:

— Йох, гуш дейил, хәзри кәлди! Бу саат гуш «ишләйәчәк!»

Доғрудан да бир аз сонра, дәнизин көз ишләдикчә узанан дәрин, кениш үфүгләриндән саһилә гәдәр көй үзүндә сайсыз-һесабыз, ирили-хырдалы рәнкарәнк гуш дәстәләри көрүндү.

Һава кетдикчә шиддәтләнән күләйин выйылтысы илә вә дәнизин сәсләринә гарышан гуш сәсләри илә долурду. Көйәрчин бойда, лакин ганад вә димдикләри хейли узун, гуйруглары гарангуш гуйругу кими һача, ганад вә гарынларынын алты дүмағ, үстү көйүмтул, башларынын тәпәси гара, димдик вә аяглары гырмызы, ерлиләрин «чығчыг» дедикләри гушлар ики-бир, үч-бир кәлиб кечирди. Бу гушлар ушаг чығыртысына бәнзәр бир сәслә, каһ шығыйыб булутлара гәдәр йүксәлир, каһ бир нөгтәдә асылыб дурараг бирдән даш кими дәнизә атылыр, сую ағ көпүкләрлә әтрафа сычрадырды. Бир анда, димдикләриндә күмүш кими парылдайыб чырпынан бир балыг галхыр вә ону һавада удуб йолларына давам әдирдиләр.

Артыг дәниз түнд көй бир рәнк алмышды. Онун үзәриндә далғаларын яллары ағарышмагда иди. Бозумтул көйүн үзүнү ирили-хырдалы, назик-галын булутлар бүрүйүрдү. Булутларын арасындан сүзүлән күн ишығында каһ гатар-гатар дүзүлән, каһ чахнашыб бир-биринә гарышан чүрбәчүр гуш дәстәләри арды-арасы кәсилмәйән карван кими кәлиб кечмәкдә иди. Гушлар кетдикчә чаван овчу, ити көзләри илә бунлары һәлә чох узагдан учушларындан таныйыб:

— Алаөрдәк, күләншаһ, яшылбаш, гылгуйруг...—дейә бизә көстәрирди.

Һеч овчу олмасан, бунлардан бирчәсини вурмасан да, бу гәшәнк гушларын белә көзәл рәсми-кечидләринә тамаша әгмәк өзү инсана башга бир ләззәт верир.

Чаван овчу, бирдән көзләриндә вә сәсиндә хусуси бир һәйәчанла:

— Дәстә кәлир!—дейә әли илә гушларын сәмтини көстәрди.—Әйилин вә һеч тәрпәнмәйин, дүз үстүмүзә кәлирләр!

Биз марыға синиб әввәлчәдән бахмаг үчүн гойдуғумуз ерләрдән диггәтлә онун көстәрдийи сәмтә бахдыгса да, бир шей сечә билмәдик. Овчу достум көзлүйүнү чыхарыб бир дә силди. Ялныз бир гәдәр сонра мән чаван овчунун көзләрини зилләдийи истигамәтә бахыб дәнизлә саһилин битишдийи ердә, һәлә чох узагда, бир учу саһилә хейли узанмыш, бир учу дәниздә олан, күләкдә далғаланан сапа бәнзәр бир хәтт көрдүм. Бир-ики дәгигә кечмәдән бу хәтт хейли яхынлашыб, галынлашды вә сапа дүзүлмүш мунчуг данәләринә бәнзәр нөгтәләр сечилмәйә башлады. Бир ан сонра артыг бунун ири вә сых бир өрдәк дәстәси олдуғу ашкар көрүнүрдү. Мән вә овчу достум гейри-ихтияри олараг әлләримизи түфәнкләримизә узатдыг. Чаван овчу буну көрүб яваш вә сакит бир пычылты илә:

— Неч тэлэсмэйин!—деди.—Лап яхына бурахын.

Гушлар яхынлашдыгча мэни гэрибэ бир һэйэчан бүрүйүр, гэлбим, вүчудум учунурду. Нэһайэт көзлэнилэн гэт'и ан кэлди, гушлар марыға чатдылар вэ үч түфэнк бирдэн дәстэйэ диклэнди. Нэрэмиз далбадал ики күллэ атдыг. Илк күллэлэр ачылар-ачылмаз, мүнтэзэм чэркэ һалында кэлэн дәстэ чахнашды, гушлар даһа да сыхлашдылар, кэнч овчу һамыдан ахырда атды вэ бойланыб бахдыгдан сонра дөрд гушун гаршымызда суя, үчүнүн дә бир аз аралы саһилэ дүшдүйүнү сөйлэди.

Белэ мүштэрэк овун яхшы чәһәти одур ки, бир нечэ овчудан һәр һалда бири сэрраст атачаг вэ беләликлэ, атэш боша чыхмаячагдыр; пис чәһәти исэ будур ки, һәр овчу заһирдэ билдирмәсэ дә, өз-өзлүйүндэ элэ күман эдир ки, онун атдығы дэймишдир. Овчу достум, йэгин бу фикирдэ олдуғундан, гуррла өскүрдү вэ ифтихар һисси илэ:

— Түфэнкин кәсәрини көрдүнмү?—деди.

Мән онун белэ гәрибәликләринэ вэ шәрикли вурулан һәр ову өзүнэ чыхмасына алышмыш олдуғундан, садәчә күлүмсүндүм. Лакин бу сөзләрин чаван овчунун көйрәк гэлбинэ тохунмамасы үчүн дедим:

— Буну тәк гуша узаг мәнзилдән бирчә өзүн атдыгда билмәк олар.

Бу сөзләрә чаван овчу күлүмсүнүб марығдан чыхды, далгаларын саһилэ атдығы гушлары йығыб кәтирди вэ түфәнкни алыб. тәхминән йүз метрә гәдәр аралы, саһилэ дүшмүш о бири гушлары да кәтирмәйэ кетди. О, кедәркән тез-тез дөнүб марыға сары гуш кэлэн сәмтә көз етирди. Алтмыш-етмиш аддым гәдәр марыгдан узаглашмышды ки, бирдән эли илэ бизэ ишарә эдиб өзү ерә узанды. Биз дөнүб гуш кэлэн сәмтә бахдыг. Баягкындан даһа ири вэ даһа сых бир өрдәк дәстәси, ганадлары гума дэйәчәк дәрәчәдә алчагдан, дүз үстүмүзә кәлмәкдә иди. Дәстә башымызын үстүнү элэ тез алды ки, достумла мән нишан алмаға мачал тапмадан түфәнкләримизин ики көзүнү дә далбадал бошалтдыг. Анчаг дәстәдән гуш нәдир, неч бирчә түк дә дүшмәди. Гушлар һавая милләниб, дәнизә доғру учуб кетдиләр. Достумла мән бирчә кәлмә динмәдән, бир-биримизә баха-баха галдыг.

Бу гәдәр яхын мәсафәдән вэ белэ ири бир дәстәдән бир гуш да сала билмәдийимиздән доған пәртлик кечдикдән сонра достума:

— Бу нә иш иди?—дедим.—Бу ушағын янында лап рүс-

вай олдуг. Өз арамыздыр, дейәсэн элэ баягкыларын һамысыны о вурмушду; биз исэ өзүмүзә чыхмышыг.

Анчаг көрүнүр достум һәгигәтән әсәбиләшмишди. О, неч чаваб вермәдән, бир папирос яндырды. Ону дишләри арасында кәмирмәйэ башлады.

Бир аз сонра чаван овчу үч өрдәйи дә кәтириб кэлди. Бизим көзләдийимизин әксинә, о, бир аз әввәлки һадисә барәсиндә неч бир шей демәди. Анчаг бу лагейд сүкутданса, онун мәзәммәтләйичи бир сөз дә олсун демәси яхшы иди. Көзләринин ифадәсиндән нә исэ демәк истәдийи, анчаг бизим инчийәчәйимизи күман эдиб өзүнү сахладығы һисс олунурду.

— Көрдүнмү нә яхшы атдыг?—дейә мән зарафатла сорушдум. Кәнч үзүнә чох ярашан хош бир тәбәссүмлэ күлүмсәйиб деди:

— Оланда олур!.. Бир аз тәләсдиниз. Элэ яхын кэлэн гушу я кәрәк габаглайыб, я да өтүрүб атасан...

Бу әһвалатдан сонра достумла мән чаван овчунун тәлиматына әмәл эдиб адама едди-сәккиз мүхтәлиф гуш вурду.

Артыг күнортадан бир гәдәр кечмиш; күләк истигамәтини дэйишмиш, ерлиләрин «баты» дедикләри гәрб күләйи әсмәйэ башламышды. Күләк, кэлэн гушлары архадан тутдуғундан, онларын сүрәтини хейли артырырды. Бундан башга, булутлар дағылышыб һава ачылдығындан, гуш һәм аз, һәм дә чох учадан, узагдан кечирди.

III

ИКИ ТҮФЭНК

Белэ һалларда овчулар арасында, адәтән һәрәнин башына кэлэн чүрбәчүр мараглы һадисәләр вэ я түфәнкләр барәсиндә сәһбәт дүшәр. Дүздүр, бу сәһбәтләр һаггында пис бир шәһрәт яйылмыш «овчу яланлары» ад газанмыш, «Барон Мүнһаузен» вэ я «Овчу Пирим» һаггында әчәйиб яланлар дилләрә дүшмүшдүр. Анчаг бунлар өзләри дә ялан вэ әсл овчулара бөһтандыр.

Бизим сәһбәтимиз түфәнкләр барәсиндә дүшмүшдү. Иш бурасындадыр ки, овчу достумун да бир зәиф чәһәти вар иди. О, адлы-санлы усталарын сифариш илэ гайырдыглары һадир түфәнкләри чох баһа гиймәтә алар вэ бунлары тәрифләйиб ифтихар әтмәйи хошларды.

Аранын сакитләшмәсиндән истифадә эдән достум. түфән-

жини көтүрүб һәмишә янында хүсуси бир габда кәздирдийи яғлы бир парча илә ора-бурасыны силә-силә деди:

— Пахыллығындан һеч түфәнкимә бахмырсан! Бир бах көр нә гиямәтдир!

Мән түфәнки алыб бошалтдым вә көздән кечирмәйә башладым. Бу, һәгигәтән көзәл бир түфәнк иди. Мәшһур бир иякилис устасынын әлли-алтмыш ил бундан әввәл гайырмыш олдуғу бир түфәнкди. Ишләнән ерләрин һамысына гызыл сую верилмиш, үстүнә зәрли язылар язылмыш, лүләсиндә гызылла «2» рәгәми гахылмыш, механизм һиссәсинин үстүнә, лүләләри-нә әл иши илә чүрбәчүр гуш, һейван вә чичәк шәкилләри чох зәриф нахышланмыш, һәтта гундаг һиссәсинә габартмалар һалында әфсанәви фигурлар чәкилмишди. Атылан килизләри автоматик бир сурәтдә түфәнк өзү туллайырды. Бунунла бәрәбәр бурада фөвгәл'адә һеч бир шей йох иди. Харичи усталар вә фирмалар, атмагдан зиядә көстәриши севән варлы ов һәвәскарлары үчүн гайырдығлары белә түфәнкләрин заһири көзәллийинә чох фикир верирләр.

Түфәнки нәзәрдән кечирдикдән сонра һеч бир тәәччүб вә һейрәт әләмәти көстәрмәдийимдән инчимиш кими олан достум адәти үзрә түфәнкини тә'рифләмәйә башлады.

— Бу түфәнкдән дүняда чәмиси ики дәнәдир,—дейә о түфәнкин үстүндәки «2» рәгәмини көстәрди.—Көрүрсәнми, бу, икинчисидир. Фикир вер, гайыш тахмаға ери дә йохдур. Бунлар Чемберленин түфәнкләридир. Сонра Көринк Инкилтәрәйә хүсуси адамлар көндәриб бунлардан бирини әлә кечирмәйә мүвәффәг олубмуш. Алмания мәғлуб оландан сонра бу бир американ кенералынын әлинә кечибмиш, о да...

Достумун бу нағылынын чох узаначағыны билдийимдән күлә-күлә онун сөзүнү кәсиб:

— Яхшы,—дедим.—Бүтүн бунлары һарадан билирсән?

Достум бу инанмамазлыға гызыб түфәнки сөкдү, лүләнин алтында инкилисчә язылмыш «хүсуси сифаришлә» сөзүнү көстәрди вә деди:

— Мәнә түфәнки сатан адам күнү илә, тарихи илә бүтүн әһвалаты данышмышдыр.

Мән онун садәләвһлүйүнә күлүб дедим:

— Чох яхшы. Бүтүн бунларын түфәнкин вурмағына, кәсәринә нә дәхли вар? Бәс бу әлли-алтмыш илдә гехниканын тәрәггисинә нә дейирсән? Инди бизим ән ади түфәнкләр бундан яхшы вурур.

— Әшши, сән нә данышырсан?..—дейә достум әсәби һалда, нә исә, ачығлы бир сөз демәк истәйирди ки, бирдән узагдан бир күләншаһ фити эшидилди. Бу заман әйнән онун кими бир фит дә гулағымызын дибиндә верилди. Мән дөнүб бахдым. Бу фити верән чаван овчу иди. Онун көзләринин зилләндийи истигамәтә бахыб узагда, дәнизин үстүндә вә хейли һүндүрдә бозумтул көлкә кими бир шей көрдүм.

Әсла инанмаг олмазды ки, о гәдәр узагда олан гуш чаван овчунун фитини эшидиб гайыдачаг. Амма чаван оғлан бир нечә дәфә дә фит вердикдә, гуш бирдән кәскин һәрәкәтлә дөнүб, кениш бир даирә вурду. Фит верә-верә, дүз башымызын үстүнә кәлиб гырх-әлли метр гәдәр ашағы энди.

Чаван оғлан әйнәкли достума:

— Гоймайын,—деди,—лап яхшы мәнзилдир!

Гуш доғрудан да башымызын үстүндә кичик даирәләр вура-вура, демәк олар ки, сүзүрдү. Ону вура билмәк үчүн нә хүсуси бир мәнәрәт, нә дә хүсуси кәсәрә малик бир түфәнк лазым иди.

Достум тә'рифли-бәзәкли түфәнкини галдырыб әввәл бир, сонра да о бири көзүнү атды. Гырманын гуша дәймәсиндән доған бир таппылты эшидилди вә ондан бир-ики түк гопду. Гуш дик һавая милләниб дәнизә доғру учуб кетди.

Чаван оғлан енә бир нечә дәфә фит чалды: гуш енә даирә вуруб гайытды, анчаг бу дәфә о, артыг эһтиятлы олуб чох учада, тәхминән етмиш-сәксән метрликдә, дик башымызын үстүндә һәрләнирди. Чаван мәнә мұрачиәтлә:

— Сиз атын!—деди.

— Йох,—дедим,—ора түфәнк кетмәз.

Чаван оғлан динмәз-сөйләмәз, түфәнкини галдырды вә түфәнк ачылан кими гуш һавада бүкүлүб, дүз марығын ичинә әлү дүшдү. Бу, ири тоюг бойда, узун, әйри димдик анаш бир боз күләншаһ иди.

Мән чаван оғланын белә кәсәрли түфәнкинин нечә түфәнк олдуғуну билмәк үчүн алыб бахдым. Бу, бизим мәшһур Тула заводунун мұһарибәдән сонра бурахдығы ән ади чахмағлы бир гошалүлә түфәнк иди.

Бу һадисә, харичи түфәнкләрә вурғун олан достумла түфәнкин дәйәри вә кәсәри һаггында бир аз әввәл башланыб ярымчыг галмыш мұбаһисәмизи ән әяни бир сурәтдә вә ади вәтән түфәнкләринин хейринә һәлл этмишди.

Буна көрә дә, даһа мұбаһисәни давам этдирмәдим, чаван оғланын түфәнкини өзүнә узадыб, сорушдум:

— Буну чожданмы алыбсан, гочаг?

О, гүруруну кизлэтмэйэ чалышараг, сакит бир эда илэ:

— Хейр,—деди,—кечэн пайыз колхоз идарэси мэнэ мүкафат вериб...

— Нэ үчүн?—дейэ сорушдум.—Сэн ки, шәһәрдә, мәктәбдә охуорсан? Йәгин, яй тә'тили вахты колхозда яхшы ишләми-сэн, эләми?

О, енә өзүндән данышмағы хошламаян адамлара мөхсус чәкинкән бир ифадә илэ:

— Хейр—деди,—башга бир иш варды, она көрә...—вә сөһбәти дәйишмэйэ бәһанә ахтарымыш кими,—вахтдыр,—деди,—даһа ахшамачан гуш олмаз. Истәйирсиниз, кедәк.

IV

ҺҮНӘР ВӘ МҮКАФАТ

Биз йығышыб кәндә гайытдыг. Йолда чаван оғланы зорлә диндириб колхозун ону нә үчүн түфәнклә мүкафатландырды-ғыны сорушдум. О, һәммин мараглы әһвалаты,—өзүнә аид олдуғу үчүн,—чох гыса вә хәсис ифадәләрлә данышды. Ондан айрылдыгдан сонра, Байрам кишидән хаһиш этдим, о да вә'дини еринә етириб мәнә тәфсилаты илэ һәр шейә сөйләди.

Әһвалат белә олмушду:

Оғланын әсл ады Яшар иди. Анчаг һамы ону сонрадан гоюлмуш «Гурдвуран» ләгәбилә чағырырды. Өзү дә сонралар бу ләгәбә о гәдәр алышмышды ки, шәһәрдә еничә кирдийи дәнизчилик мәктәбиндәки йолдашлары ону әсл ады илэ чағырдыгда тәәччүб эдән кими олурду.

Бизим шәһәр вә кәндләрдә кечмишдә һамынын ләгәби оларды. Бу ләгәбләр адамларын хасийәтләринә, сәнәтләринә, эмәлләринә, бә'зән дә заһири көркәмләринә көрә гоюларды. Бу ләгәбләрин ичиндә яхшылары да, писләри дә варды.

Яшарын чәми он алты яшы вардыса да, о өзүнә ләгәб, башга сөзлә десәк, ад газанмышды. Өзү дә чох яхшы бир ләгәб иди: «Гурдвуран».

Ата-ана һәмишә өз өвладына яхшы ад гоймаға чалышар, амма әсл ад, адамын сонрадан өз һүнәри, зәһмәти, бачарығы сайәсиндә газандығы аддыр.

Бәс Яшар нечә бир һүнәр көстәрмишди ки, она бу чүр ад гоймушдулар?

Бундан дөрд ил әввәл, Бөйүк Вәтән мұһарибәсинин сон илги

иди. Кәнддә әли силаһ тутанларын, иш бачаранларын чоху чәбһәйә вә нефт мә'дәнләринә ишләмәйә кетмишдиләр. Колхозда ишләйәнләрин чоху гочалар, арвадлар вә әскәрлик яшына чатмамыш ениетмәләр иди. Мәктәблиләр дә дәрәсдән сонра колхоза көмәк эдирдиләр. Иш исә, чох иди: тахыл, бостанлар, бағлар... һамысына адам чатдырмаг мүмкүн дейилди. Буна көрә, учу-бучағы олмаян үзүм-инчир бағлары бир мүддәт яхшы бечәрилмәмиш, бә'зи ерләри галын кол-кос басмышды.

Абшеронда чождан көкү кәсилмиш чанавар, түлкү, чаггал кими зиянверән һейванлар һараданса пейда олуб. өзләринә бураларда мәскән салмаға башламышдылар. Һәтта кәндләрин бириндә колхозчулар һараданса азыб кәлмиш бир пәләнк дә вурмушдулар.

Һәммин бу илләр «П» кәндинә дә бир-ики гурд даданмышды. Һәр үч-дөрд күндән бир, бә'зән исә һәр кечә колхоз сүрүләриндән вә колхозчуларын һәйәтләриндән бир нечә гоюн, кечи йох олур вә я яраланырды.

Һәр күн кәнддә бу барәдә сөһбәт кедирди. Чобанлар вә я шәһәрдән кәлән бә'зи овчулар кечә галыб пусгуда дурурдуларса да, бир шей чыхмырды. Көрүнүр ки, кәндә даданмыш бу гурд чох тәчрүбәли вә һийләкәр бир гурд иди.

Бу гурд тәк бирчә дәфә көзә көрүнүшдү. Гоншу кәнддән ахшамүстү өз балача гызы илэ гайыдан бир арвад, кәндий кәнарындан кечәркән гурд бунлара һүчүм әтмиш, анчаг арвадын чығыртысына кәлән колхозчулары көрүб гачмышды.

Бу һадисәдән сонра кәнд бир-биринә дәйди. Кәнддә олан гоча овчулар, ерли мүдафиә дәстәси үзвләри, комсомолчулар йығышыб гурду ахтармаға кетдиләр. Яшар да онларла кетмәк истәдисә дә, анчаг о, һәлә он ики яшында бир ушаг олдуғу үчүн апармадылар. Бунлар да гурду тапа билмәдиләр.

Яшар өз-өзүнә фикирләширди ки: «Мәним дайым, атам яхшы овчудурлар. Атам мәни һәмишә ова апарырды. Онун о гәдәр түлкү, довшан вурдуғуну көрмүшәм ки... һәлә нечә дәфә түфәнки вериб мән атмышам, гуш вурмушам. Мән балача оlanda, нә олар? Түфәнк ки, ата билирәм... Гой апармасынлар... Өзүм кедәрәм!..»

Яшарын о күндән сонра кечә-күндүз фикри-зикри бу иди ки, һәммин гурду тапыб өлдүрсүн. Анчаг нә чүр?

Она һеч кәс түфәнк вермәзди. Эвдә дә түфәнк йох иди. Бирдән Яшарын ядына дүшдү ки, саманлыгда дәлә-бабадан галмыш көһнә бир түфәнк вар. Яшарын атасы һәрдәнбир гыш-

да бу түфәнки дә дәниз гырагына апарар вә узагдан кечән ири гушлара атыб вурарды.

Яшар атасынын овчуларла сөһбәтиндән эшитмишди ки, бу, «дәниздәнчыхан» бир түфәнкидир; өзү дә чох узагвурандыр. Һәр шейлә марагланан вә һәр шейи билмәк истәйән балача Яшар бу «дәниздәнчыхан» сөзүнүн нә демәк олдуғуну да билмәк истәйирди. О, нағылларда эшитмишди ки, «дәниздәнчыхан» атлар вә пәһләванлар олуб. Анчаг һеч «дәниздәнчыхан» түфәнк олдуғуну эшитмәмишди. Буну атасындан сорушмуш, о исә күлүб демишди ки:

— Бу нағыл дейил, доғру әһвалатдыр. Бир нечә йүз ил бундан әввәл руслар Бакыя көмәйә кәләндә Нардаран габағында онларын бир кәмиси бәрк хәзрийә дүшүб батыбмыш. Ондан хейли сонра яхшы үзкүчүләр һәммин кәминин ерини тапыб, орада суя баш вурмуш вә кәмидән галма түфәнкләри дәнизин дибиндән чыхармышлар. Бунлара она көрә «дәниздәнчыхан» түфәнк дейирләр. Бу түфәнкләр о заман мұһарибәдә ишләнермиш, өзләри дә яман узагвуран олур...

Яшар һәммин түфәнки яда салыб хәлвәтчә саманлыға кетди. Түфәнк яғлы бир әскийә сарылыб күнчдә гоюлмушду. О, әһтиятла әскини ачыб түфәнки йохлады. Бу, ағыздандолма, сүмбәли бир түфәнк олдуғундан, Яшар онун долу олуб-олмадығыны билмәк үчүн сүмбәни лүләнин ичинә салыб түфәнкин ағзы бәрабәриндән тәбаширлә нишан гойду. Сонра сүмбәни байырдан тутуб көрдү ки, лүләнин дибиндән аралы дурур, демәли ки, долудур. Чахмағы галдырыб көрдү ки, күпүндә пистон да вар. Яшар чох севиниб түфәнки еринә гойду вә байыра чыхды.

Сабаһы Яшар йолдашларындан бир-икисини чағырыб онларла бирликдә гурдун ана илә гыз үзәринә һүчум әтдийи ерә кетди. Ери яхшы-яхшы бәләдләди. Бу ерин он-он ики аддымлығында ири бир тикан таясы вар иди. Әтрафда бир-биринә гарышмыш, адам бою һүндүрлүкдә ийдә, нар, инчир коллуглары көрүнүрдү. Гурд бу колларын арасындан чыхмышды.

Яшар, гурду вурмаг үчүн пусгуда дурмаг фикриндә олдуғуну ачыб йолдашларына сөйләмәк вә онларла бирликдә кетмәк истәйирди. Анчаг горхду ки, онлар буну башгаларына хәбәр верәрләр, сонра һеч бирини гоймазлар. Буна көрә дә тәк кетмәйи гәрара алды.

Ахшам Яшар һәмишәки кими дәфтәр-китабыны габағына гоюб дәрсләрини һазырлады вә һәмишәкиндән дә бир аз тез еринә кирди. Анчаг о ятмыр, фикирләширди. Фикирләширди

ки, бәлкә бирдән гурд кәлиб чыхмады. Онда сабаһ да, о бири күн дә кедәр...

Йох, элә әтмәк лазым иди ки, нечә олса, бу кечә гурду вурсун.

Бәс нечә олсун?..

Бирдән онун ядына бир һадисә дүшдү: һәлә атасы бурада оlanda, бағда, онларын тоюг һининә бир түлкү даданмышды. Анчаг һинин ери элә нараһат иди ки, түлкүнү көрүб, түфәнклә вурмаг мүмкүн дейилди. Онда атасы бир кечә түлкүнү вурмаг үчүн пусгуда дурмушду. Яшар да атасынын янында иди. Атасы һини бәркидиб бир тоюғун аяғыны иплә бағламыш вә ачыгда гоймушду. Кечәнин бир вахты орталыгда һазыр тоюғу көрән түлкү ону гапмаға кәләндә, атасы од эләйиб, түлкүнү вурмушду.

Бу һадисәни хатырлайыб Яшар да гурда белә бир тәлә гурмаг истәди вә һәр шейи гәрарлашдырыб ятмаға чалышды.

Нәһайәт о, хорузларын обашдан баныны эшидиб яваш-яваш галхды. Сәссиз-сәмирсиз кейиниб байыра чыхды.

Пайызын ахыр айы иди. Хәзри ахшамдан бәри хейли шидәтләнермишди. Айын ишығлы вахты идисә дә, анчаг кәй үзү булутлу олдуғундан, һава каһ ачылыр, каһ да галын гара булутлар айын габағыны кәсир, һәр яна гаты бир гаранлыг чөкүрдү. Арабир нарын яғыш да сәпәләйир, союг адамын иликләринә ишләйирди.

Яшар һәйәтә чыхан кими чанына үшүтмә дүшдү. Бу, союгданмы, йохса һәйәчан вә горхуданмы иди? О, бир гәдәр дурхду. Эвә гайыдыб ятмаг, сабаһ бир нечә йолдашы илә бирикә кетмәк истәди. Амма гайытмаг она ар кәлди.

Мұһарибә вахты иди. Мұһарибә кедән ерләрдә, дүшмән тәрәфиндән мүвәггәти ишғал әдилмиш ерләрдә, онун яшда олан мәктәбли вә пионерләрин дүшмәнләрлә нечә мүбаризә апардығлары барәсиндә һәр күн радиода, гәзетләрдә, мәктәбдә эшитдийи хәбәрләр ядына дүшдү. Бу ушағлар дири көзлү, тәпәдән-дырнаға гәдәр силаһланмыш дүшмәнлә вурмушур, онларын гәраркаһларына бомба атыр, кечдикләри көрпүләри партладырдылар. Бәс Яшар бир готур гурдла бачара билмәйәчәкми?!

Буну дүшүнәркән Яшарын санки үрәйинә гүввәт кәлди. Адыны эшидиб әзбәрләдийи кәнч пионерләр кими чәсарәтли олмаға чалышды, о гәһрәман яшылларыны санки өз янында һисс әтди.

Яшар гәт'и аддымларла кедиб түфәнки көтүрдү. Түфәнк

чох ири вә ағыр иди. Анчаг Яшар өзүнү чох гүввәтли һисс эдирди. Түфәнки чийнинә салыб сәс-күйсүз тәйләйә кирәндә, ала көпәк һәйәтдә мырылдандыса да, Яшар явашчадан ону ады илә чағырды, көпәк сәсини кәсди.

Яшар тәйләйә кириб боз чәпиши тутду; белиндән гайышыны ачыб бир учуну онун буйнузуна илмәк кими салыб чәкди. Чәпиш аягларыны ерә дирәйиб кәлмәк истәмәди. О, зорла чәкмәк истәйәндә чәпиш шикайәтли бир сәслә мәләди. Яшар гайышы бурахды. Кедиб о башдакы тахчадан бир чәнкә от кәтирди. Гайышдан япышыб оту да әлиндә тутду. Чәпиш оту гохлая-гохлая онун далынча дүшдү.

Яшар тәйләнин дал гапысындан чөлә чыхыб гапыны бағлады вә күндүз бәләдләдийи ерә йөнәлди.

Мүһарибә заманы олдуғундан, кәндин күчәләри гапгарачлыг, һәйәтләр сакит иди. Ялныз күләйин электрик телләринә вә ағачларыны яры гурумуш ярпагларына тохунуб чыхардығы вейылты вә хышылты эшидилирди. Яшар һәйәтләрдәки итләри оятмамаг үчүн күчә илә дейил, дүз чөлә чыхан йол илә кетди.

Яшар артыг кәнддән узаглашмыш, инди чөл йолу илә бостанларыны кәнарындан кедирди. Бостанлар чохдан йығышдырылмыш олдуғундан, бураларда һеч бир кәс олмазды. Бостанларыны гуртарачағындан «Нарлыг» дейилән ер башланырды. Бу, һәр ики тәрәфинә чәркә илә нар ағачы әкилмиш бир хәбан иди. Яшар бурадан да кечсә, истәдийи ерә чатачагды.

Бирдән о, һәңирти эшитди. Ай булута кирмиш олдуғундан беш-он аддым ирәлини көрмәк мүмкүн дейилди. Анчаг Яшар ирәлидә папирос ишығына бәнзәр бир гызарты көрүб тез нар ағачларынын дибинә кирди, о тая кечди вә галын колун дибиндә диз үстә чөкүб чәпишин башыны голтуғуна алды.

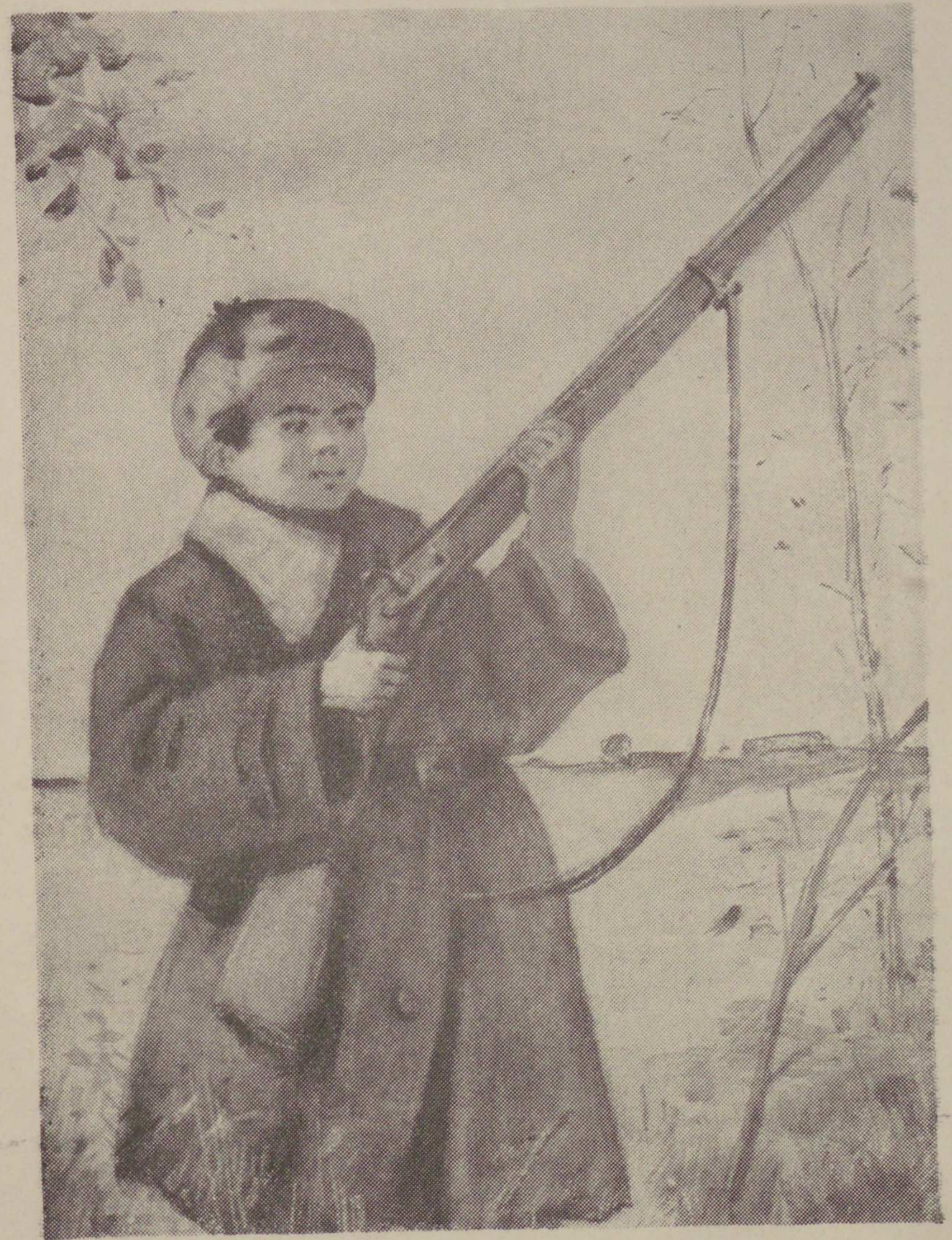
Кәләнләрдән бири о бирини сәсләди:

— Ай Тапдыг, бир даян, эшитдинми, бир хышылты кәлди?

Онлар икиси дә аяг сахлайыб бир гәдәр динләдиләр, сонра о бири сәс чаваб верди:

— Әшши, гулағына сәс кәлиб, һеч бир шей йохдур. Бәри кәл, кедәк!..

Яшар бу сәсләри таныды. Әввәлки сәс онун дайысы Байрам кишинин сәси иди. Ерли мүдафиә дәстәси дөйүшчүләри олан бунлар нөвбәти йохлама кәзинтисинә чыхмышдылар. Инди дайысы Яшары бурада, бу һалда көрсәйди, йәгин ки, ачыгланачаг, бәлкә һәлә көтәкләйәчәкди дә. Яшар бир нечә дәгигә сәссиз, һәрәкәтсиз дурдугдан сонра кешикчиләрин

узаглашдыгыны йэгин эдиб ериндэн галхды вэ күндүздэн бэлэдлэдийи тикан таясынын янына кэлди.

Таядан сәккиз-он аддым аралы гурумуш бир тәнәк кетүйу варды. Чәпиши ора бағлады; өзү кәлиб таянын далында кизлэнди. Чәпиш эввэл бир нечә дэфә дартыныб ерә йыхылды. Галхды, мэләди, мэләди... Сонра яваш-яваш сакитләшиб, гуру яргаглардан емәйә башлады. Анчаг арада бир дуруб мэләйирди.

Яшара да бу лазым иди. Гурд онун сәсини эшидиб, гохусуну алачаг, яхын кәләчәк, Яшар да ону вурачагды...

Бир гәдәр отурдугдан сонра. Яшар түфәнки чәпишә сары чевириб, нишан алмагы тәчрүбә этди. Анчаг түфәнк чох узун вә ағыр олдуғундан, онун әли тәтийә зорла чатды. Түфәнк элиндә йырғаланыб аз галды ки, учу гума дәйсин. Яшар ата билмәйәчәйини дүшүнүб, о ян бу яна бахды. Түфәнкә пая этмәк үчүн бир ағач тапа билмәди. Сонра ағлына кәлди ки, диндә отурдуғу таянын үстүнә, күләк тиканы апармамаг үчүн, даш йығмышдылар. О, зорла бир-ики дашы ерә салыб, үстүстә гаршысына йығды вә түфәнкин лүләсини үст даша сөйкәйиб нишан алды. Инди түфәнки раһат тутта билирди. О, түфәнки аяға чәкиб, һазыр дурду вә гурдун кәлмәсини кәзләди.

Эввәлчә, бүтүн диггәти кәркин олдуғундан о, нә күләйин, нә дә арабир үзүнә чиләнән яғышын союглуғуну һисс этмирди. Анчаг хейли мүддәт, ким билир, бәлкә бир-ики саат сонра союг онун чанына ишләди. Дишләри бир-биринә дәйир, бүтүн бәдәни әсим-әсим әсирди. О, аяға дуруб, кәзишсәйди, бәлкә бир гәдәр гызынарды. Анчаг онда гурд үркүб гачарды. Даһа отурмаға тагәти галмамышды. Һәрәкәтсизликдән бәдәни һәм дөзүлмәз дәрәчәдә үшүйүр, һәм дә кизилдәйирди. Анчаг о чәбһәдә оланлары, гарын, шахтанын союғуна дөзүб, Вәтәни горуянлары ядына салыр, санки бәдәнинә һәрарәт, голларына вә дизләринә гүввәт кәлирди...

Бирдән о, чәпишин ериндән сычрайыб гачмаг истәдийини, ачы бир фәрядла мәләдийини эшитди. Бу анда булутдан чыхан айын ишығында чәпишдән бир нечә аддым аралы ики көз парылдады. Яшар һәммин саат түфәнки ора тушлайыб чахды. Дәһшәтли бир курулту илә түфәнкин ағзындан бир гучаг алов чыхды вә хейли мүддәт долу галдығындан барыты бәркимиш түфәнк Яшары элә тәпди ки, о архасы үстә ерә йыхылды. Амма түфәнки элиндән бурахмады.

О, тез ериндэн сычрайыб аяға галхды. Вурдуғу гурда сары йүйүрдү. Чәпишдән бир нечә аддым аралы ека көпәйә бәнзәр бир һейван үзүгуйлу дүшмүшдү.

Яшар гурдун шәклини чох көрмүшдүсә дә, анчаг өзүнү һеч көрмәмишди. О, гурда яхынлашыб аяғы илә башыны галдырмаг истәди. Гурд бирдән мырылдайыб она сары сүрүндү вә ағзыны айырыб ону гапмаға чалышды. Яшар өзүнү итирмәйиб әлиндәки бош түфәнки балта кими ики әлли башынын үзәринә галдырды вә гурдун башына чырпды. Нә исә, сынан ағач кими бәрк шаггылдады. О тез түфәнки галдырыб бир дә вурду. Гурд онун аяғындан япышды. Яшар түфәнкин лүләсилә нә гәдәр вурдуса онун ағзыны аяғындан айыра билмәди.

Яшар бу ярымчан гурдла әлләшмәкдә икән, бирдән ян-йөрәдән:

— Кимсән?

— Тәрпәнмә!

— Түфәнк атан кимдир?—дейә гармагарышыг сәсләр әшитди вә орада-бурада чиб фанары ишыгларынын парылтыларыны көрдү.

Бунлар түфәнк сәсинә кәлмиш ерли мүдафиә дәстәсинин дөйүшчүләри иди.

Яшар севинчли вә инамлы бир сәслә:

— Мәнәм, Яшарам, гурду вурмушам!—дейә чығырды.

Адамлар төкүлүшүб кәлдиләр вә фанарларын ишығында Яшарын әлиндә гундағы сынмыш бир түфәнк, аяғына исә бир гурдун япышыб галмыш олдуғуну көрдүләр.

Гурд өлмүш, ағзы Яшарын аяғына килидләниб галмышды. Онун ағзына ики тәрәфдән түфәнк лүләси салыб зорла айырдылар. Ушағын шалвары галын, гурд исә тагәтсиз олдуғундан, дишләри әтинә батмамыш, ялныз ону күт кәлбәтин кими сыхыб ганчур этмишди.

Кәләнләрин ичиндә Яшарын дайысы Байрам киши дә вәрды. О әввәлчә Яшара ачыгланды:

— Ахы сән кечәнин бу вахты бурада нә гайырырсан? Бу нә ишдир!?

Анчаг сонра бир анда сәсини дәйишди вә гәзәб әвәзинә нәвазишли бир сәслә:

— Сағ ол, бачы оғлу, сағ ол!—деди.—Гочаг гурдвуран!..

Бу күндән бу сөз онун үчүн бир ләғәб олуб галды. О ени бир ад газанды.

— Гурдвуран!..

***

Эртәси күнү колхозун идарә һей'әтинин ичласына Яшары да чағырмышдылар. Намы ону тә'рифләйир, алгышлайырды. Зиянәвәр чанавары вуруб, колхоз тәсәррүфатына вә колхозчулара хейир вердийинә вә ийидлик көстәрдийинә көрә ону мұкафатландырмағы гәрара алдылар. Нә истәдийини өзүндән сорушдулар. Яшар динмәди, анчаг көзләри яшармышды.

Чәбһәдән гайытмыш, үзүкүләр, шириндил бир киши олан колхоз сәдри. онун долухсунмуш олдуғуну көрүб күлә-күлә деди:

— Һә, нә вар, гочаг? Мәктәбдә ә'лачысан, бүлбүл кими дил боғаза гоймурсан! Кечәнин ярысында чөлүн дүзүндә чанавар вурурсан; топ атыб кәндә вәлвәлә салырсан!.. Бәс инди нийә дилин-ағзын гуруюб? Гурдвуран гочаг беләми олар?

Яшар күлүмсүнмәк истәди, амма бачармады. О боғазындан зорла чыхан ағламсынмыш бир сәслә деди:

— Ахы атамн түфәнки сынды!

Бу сөzlәрә һамы күлүшдү. Колхоз сәдри гәһгәһә гарышыг бир сәслә:

— Паһо!..—деди,—«дәниздәнчыхан» түфәнк! Ай-һай, мән дә дейирәм, йәгин севинчиндән дили-ағзы тутулуб!.. Сабаһ о түфәнки гайыртдырарыг. Өзүнә дә бир тәзә гошалүлә түфәнк мұкафат!..

***

«Гурдвуран» Яшарын әлиндә көрдүйүмүз түфәнк һәмин бу түфәнк иди. Анчаг о заман яшы аз олдуғу үчүн Яшара түфәнк вермәмишдиләр. Кечән пайыз он алты яша долуб, совет вәтәндашы паспорту илә бирликдә овчулуг билети дә алмыш вә колхоз һей'әти өз гәрарыны еринә етириб, она түфәнки мұкафат вермишди...

ЯРАЛЫ КӨЙЭРЧИН

I

ИКИ САҢИЛ

Бир баһарда, бир дә пайызда һава тез-тез дәйишир. Бу күн хош, күнәшли, ишыгы олан һава, сабаһы булутлу, күлөкли чискинли бир һал алыр. Күн-күнә бәнзәмир, һәтта эйни бир күн бир нечә дәфә дәйишир. Булутсуз, ачыг, шәффаф, көмкөй сәма бирдән-бирә буланыр, ани гоһан бир күлөк галаг-галаг булутлары говуб кәтирир. Каһ нарын, иликләрә ишләйән бир чискин саатларда давам эдир, каһ ири куршад яғмыр шимшәкләр, илдырымларла бир анда кәлир вә кәлдийи кими дә чәкилиб кедир; эһтиятсыз йолчулары исланмыш чүчәйә дөндәрир. Сонра сейрәлән булутлар ардындан доһан күнәш, зәриф ипәк палтарлары әндамына япышан шыг чаванлара, сачларынын, гашларынын боясы үз-көзләринә яйылан мода-пәрәстләрә бахыб өз надинчлийиндән зөвг алан бир дәчәл кими шән-шән күлүмсәйир. Белә куршад яғмурлар үчүн бабалар дейибләр ки: «Яғыш яғар, варлынын сүсүнү апарар, йохсулун һисини—ағ илә гара ашкар олар».

Белә тез-тез дәйишән бир пайыз күнү иди. Күнорта гәдәр үрәкәчан хош бир һава варды. Көз ишләдикчә, ямышыл оглар, көй-чәмәнләр вә рәнкарәнк ярпаг вә мейвәләрлә бәзәнмиш ағачлар көзләрә фәрәһ верир, йүнкүл әтирли илыг һава адамын көксүнү габардырды. Турачларын, билдирчинләрин, гоһағайларын бир-бириндән хейли фәргли, лакин бир аһәнк тәшкил эдән өтүшмәләри ән хош бир мусиги тәсирилә инсаны һейран эдирди. Үфүгдә башы гарлы, дөшләри, әтәкләри сарымтыл яшыл мәхмәрли дағлар бахышлары охшайырды...

Йол узуну бу учсуз-бучагсыз дүзәнләри, дөрд бир тәрәфдә, яхында-узагда говаглар, сөйүдләр, мейвә ағачлары арасындан тез-тез көрүнән гырмызы кирәмид дамлы чәркә-чәркә гәшәнк ағ әвләри, бачалары түстүләнән нәһәнк заводлары, шәбәкәли полад бетонлу көрпүләр үстүндән учараг кечән йүклү-миникли гатарлары, көй үзүндә бәрг вуруб сүзән полад ганадлы тәйярәләри сейр әтдикчә, инсанын көксү гүрурла габарыр, алны вүгарла учалыр вә үрәйиндә мәшһур совет нәғмәсинин бу нәгараты чанланыр:

Широка страна моя родная,
Много в ней лесов, полей и рек.
Я другой такой страны не знаю,
Где так вольно дышит человек!..

Ахшама доғру биз кетдийимиз ерә—Араз саһилинә яхынашшырыг.

Пайыз һавасынын ойнаглыгынданмы, йохса Баки илә буранын арасындакы мәсафәнин узаг олмасынданмы, нә исә, һава хейли дәйишмишди. Үфүгдә күнүн батмасы элә көзәл көрүнүрдү ки, тәсвир әтмәк мүмкүн дейилдир.

Шаирләр, рәссамлар күнүн батмасыны чох-чох тәсвир әгмишләр. Бунлар бир-биринин эйни олмадығы кими, инди гаршымда чанланан мәнзәрә дә бунларын һеч биринә бәнзәмирди. Йәгин ки, тәбиәт дә сәнәт кими тәкрары севмир.

Араз, әфсанәви Араз, гәһрәман Варазын, ийид Чаванширин, мәрд Бабәкин, гочаг Нәбинин атларынын су ичдийи Араз чайынын бу саһили ал шәфәгләрлә шөләләнәркән сулар ортада күмүш рәнкинә чалыр. Сонра тутгун бир гургушун рәнки кет-кедә гаралыр вә о бири саһил гаранлыг ичиндә көздән итир. Булутлар башыашағы чеврилмиш нәһәнк бир тонгала бәнзәйир. Аразын дик, үстүндә кур янан бир алов рәнки кетдикчә ал-гырмызы, даһа сонра түнд-ган рәнки алыб даһа да түндләшән бәнөвшәйи, мор рәнкләрә гарышыр вә гаты түстү кими галаг-галаг йығышан бир зүлмәт һалында о, саһилә энир, саһилин зүлмәтинә говушур. Бу гаранлыгын ардындан дәстә-дәстә, гатар-гатар дурналар гаггылдаша-гаггылдаша сүзүб бу тая кечир вә ал шәфәгләр сачан сәмая учалыр...

Гаранлыг кетдикчә гатылашыр. Бу тайда алышан чәркә-чәркә ер улдузлары ачыг сәмада әкс эдир. Үфүгдә сәһәр шәфәгинә бәнзәр бир ишыг парылдайыр. О тайда гаты зүлмәт пәрдәси архасында, орада-бурада ишыглар көрүнүр. Бу ишыглар тапданыб сөндүрүлән нәһәнк бир тонгалын көзәрән гығыл-

чымларына бэнзэйир. Элэ гығылчымлар ки, бир ан ичиндэ алышыб аловланараг. чошгун-дашгын бир вулкан һалыны ала билэр...

* * *

Кечэни Араза яхын бир кэнддэ, кэнч бир мүэллимин эвиндэ кечирдим. Бу кэнч, кечмишдэ ери-юрду олмаян, һәмийи бу кэнддэ онун-бунун бағында, бостанында, тарласында ишлэйэн бир муздурун оғлу иди. Неч ата үзү көрмәмишди; зирәк бир арвад олан анасынын көмәйи илэ бөйүмүш, мәктәбә кирмиш, сонра өз чалышганлығы вә бачарығы илэ кэнд чамаатынын рәғбәт вә мәнәббәтини газанмыш, комсомолчу олмуш, район комсомол комитәсинин көмәйи илэ педагожи мәктәбини битирмишди. Мүэллим олага өз кәндләринә гайытмаг эвәзинә чәһһәйә кетмәли, эввәлчә «мәдәни» чанаварлара—фашист басгынчыларә «дәрс» вермәли олмушду. Нәлэ әйниндә олан вә онун мүтәнәсиб бәдәнинә, дик бахышлы гумрал көзләринә, чатма гара гашларына, нарын гывырчыг бығларына, энли-ачыг алнындан кери дараныб. гулагларынын үстүнә төкүлән сачларына вә гарабуғдайы чөһрәсинә чох ярашан пагонсуз бир кител варды. Дөшүндәки ики чәркә орден вә медал лентләри илэ, янашы дуран үстү «ВЛКСМ» язылы улдуз онун тәрчүмейиһалыны гыса, лакин чох айдын вә дәрин мәһналы бир диллә ифадә эдән ики мисра шеһрә бэнзэйирди.

Ахшамдан бәри онунла хейли сөһбәт этмиш вә ики көһнә дост кими бир-биримизә иснишмишдик. Чаван мүэллим совет кәнчләринә хас олан дәрин вә бөйүк бир эшглә өз сәнәтини сефир, ондан чошгун бир мәнәббәтлә даңышырды. Бу барәдә данышаркән. о гәрибә бир мисал чәкди вә деди:

— Мән Бақыда охуянда, бир күн гоча бир профессорун мүһазирәсинә гулаг асырдым. Нәлэ мүһарибәдән хейли эввәл иди. Профессор империалист дөвләтләрин ени кизлин силаһларындан данышырды. Зәһәрли газлар, хәстәлик микроблары, нә билим даһа нә кими дәһшәтли силаһлар... Профессор дейирди: онлар бир чүр силаһ да ишләдирләр ки, бу, адамларын көзүнү кор эдир. Онлар узун мүддәт, бәлкә дә өмүрлүк һеч бир шей көрмүрләр. Анчаг, өз арамызда галсын, сизә мәнәфи олага, дейә биләрәм ки, бизим дә буна мүгабил бир силаһымыз вар: бу силаһ, көзләри ачан, инсанлара һәгигәти көстәрән бир силаһдыр. Бу силаһын ады ленинизмдир. Бу силаһын гаршысында бүтүн силаһлар күчсүздүр!..

Гоча профессорун, дәһшәтли силаһлары сайдыгдан сонра айрыча бир инамла сөйләдийи бу сөзләр мәнә о гәдәр тәһсир этди ки, мүэллимлийә, балаларымызы ленинизм руһунда тәрбийә этмәйә, онлары бу күчлү, гүдрәтли силаһла силаһландырмаға олан һәвәсим артды, чошгун бир эшг һалыны алды вә һәятымы бу эшгә һәср этдим... Нәлэ орада,—дейә чаван мүэллим эли илэ чай тәрәфи көстәрди,—ордумузун сыраларында бир мүддәт галыб кәнд-кәнд, шәһәр-шәһәр кәзиб о тайдакы зүлмәти көрдүкдән сонра бу эшг мәним һәятымын гайәси олду...

Чаван мүэллим бу сөзләри дедикдән сонра үрәйи долу олан, лакин бунлары ифадә этмәйә сөз тапа билмәйән адамлар кими сусду, дишләрини бир-биринә сыхды, көзләри исә чох шейләр сөйләйирди. О, көзләрини отағын диварларында кәздирди зә бир нөгтәйә зилләйиб дурду. Мән дә о нөгтәйә бахдым... Диварда бир ов түфәнки, бир дә бир саз асылмышды.

* * *

Мән нәлэ отаға кирәркән, бунлары көрмүшдүм вә бир ов мараглысы кими түфәнки алыб бахмаг истәмишдик. Лакин инди мәнә түфәнкдән артыг саз марагландырырды; чүнки чаван достум да көзүнү она зилләмишди. Арая чөкән сүкуту позмаг вә о тайы яд этмәкдән доған гәмкинлийи дағытмаг мөгсәдилә, дилләндим:

— Дейәсэн саз да чалырсыныз, эләми?

Бу суал еринә дүшмүшдү. Элдар нәлэ көзүнүн яшы гурумамыш, күлүмсәйән бир көрпә сафлығы илэ гәзәбли үзүндә йүнкүл бир тәбәссүмлә мәнә бахды. Сонра аяға галхыб сазы дивардан алды, көкләйә-көкләйә мәнә сары кәлди вә гаршында дурду.

— Бу саз атамдан галан еканә ядикардыр,—деди.—Бунун да гәрибә бир мачәрасы вар: атам чаванлығында һәм бу тайда, һәм дә о тайда кәнд-кәнд кәзәр, һәм муздурлуг эдәр, һәм дә охуюб-чалармыш. О тайда ханын гаравашларындан бир гыза вурулубмуш; гыз да она көнүл верибмиш. Элбәттә, хан онларын эвләнмәсинә разылыг вермәйиб. Атам да бир күн гызы көтүрүб гачыб, ханын нөкәрләри илэ вурушуб яраланыбмыш... Бу саз да чийиндә имиш... Көрүрсүнүзмү,—дейә о, сазын үстүндә түнд гара ләкәләри мәнә көстәрди.—Бунлар онун ганынын изләридир. Бу әһвалаты мәнә сонралар анам данышмышды...

Элдар дәриндән көксүнү өтүрдү вә сазы синәсинә басыб

көзлөрүни узаг бир нөгтөйө зиллөйиб чалды, чалды вэ яныглы бир сөслө охуду:

Аразы айырдылар,
Гумдан бэнд гайырдылар.
Мэн сэндэн айрылмаздым,
Зүлм илэ айырдылар!..

Элдарын чалдыгы сазын сөсинин аһэнкиндэ вэ көзлөрүндэ элэ бир ифадэ варды ки, бу яныглы нэгмэ инсанда кэдэр вэ гүссэ дейил, чошгун бир үмид оядырды.

Мэн бу тэ'сирли мусигинин вэ нэгмэнин һэлэ чох узанма-сыны арзу этдийим һалда, Элдар бирдэн, үрэйинин сиррини тамам ачмагдан чэкиниб сөһбөти дэйишмэк истэйирмиш кими нэгмэни кэсди, сазы еринэ асды вэ түфэнки көтүрүб. яныма кэлди:

— Демэли сөһөр ова чыхырыг,—деди,—яхшы вахтында кэл-мисиниз. Инди турачын, гырговулун чолпаларынын бөйүйүб үзэ чыхан вахтыдыр...

Дүзү, Элдарын этдийи сөһбөтлэр, хүсусэн чалыб-охумагы ову тэмиз ядымдан чыхармышды. Анчаг онун сөһбөти дэйиш-мэк истэдийини көрүб э'тираз этмэдим.

— Элбөттэ,—дедим,—пайыз овун эн яхшы вахтыдыр. Ан-чаг бирчэ шэртим вар: мэним чолпадан-фэрэдэн хошум кэл-мэз, тэкчэ хорузлары вурачайыг...

* * *

Букүн йол кэлиб йорулдуғума, йорған-дөшэйимин юмшаг вэ тэмиз олмасына бахмаяраг, көзүмэ юху кетмирди. Бунун сөбөби еримин дэйишмиш олмасы да дейилди. Дүздүр, бэ'зи адамлар ятаг нэ гэдэр раһат олса да, башга бир ердэ ята билмир. Лакин овчулуға алышмыш адам белэ дейилдир. О, нараһат машында да, ачыг һавада да, гуру ердэ дэ ятыб, юхусуну алыр...

Бэс сөбөб нэ иди?..

Отагда лампаны сөндүрмүшдүксэ дэ, анчаг айын шө'ләси пәнчэрэдэн дүшүб отағын ярысыны ишыгландырмышды. Ачыг пәнчэрэдэн пайыз чичэклэри вэ мейвэ ағачларынын этри илэ гарышыг кечэнин сэрин нэфэси, бир дэ бүлбүллэрин көзэл кечэ нэгмэси отаға долурду.

Пәнчэрэнин габағындакы ағача гонмуш бир бүлбүл азча ара верэ-верэ, өз көзэл нэгмэсини охумагда иди: лакин

«көзэл» сөзү бу нэгмэ барэсиндэ бир тэсэввүр верэ билэрми? Биз гэфэслэ доғулуб гэфэслэ бөйүйэн, өтмэйи дэ гэфэслэ өйрэниб лагейдликлэ тэкрар эдэн сары канаря нэгмэсинэ дэ көзэл дейирик. Анчаг азадлығын нэ олдуғуну билмэйэн, һэтта ону арзу белэ этмэйэн, эсарэти бир сээдэт кими гэбул эдиб, она нэгмэлэр гошан канарянын нэгмэси һара, бу азад бүлбү-лүн нэгмэси һара!..

Бу бүлбүл ахшам шэфэгиндэн сабаһ шэфэгинэ гэдэр да-вам эдэн нэгмэсилэ, кичичик вүчудуну сарсыдан, һэр нэфэсин-дэ үрэйинин бир парчачыгы гопүрмүш кими яныглы һычгы-рыгларла долу нэгмэсилэ нэ дейирди?

Күл вэ бүлбүл һаггында сайсыз-һесабысыз эфсанэлэр һамыя мө'лумдур. Шэргин вэ гэрбин шаирлэри бу барэдэ битмэз-түкэнмэз шеирлэр, дастанлар гошмушлар. Чүрбэчүр биологлар чинсиййэт вэ ирсиййэт һаггында чилд-чилд элми эсэрлэр яз-мышлар. Бу нэгмэни изаһ этмишлэр... Амма бу нэгмэни дин-лэркэн, бунларын һамысы яддан чыхыр...

Бу нэгмэдэ һэм һичран дэрди, һэм вүсал арзусу, һэм яс, һэм дэ үмид варды. Бүлбүл, о кичичик нэгмэкар гушчугаз бунлардан тамамилэ хэбэрсиз иди. Лакин инсан, дүнянын бү-түн сиррлэрини өз арзу вэ эмэллэринэ көрэ ачан вэ шэрһ эдэн инсан өзүнү бу сиррэ дэ вагиф билирди...

Бу яныглы нэгмэни динлэркэн, санки бир һэгигэти даһа айдын дуюрдун; даһа дэриндэн һисс эдирдин ки, дүня икийэ айрылмышдыр: сээдэт вэ азадлыг дүнясы, бир дэ эсарет вэ ағалыг дүнясы... Мэн бу ики дүняны айыран бир чайын яхын-лығында идим, бүлбүл дэ орада өтүрдү. Санки бүлбүл өз нэгмэлэри арасындакы фасилэдэ нэ исэ динлэйир, о тайдан нэ исэ эшидир вэ гэлбинин дэринликлэриндэн гопан о чошгун нэгмэ илэ бу һичран вэ үмид долу нэгмэ илэ она сөс верирди.

Доғрудан да, бир аз эввэл Элдарын охудуғу о нэгмэ илэ бу нэгмэ арасында нэ бөйүк бир бэнзэйиш варды?!

* * *

Овчу юхусу сайыг олар: о, нэ гэдэр йорғун олса, нэ гэдэр кеч ятса да, бир сөвги-тэбии һисс илэ эввэлчэдэн тэ'йин этдийи вахта саатсыз-зэнксиз оянар.

Лакин бу дэфэ белэ олмады. Араз саһилиндэ көрдүйүм о һэзин гүруб мэнзэрэси вэ Элдарын яныглы нэгмэси ову тамам ядымдан чыхармышды. Сөһэрэ яхын мэни еничэ һуш апар-

мышды. Бу, юху илэ ояглыг арасында элэ бир һал иди ки, һәгигәт, хәял вә рә'я бир-биринә гарышмышды:

Кәһ үфүгләринә ган рәнки чөкмүш бир зүлмәт аләминдә дар ағачларындан асылмыш, йырғаланан гара чәсәдләр көрүр, үрәк парчалаян ана фәряды эшидирдим. Кәһ бу зүлмәт дүнясынын сәмасыны бүрүмүш гара ганлы булутларда шығыян шимшәкләрдән ерә төкүлән гығылчымлар һәр тәрәфи чулғаян бир янғына чеврилир; янан ханиманлардан көрпәләрин ағлашма сәсләри учалыр; бу ана фәрядлары илэ көрпә наләләри бир-биринә гарышыб. учалыр-учалыр, сәмаларда йох олур; сонра әкс-сәдая дөнүб Элдарын нәғмәсиндә енидән чанланырды. Кәһ үфүгләр баһар күнәшинин илк шәфәгләри илэ нурланыб айдынлашыр; мәрмәр гаялардан сакит, күзкү көлө даман ирили-хырдалы биллур дамчылар кими, хош бир аһәнк-лә сәсләнирди...

Йох... Бу даһа нә хәял, нә рә'я дейил, бир һәгигәт иди. Бәли, мән ояг идим, пәнчәрәдән ясәмән будаглары арасындан саф вә шәффаф, булутсуз, ләкәсиз пайыз сәмасы көрүнүр вә кечәдән ачыг галмыш репродуктор Москва радиосунун сигналыны чалырды:

«Широка страна моя родная!..»

Элдар йәгин ки, мәни ятмыш билиб. пәнчәләри үстүндә ерийәрәк репродукторун сәсини кәсмәк үчүн әлини узатдыгда:

— Дәймәйин,—дедим,—гоюн чалсын!

— Оягысызмы?—дейә о, хош бир тәбәссүмлә күлүмсүндү.— Элә билдим ки, кеч вә нараһат ятдыгыныздан, һәлә галмаг истәмәзсиниз...—Сонра әлавә этди:—Мән бу сәси эшитмәйи чох хошлайырам. Гарлы-боранлы сәнкәрләрдә дә, о тайда, о ағалар-гуллар диярында да, бу сәси эшидәндә, һәмишә өзүмү өз азад өлкәмдә һисс этмишәм...

Бу сөzlәрдән сонра Элдар дәриндән көксүнү өтүрдү. Онун үрәйи долу иди, нә исә демәк истәйирди, анчаг сөзүнү дәйишиб деди:

— Нә исә, овчу овда кәрәк... Бир азча гәляналты эдиб кәдәк, инди гушун дәнә чыхан вахтыдыр...

Мән э'тираз этмәдим, бир аз сонра йола чыхдыг.

II

ДӨРДАЯГЛЫ ВӘ ИКИАЯГЛЫ НАДҮРҮСТЛӘР

Кечә шәһми дүшмүш, хырдача яғышмы яғмышды, һәр нә исә, сабаһ күнәшинин юмшаг шәфәгләриндә, мейвә ағачлары-

нын рәнкарәнк ярпаглары вә яшыл отлар үзәриндә хырдача дамчылар инчи кими парылдашырды. Кәндин кәнарындан, кет-кедә сыхлашан вә ириләшән гамышлыг башланырды. Һә-йәтдән чыхаркән, туланын атылыб дүшәрәк, о ян бу яна гачдығыны көрүб, доғрусу, овдан бир шей чыхачағына шүбһә-ләнмишдим; чүнки турач-гырговул овунда мүвәффәгийәт туланын мәһарәт вә тәчрүбәсиндән асылыдыр. Тула гушу тапыб марыт вермәсә вә вахтында галдырмаса, ән маһир овчу да бир шей эдә билмәз. Бу гушлар чох вахт тәк-тәк, бә'зән чүт-чүт кәзәр вә бир тәһлүкә һисс этдикдә, синиб кизләнәр, ялныз тәсадүфән дүз үстләринә чыхдыгда, һавая галхырлар; онда да тәчрүбәсиз вә әсәби овчу диксинир, чох заман атдыгы боша чыхыр. Һәммин ердә әлли гуш да олса, түфәнк сәсинә бирчәси дә учмаз. Вурулан гушу да галын коллар арасындан тапмаг асан дейилдир... Бүтүн бунлары яхшы тула этмәлидир.

Элдарын туласы Халлы, заһирән чинс ов туласы иди. Анчаг онун өз кефинә көрә атылыб-дүшдүйүнү, өз-өзүнә ойнадығыны көрдүкдә, тамамилә үмидими кәсмишдим; амма хатиринә дәймәмәк үчүн Элдара һеч бир сөз демирдим; чүнкү овчулары гәлби бу чәһәтдән чох көйрәк олар. Һәр овчу элә күман эдир ки, дүняда онун туласындан вә онун түфәнкиндән яхшысы йохдур. Буна көрә дә мән, ов да вура билмәсәк, илк дәфә көрдүйүм бу ерләрин көзәлликләрини доюнча сейр этмәк үчүн, түфәнки чийнимдән чыхартмадан. архадан кедирдим.

Бирдән Элдарын мәни ишарә илә янына чағырдығыны көрүб кетдим. Әли илә мәнә туланы көстәрди. Баягкы ойнаг вә дәчәл тула, гуйруғуну булая-булая, он аддым ирәлидә ейин, лакин әһтиятлы аддымларла, илан йолу, о ян бу яна вурнуха-вурнуха кедирди. Элдар пычылты илә:

— Из алыб,—деди,—бу саат тапачаг!..

Элдар сөзүнү гуртармамыш, тула бир анда ерә мыхланмыш кими дурду. О, бүтүн вүчуду илә ирәли узанмыш, сағ пәнчәсини яры галдырыб бүкмүш, ири, саллаг гулаглары ярыя гәдәр шәкләнмиш, гуйруғу чубуг кими дикәлмиш, өзү ох кими атылмаға һазыр бир вәзийәтдә һейкәл кими һәрәкәтсиз дурмушду. Әһтирасын шиддәтиндән бүтүн бәдәни союгдан әсирмиш кими титрәйирди.

Элдар пычылты илә деди:

— Һазыр олун, хорузду, хоруз!

Мән түфәнки һазыр тутдум, папиросуму атмаг истәдим. Элдар күлүмсәйәрәк деди:

— Тэлэсмәйин, мән демәмиш тула ериндән тәрпәнән дейил, бир саат да сахласам, гуш да, о да эләчә дурачагдыр.

Мәним сәбрим түкәнмишди, тулая да рәһмим кәлирди. Языг һейван бүтүн вүчуду учуна-учуна әмр көзләйирди. Папиросу атыб Элдара ишарә этдим. Онун:—«Ал!»—демәси илә туланын ериндән гопмасы вә узунгуйруг ири бир гырговул хорузунун гаггылдаяраг шиддәтли бир пырылты илә галхмасы бир олду.

Һәмин саат түфәнкин ики көзүнү дә чахдым: анчаг һеч бири дәймәди. Гырговул хейли араландыгда, Элдарын түфәнки ачылды вә гуш даш кими дүшдү. Учдуғу ердә—һавада галан бир чәнкә хырдача түкү әсән хәффиф мей ағыр-ағыр бизә сары кәтирирди.

Гушу көздән гачырмага үчүн дал аяглары үзәриндә дик галхмыш Халлы ирәли атылды вә бир аз сонра ағзында гырговул гайыдыб кәлди. Гушу Элдарын габағында ерә гоюб, ағыллы көзләрилә бир мәнә, бир гуша, бир саһибинә бахды. Мәнә элә кәлди ки, о мәни данлайыр, ейәсини исә алгышлайырды.

Элдар, һәлә өлмәмиш вә чырпынмагда олан хорuzu көтүрүб мәнә узатды. Мән һәлә бу көзәлликдә гуш көрмәмишдим. Ону тәсвирә чалышмаг һаһагдыр; чүнки онун түкләринин рәнкләрини бунларын арасындакы аһәнкдарлығы, онларын ойнаглығыны, шухлуғуну, зәрифлийини, бир сөзлә, гушун көзәллийини тәсвир әтмәйә нә мөвчуд рәнкләр, нә мә'лум кәлмәләр кифайәт әтмәз... Инсан бә'зән рәссамлар тәрәфиндән чәкилмиш сон дәрәчә көзәл бир тәбиәт лөвһәси, бир гуш, чичәк шәкли көрдүкдә, бунларын тәбиәтдә бу дәрәчә көзәл олмайыб рәссам тәрәфиндән зинәтләндирилдийини күман әдир; лакин тәбиәтдә бунларын әслини көрдүкдә, бунун мүгабилиндә рәссамын лөвһәсинин сөнүклүйүнү дәрк әдир...

Мән гырговул хорузунун бу дәрәчәдә көзәллийинә тәәччүблә вә бу екәликдә бир гушу белә яхын бир мәсафәдән вура билмәдийимә тәәсүфлә, папиросу индичә атдығым һалда, гейри-ихтияри олага енисини чыхарыб яндырдым. Элдар, бу һәрәкәтимдән мәним әсәбиләшдийими баша дүшдү вә:

— Нийә тәләсдиниз?—деди,—яхшы ки, күлләләриниз дәймәди...

Бу сөзләрин һәгиги мә'насыны баша дүшмәйиб инчик бир нәзәрлә кәнч мүәллимә бахдыгда, о сөзүнә давам әдиб деди:

— Чүнки дәйсәйди гуш элә кәлмәзди, парча-парча оларды. Доғрудан да, һәр овун өз чәми вармыш. Мән чох-чохдан

ов һәвәскары идим. Анчаг бу мүддәтдә ялһыз су гушлары овуна кетдийимдән, турач-гырговул овунда бу илк мүвәффәгийәтсизлик тәбии иди. Бир нечә белә тәсадүфдән сонра бу овун да чәмини тапдым. Адама бир нечә турач, гырговул вурмушдуг. Артыг күнорта яхынлашмыш, һава истиләшмиш, гушлар да емләниб, галына чәкилмишдиләр. Даһа туланын чиддәчәһдлә ахтарышлары да бир нәтичә вермирди. Сәһәр зирәк вә ойнаг олан вә даим он-он беш аддым ирәлидә кедән тула, инди дилини бир гарыш саллайыб. Элдарын архасынча дүшмүшдү. Саһибинин:—«Ахтар! Ахтар!»—дейә тә'кидләринә бахмаяраг, бир нечә аддым ирәли кедиб бош гайыдыр вә гуйругуну булая-булая, онун үзүнә бахыр санки дейирди: «Даһа бәсдир, динчәлмәк вахтыдыр...»—Дүзү, биз дә йорулмушдуг.

Элдар әтрафа яхшы бәләд олдуғундан, яхында ири, сәрин көлкәли бир сөйүд ағачыны көстәрәрәк:

— Кедәк, бир аз динчәләк,—деди.—Бир дә ахшам тәрәфи, гайыдан баш ов әдәрик...

Сөйүд ағачынын яхынлығында хырдача бир гаядан көз яшы кими дуру бир булаг чыхыб ағачын диби илә ахырды. Түфәнкләримизи бошалдыб ағачдан асдыг. Чантадан вә хырдача гайышлардан асылы гушларымы чыхардыгда, мән һейрәт әтдим: гырговулардан биринин гайышда ялһыз башы вә бойну галмышды, бир турачын исә, будлары илә көвдәсинин ярысы йох иди...

— Бу нечә ишдир?—дейә тәәччүблә сорушдум...

Мән әввәлчә элә күман әтдим ки, бунлар йолда кол-коса илишиб дидилмишдир. Доғрудан, йол узуну бә'зән гушларын нәйә исә илишдийини һисс әдиб дөнүр, йохлайырдым; анчаг кечдийимиз ердә илишәчәк гаратикан вә саир гол-будаглы коллар йох иди.

Эл-үзүнү юмаг үчүн булага йөнәлән Элдар гайыдыб, мәнә сары кәлди. Мән әһвалаты сөйләйиб гушлары, даһа доғрусунларын галыгларыны көстәрдим.

Элдар күлүмсәди вә тәәсүфлә башыны йырғалайыб деди:— О надүрүстүн ишидир!..

Мән бу сөздән бир шей анламайыб даһа артыг бир тәәччүблә онун үзүнә бахдым. О изаһ әтди:

— Биз гамышлыгда ов әдәркән, архамызча, ян-йөрәмизчә онларча көз бахыр, бизи изләйирләр: чаггаллар, түлкүләр, гамыш пишикләри, чалаған вә саир ов ортагларымыз вар. Тула олмаса, вурдуғумуз гушларын ярысыны да тапа билмәздик. Онлар габаг дүшүб, гушу биздән әввәл гапыб гачардылар.

Бунларын ичиндә эн ярамазы чаггалдыр. Түлкүнү һийләкәр сөйләйрләр, амма о горхагдыр. Гамыш пишийи чох эһтиятлыдыр, чаггал исә һәясыздыр. Бунлары о дармаламышдыр!..

Бу сөзләр эввэлчә мәнә инанылмаз кими көрүндүсә дә, сонра кечдийимиз ерләрдәки вәзийәти көз өнүнә кәтириб бунлара инанмалы олдум вә ахшам овунда эһтиятлы олмағы гәрәра алдым.

Эл-үзүмүзү ююб. сөйүдүн сәрин көлкәсиндә отурдуг.

***

Мараглы вә хош бир ов кәзинтисиндән сонра, гарлы шахталы гышда бир тонгал башында, язын-пайызын истисиндә бир ағач көлкәсиндә гыса бир истираһәт дә овун өзү гәдәр ләззәтлидир. Овдакы йорғунлуғун да, динчәлмәйин дә башга бир дады вар.

Булаг башында, сөйүд көлкәсиндә, сәфалы, ахар-бахарлы бир ердә, мэхмәр отларын үстүндә овчу сүфрәмизи ачыб еничә отурмушдуг ки, яхындакы чығырла. чийинләриндә сүнкүлү түфәнк, янларынча бир кешикчи көпәк олан ики сәрһәдчи әскәрин кечдийини көрдүкдә. Элдар бойланыб онлары таныды вә сәсләди:

— Коля, Гәһрәман!.. Хош көрдүк, кәлин. гонағымыз олун.

Әскәрләр кәлиб. Элдарла көһнә вә яхын бир дост кими көрүшдүләр. Элдар бизи таныш этди.

Элдарын инкилис чинсиндән олан туласы илә сәрһәдчиләрин алман чинсиндән олан гоюн көпәйи дә өз адәтләринчә эввәл бир-бириндән чәкинә-чәкинә бурун-бурун ийләшдиләр, сонра достлашыб-ойнашмаға башладылар.

Гәһрәманла Элдар чәбһә йолдашы идиләр. Мүһарибәдән сонра о, көнүллү олагаг ордуда галмыш вә бура, сәрһәд һиссәсинә көндәрилмишди. Коля исә, чохдан бурада ишләдийиндән, ерлиләрин чоху илә таныш вә дост иди. Онлар индичә нөвбәдән чыхыб истираһәт этмәйә кедирдиләр.

Үч йолдаш термослардан төкдүйүмүз буғланан түнд. «хоруз пишийи» чайдан ичә-ичә, чәбһә хатирәләриндән, сәрһәддә, баш верән мараглы һадисәләрдән ширин-ширин сәһбәт эдирдиләр.

Көрүнүр ки, зарафатчы бир оғлан олан Гәһрәман. ағачдан асдығымыз гушларын арасында тәк башы вә бойну галмыш гырговулла ярымчыг турачы вә сүфрәдәки тоюг соютмасынын галыгларыны көрүб күлә-күлә деди:

— Дейәсэн гушлары эвә апармаға сәбриниз чатмайыб элә бурадача парчалайыб ейибсиниз!..

Мән башыма кәлән әһвалаты онлара данышдым. Күлүшдүләр. Мән онларын екәпәр көпәйини көстәриб:

— О надүрүстләрин өһдәсиндән бу гочаг кәләр!—дедим. Гәһрәман деди:

— Йох, бу, элә шейләрә баш гошмаз; онун өз ихтисасы вар. О анчаг икиаяглы надүрүстләри овлайыр...

— Бир дә ганадсыз гарғалары...—дейә Коля эләвә этди.

— Нә, сраға күнкү әһвалаты даныш, Коля..

— Нә әһвалат?—дейә Элдар сорушду.

— Элә бир шей дейил,—дейә Коля чаваб верди вә эләвә этди:—сәрһәд боюнда тез-тез баш верән ади һадисәләрдән биридир.

Мән марагланыб:

— Мүмкүнсә, данышын,—дедим.—Сизин үчүн ади бир һадисә олса да, бизим үчүн чох мараглыдыр.

Коля нағыл этмәйә башлады:

— Сраға күн сәһәр тездән, янымда бу Гочаг илә,—дейә о көпәйи көстәрди,—ики постун арасыны йохламаға чыхмышдым. Эввәлки кечә зил гаранлыг вә күләкли бир кечә иди. Сәһәр дә сых думан варды. Белә һаллар «кечә гушлары» үчүн әлверишлидир. (Мән сонра баша дүшдүм ки, «кечә гушлары» дейәндә, о сәрһәд позанлары нәзәрдә тутурмуш). Мешәнин кәнары илә кечдикдә, бирдән Гочаг дурухду вә ери гохлая-гохлая мәни мешәйә сары чәкмәйә башлады. Әйилиб ери нә гәдәр диггәтлә йохладымса да, һеч бир из көрмәдим. Анчаг Гочаг да бош ерә белә этмәзди. Нә исә, тапанчамы чыхарыб, онун ардынча дүшдүм. Бир хейли кетдикдән сонра, Гочаг ири, сых ярпаглы бир ағачын дибиндә дурду. Ағачын дөврәсинә һәрләниб. көвдәсинә янашды вә ағача чыхмаг истәйирмини кими һәрәкәт этмәйә башлады. Мән енә ери диггәтлә йохладым. Неч бир эләмәт йох иди. Көпәйи гайтармаг истәдим, анчаг о ағачдан әл чәкмирди. Ағзыны юхары галдырыб һүрмәйә башлады. Мән диггәтлә ағача бахыб галын будагларын арасында шүбһәли бир гаралты көрдүм. Тапанчаны она дикләйиб:

— Кимсән, ашағы дүш!—дейә чығырдым.

О, сөзсүз-совсуз ағачдан дүшүб әлләрини юхары галдырды. Бу, әтли-чанлы, екәпәр бир киши иди. Күя харичдә пис шәраитдә яшамагдан наразы олуб бура пәнаһ кәтирдийини сөйләмәйә башлады. Мән һәр шейин ериндә айдынлашдырылачағыны дедим; ону габағыма салыб кетмәк истәдим. Бир нечә аддым кетмишдим ки, Гочағын ағачын дибиндә дуруб,

енә һүрдүйүнү эшитдим. Дөнүб ону сәсләмәк истәдикдә, бу нәһәнк һейвәрә. архадан мәним үстүмә атылыб. гәфилдән элә сүпүрләди ки, һәр икимиз ерә йыхылдыг, тапанча элимдән дүшдү. Элә бу анда ағачдан бир башгасынын да атылыб йолдашына көмәк этмәк истәдийини вә Гочағын биздән бир нечә аддым аралы ону һагладығыны көрдүм. Ер эниш олдуғундан биз икимиз бир-биринә сармашмыш һалда, бир нечә дәфә дийирләндик. Бирдән о аяғыны ерә дирәди, мән алтда галдым. О бүтүн ағырлығы илә синәмә чөкүб. дизини боғазыма дирәмишди. Нәфәсимин кәсилдийини, көзләримин гаралдығыны һисс эдирдим...

Бу заман Гочағын кәсик-кәсик һүрдүйүнү эшитдим. Бизим көпәкләр хүсуси сурәтдә өйрәдилмишләр. Яд адамы говуб яхалайыр ерә йыхырлар, мүгавимәт көстәрсә, боғачаг, дидиб-парчалааячаглар; сакит дуруб тәслим олса, пәнчәсини синәсинә гоюб. кәсик-кәсик һүрәрәк. бизим кәлмәйимизи көзләйәчәкләр.

Мән Гочағын сәсини эшитдикдә. баша дүшдүм ки, о һәрифи тәслим эдиб мәни чағырыр, анчаг мәним өз һалым пис иди. Гочағы сәсләйә билсәйдим, о саат кәлиб, мәни гуртарачагды, амма нәинки сәсим, һеч нәфәсим дә чыхмырды. Белә галсам, йәгин ки, бир нечә дәгигә сонра һушуму итирәчәкдим. Һәрифләр мәни дә, Гочағы да өлдүрүб. гачачагдылар. Үмидим бирчә она иди ки, Гочаг мәним кәлмәдийими көрүб өзү мәним көмәйимә етишәр...

Бирдән санки үстүмдән бир дағ көтүрүлдү. Башымы зорла галдырыб көрдүм ки, Гочаг мәним үстүмдәки һейвәрә һәрифин бойнунун ардындан япышыб ерә вурмушдур. Һәммин саат сәндәләйә-сәндәләйә тапанчама сары йүйүрүб ону гапдым вә һавая бир-биринин ардынча үч күллә атдым.

Бүтүн бунлар бир ан ичиндә олду.

Гочаг чумуб о бири һәрифи дә ериндән тәрпәнмәйә гоймады. Мәним янымдакы һәриф үзүгуйлу дүшмүшдү. Онун голларыны архая гардым, боғазындан ачылыб ерә дүшмүш шәрф илә мөһкәм бағладым вә тәрпәнәрсә, ериндәчә күллә илә вурачағымы билдириб. о биринә сары кетдим. Гочаг онун сағ элини ағзында бәрк сыхыб пәнчәсини синәсинә гоюб дурмушду; тапанчасы янындача ерә дүшмүшдү.

Бурасыны да дейим ки, белә чағырылмамыш гонаглары дири тутмаг вачибдир. Онлар да мүмкүн гәдәр сәс-күйсүз өтүшмәйә чалышырлар. Тапанчая ялныз сон дәгигәдә, наәлач галдыгда, эл атырлар. Мән атәш ачдыгдан сонра, артыг иш-

ишдән кечдийини көрүб о да тапанчая эл атмыш, анчаг Гочаг вахтында етишиб мачал вермәмишди.

Беләликлә, һәр ики һәрифи габағыма салыб апардыгда, күллә сәсини эшитмиш йолдашлар да кәлиб чыхдылар.

Бәли, Гочаг доғрудан да гочагдыр...

Белә дейиб Коля бир нечә аддымлыгда бизим Халлы илә ян-яна отурмуш Гочағы янына чағырды вә башыны тумарлады.

Мән сүфрәдә галмыш бир тоюг будуну көтүрүб Гочағын габағына атдым. О һеч көзүнүн учу илә дә бахмады. Гәһрәман күлүмсәйиб деди:

— Сиз бизим Гочағы нә билирсиниз? О башга ачкөз көпәкләр кими дейил, ачындан өлсә дә, кәнар адамдан шей алыб емәз!

Коля эти Гочаға көстәриб:—«Ал!»—дейә әмр этди. Гочаг әсла тәләсмәдән, эти көтүрдү вә бир-ики аддым кәнара чәкилиб «әдәблә» кәмирмәйә башлады.

Мән Халлынын бир она, бир дә мәнә бахыб додагларыны яладығыны көрдүм. Башга бир тикә дә көтүрүб она атдым. О дуруб эти алмаг истәдикдә, Элар: «Олмаз!»—дейә сәсләнди. Халлы кери чәкилиб ериндә отурду. Бир-ики дәгигә сонра Элар она «Ал»—дейә ичазә верди. О да эти көтүрүб әдәблә еди. Беләликлә, Элар да өз туласынын тәрбийәли олдуғуну сүбут этмәк истәмишди.

Һамымыз күлүшдүк вә аяға галхдыг; онлар мәнзилләринә, биз дә ова кетмәйә һазырлашдыг.

Айрыларкән, мән Гочағын һарадан алындығы илә марағландым. Коля деди:

— Бу итләри хүсуси өйрәдирләр. Амма бунлары бәсләйиб бөйүтмәкдә кәнч пионер вә мәктәблиләр дә хейли көмәк эдирләр. Мәсәлән, Гочағы Бакыда бир пионер гыз бөйүдүб сәрһәдчиләрә һәдийә көндәрмишдир...

***

Ахшам овуна башларкән, мән өзүмә сөз вермишдим ки, нечә олса, кәрәк чаггаллардан хараб этдикләри ики гушун интигамыны алам. Бу мәгсәдлә, түфәнкин бир көзүнә ири гырмалы фишәнк гоймушдум. Гушлары енә гайышлардан асыб гәсдән туладан аралы вә гамышлығын галын ерләри илә ағыр-ағыр кедирдим ки, чаггаллары тамаһландырым. Анчаг бу дәфә, нәдәнсә, һеч гушлара дәйиб-долашан йох иди. Бир дәфә

гушун дартылдыгыны һисс эдиб, тез кери һәрлэндим, амма гуш доғрудан да кола илишмишди.

Гамышлығын ахырына азачыг галдыгда, гайышын явашча дартылдыгыны бир дә һисс этдим. Буна әһәмийәт вермәйиб, йолума давам этдим, амма аддымларымы явашытдым. Бир нечә аддым кетмишдим ки, гайыш бир дә, әввәлкиндән хейли шиддәтлә дартылды. Мән бир анда кери чеврилиб бир чаггалын суя атылан бир даш кими, гамышларын арасына сохулдуғуну көрдүм вә түфәнкин ики көзүнү дә һәмин ерә сыхдым. Тез, түфәнки долдурә-долдурә, ора доғру йүйүрдүм; Элдар да иши дуюб яныма кәлди. Гамышын галын бир ериндә һейвәрә бир чаггал ерә сәрилмишди. Сачмалар бойнунун ардындан дәймиш, чәнәси килидләнмиш, турачын буду ағзындача галмышды.

Элдар севинмиш бир һалда:

— Бах, бу яхшы!—деди.—Букүн беш-он гуш вурдугса, йүзләрлә гушун чаныны гуртардыг. Бу мөл'ун языг гушларын гәнимидир...

Белә дейиб, чибиндән ири овчу бычағыны чыхарды. Мән буну көрүб нә этмәк истәдийини сорушдум.

— Дәрисини соячағам,—деди.

— Нә лазымдыр, чаным, вахт итирмәйинә дәймәз; кедәк!

— Йох, элә шей йохдур. Бу бешчә дәгигәлик бир ишдир, үстәлик мұкафаты да вар.

— Нә мұкафат?

— Бәс нечә? Овчулуг вә кәнд тәсәррүфатына зиян верән һейванлары тәләф эдәнләрә тәдарүк тәшкилатлары вә Овчулуг идарәси, һәтта колхоз идарәләри дә мұкафат верирләр!..

— Мән өз гушларымын әвезини чыхмагла мұкафатымы алдым,—дедим.

Элдар доғрудан да бешчә дәгигәйә чаггалы союб дәрисини чантасына гойду вә биз йола дүзәлдик.

III

СИРР

Артыг овлагдан чыхыб кәндә яхынлашмагда идик.

Инди тез-тез сагсаған, гарға, тәк-тәк, ики-бир, үч-бир учушан көйәрчинләрә раст кәлирдик. Чөл көйәрчини вә «алабахта» дейиләч бир азча ири мешә көйәрчини яхшы ов гушларыннан һесап олунар. Һәтта Бакы овчулары тез-тез Бакы яхынлығындакы гаялыг ерләрә хүсуси көйәрчин овуна кедирләр.

Нэдэнсэ, мэнэ түфэнк мэнзилиндэ бирчэ көйөрчин дэ раст кэлмэмишди. Анчаг мэндэн он-он беш аддым ирэлидэ кедэн Элдарын лап яхынлыгындан бир нечэ дэфэ көйөрчин кечмишдисэ дэ, о неч э'тина да этмэмишди. Мэн буна эввэлчэ тээччүб этдим. Сонра ағлыма белэ бир шей кэлди:

Гэдим э'тигадлардан вэ ким билир, бэлкэ дэ бабаларымызын чүрбөчүр һейванлара—гушлара ситайиш этдикләри дөврдэн галма инамлара көрө, инди дэ бэ'зи һейван вэ гушлара хүсуси бир һөрмөт бэслэнир. Мәсэлэн, Һиндистанда инди дэ өкүзэ ситайиш эдэн тайфалар вар. Орада бир «мүгэддэс» өкүз көйәрти базарына кириб онун-бунун көйәртисини едикдэ, ону нэинки говмурлар, һэтта, аксинэ, көйәртиси ейилэн адам буну өзү үчүн бөйүк бир хошбәхтлик сайыр. Бир чох Авропа вэ Шәрг өлкәләринин дөвләт кербләриндэ инди дэ чүрбөчүр һейван вэ гуш шәкилләри чәкилмишдир.

Бизим чамаат арасында да: көйөрчин, гарангуш, һоп-һоп (шанापипик), лейләк кими гушлар дэдэ-бабадан галма адәтләрә көрө, мүгэддэс сайылыр. Бунлар барәсиндэ чүрбөчүр нағыл вэ рөвайәтләр дэ вар. Элэ гушлар да вар ки, эти ейилмәли ола-ола, бэ'зи ерләрдэ мүгэддэс сайыб онлара тохунмурлар. Мәсэлэн, бир чох районларымызда «сарыкөйнәк», «сарысандал» адланан, Абшеронда «зәрд» дейилэн вэ я чох ерләрдэ «гумру», Абшеронда «ванай» адланан гуш да беләдир. Бунлары бакылылар ләззәтлә едикләри һалда, бир чох районларда эзиз тутар вэ тохунмазлар.

Көйөрчин вэ алабахта да белэ гушлардан олдуғундан, мэн Элдарын көйөрчинләри ювламамасынын сәбәбини бунда көрүрдүм.

Кәндэ яхынлашырдыг. Элдар он-он беш аддым ирэлидэ, мэн архада, чайын саһили илә кедирдик. Бирдән бир көйөрчинин саһил боюнча мэнэ сары учуб кәлмәкдә олдуғуну көрдүм. Элдара саташмаг нийәти илә, көйөрчин онун башы үзәриндән кечәркән, мэн түфәнки галдырыб атдым; ганадындан йүнкүлчә яраланан көйөрчин һәрләнә-һәрләнә чая дүшдү. Бу анда Элдар элә яныглы бир сәслә чығырды ки, мэн әлимдән бир хата чыхдығыны, бәлкә човуян бир гырманын она дәйиб яраладығыны күман этдим. Үрәйим гопду. Тез Элдара доғру йүйүрүб бөйүк бир һәйәчанла:

— Нә олду? Сәнәми дәйди?—дейә сорушдум.

Элдар, мәним һәйәчан вэ телашымы көрүб бу гейри-ихтијари һәрәкәт илә мәни горхутмасындан пешман олмуш бир һалда күлүмсәйәрәк:

— Неч...—деди,—неч бир шей йохдур...

Мэн доғрудан да, она бир шей олмадығыны йэгин эдиб архайын бир нэфэс алдым вэ гушун дүшдүйү ерэ бахдым. Көйөрчин ганадларыны сую чырпа-чырпа, саһилэ яхынлашмағ-да иди. Халлы она сары йүйүрдү, анчаг Элдар гезэбли бир сәслэ она ачыгланды:

— Олмаз!!!

Языг тула көрүнүр белэ рэфтара алышмамыш олдуғундан, гуйруғуну гысараг керн гайытды.

Нэдәнсэ, мәнэ элэ кэлди ки, Элдар бу гезэбли «олмаз!» әмрини «гызым сәнэ дейирәм, кәлиним сән эшит!»—мәсәли мәнә насынча, мәнэ эшитдирмәк истәйирди.

Көйөрчин саһилэ чыхыб еримәйэ башлады; мән кедиб ону тутмаг истәдикдә, адәтән яралы-ябаны гушларын этдийи кими, чох да үркүб гачмады. Ону асанлыгла тугдум. Гәшәнк бир чөл көйөрчини иди. Тәк бир сачма сол ганадынын учуну дәлиб кечмиш, сүмүйүнү сындырмамышды. Ону дири сахламаг ний-йәтилә, үсуллуча чантая салыб Элдарын янына гайытдым. Баягкы һәйәчанлы чығыртысынын вэ бу көзләнилмәз әсәби-лийинин сәбәбини айдынлашдырмаг мәгсәдилә сорушдум:

— Бу нә иш иди, достум, мәни нийә элэ горхутдун?

О күлүмсүнмәйә чалышараг:

— Неч,—деди,—бизләрдә көйөрчини вурмазлар...

Анчаг онун үзүндән вэ сәсинин ифадәсиндән айдын һисс олунурду ки, мәсәлэ ялныз бундан ибарәт дейилдир. Буна көрә мән Элдарын бу һәйәчанынын әсл сәбәбини өйрәнмәк истә-йирдим.

— Йох,—дедим,—достум, тәкчә бу сәбәбә көрә сән элэ һәйәчанла чығырмаздын. Дейәсән бурада башга бир иш дә вар. Мүмкүнсә, кизләтмә, сөйлә...

Элдар нәйи исә, ядына салырмыш кими, көзләрини бир нөгтәйә зилләйиб бир ан дурухдугдан сонра, мүәййән гәрара кәлмиш кими, азча кәдәрли сәслә:

— Бәли,—деди,—бу әһвалат узундур... инди йорғунсунуз. Кедәк, бир аз динчәләк, эвдә данышарам.

Мән тәкид әтмәдим, бу мөвзуун Элдары чох һәйәчанлан-дырдығыны, онун дәрин дүшүнчәләрә далдығыны көрүб вер-дийи вәдлә кифәйәтләнмәйи гәрара алдым. Даһа бирчә кәлмә данышмадан сәссизчә кәндә йөнәлдик.

Кәндә яхынлашдыгча, әтрафымызда учушан көйөрчинләрин сайы чохалмагда иди. Раһатча хейли көйөрчин вурмаг мүмкүн

иди. Анчаг мән Элдарын көнлүнә дәймәмәк үчүн даһа түфән-кә әл атмырдым.

Кәндиң кирәчәйиндә, ов гайдасына көрә, түфәнкләри бо-шалтдыг.

Алчаг чәпәрлә әһатә эдилмиш һәйәтләрин янындан кечдик-чә, мән көрүрдүм ки, доғрудан да һәр эвин чардағына беш-он көйөрчин гонмушдур. Бунлардан бәзиләри һәйәтләрдә ойна-шан ушаглардан әсла горхуб-үркмәдән, орадача, сәкиләрин үстүндә, тоюг-чүчәләрин арасында дәнләшиб кәзиширдиләр.

Элдаркилин һәйәтинә чатдыгда, мән көрдүм ки, эйванын юхарысында, дамын кәнарында, гутуя бәнзәр кичик бир кө-йөрчин һини вар. Бу һинин ясты дамында эйнән мәнним вурду-ғума бәнзәр ики көйөрчин кәзишир. Бунлардан бири дуруб өзүнә бәзәк-дүзәк верир, о бири исә, дөшүнү габардыб башы-ны дик тутараг вэ гуйруғуну елпәзә кими кениш ачыб ерә сүр-тәрәк: «Ваг-ваг-гуррр...»—әдә-әдә, биринчи көйөрчинин башына һәрләнирди. Чардағын үстүндә дә, башга эвләрдә олдуғу кими, беш-алты көйөрчин вар иди.

Әввәл элэ билдим Элдар гушбазлыг әдир. Доғрусу, бу мән-ним неч хошума кәлмәди; чүнки тәсәррүфатда, өлкә мүдафиә-синдә вә саир бу кими ичтимаи-файдалы ишләрдә ярайн һей-ван вә гушлар етишдирмәк башга, мәнә насыз, ялныз шәхси әй-ләнчә үчүн гушбазлыг, хорузбазлыг кими шейләрә вахт сәрф-әтмәк башгадыр. Кечмишдә бәзи авара адамлар, ялныз дә-йүшдүрмәк вә я гапышдырмаг үчүн хоруз, гоч, ит сахлар, бун-ларын бир-бирини ал гана буламасына тамаша эдиб ләззәт алардылар. Нәтта, даһа писи, бунлары әлләриндә пул газанмаг үчүн бир васитә әдәрдиләр.

Нәлэ мән ушаг икән, гоншумузда бир чаван оғлан вар иди. О гушбазлыг әдәрди. Бир хейли рәнкбәрәнк, аяглары түклү көйөрчинләри вар иди. Ахшама гәдәр бунлары учуруб тамаша әдәр, башга гушбазларын гушларыны тутар, гушлары учуртмаг үчүн гоншуларын дамына чыхар, даш атар, шүшә-пәнчәрәләри сындырарды. Бир күн олмазды ки, я башга гуш-базларла, я да гоншуларла дава-далаш әтмәсин. Ахырда да үч-мәртәбә бир эвин дамындан йыхылыб бир нечә күн хәстә яг-дыгдан сонра өлдү. Буна көрә о вахтдан гушбазлыгдан зәһ-ләм кедир...

Элдарын эвиндә гуш һинини көрәндә дә, илк әввәл ағлы-ма бу кәлди; анчаг һин чох кичик иди, һәйәтдә дә гушбазлар-да көрдүйүм о алабәзәк көйөрчинләрдән бирчәси дә йох иди. Буна көрә дә, билдим ки, Элдар гушбаз дейилдир. Буна чох

севиндим вэ күман этдим ки, Элдарын сахладығы я почт көйәрчинләридир, я да эләчә гушлара рәһми кәлиб онлар үчүн бир һин гайырмышдыр. Бунларын һәр икиси исә, чох яхшы иди; чүнки, почт көйәрчинләри дә кешикчи, ахтарычы, ов вә саир хидмәт эдән итләр кими һәм тәсәррүфатда, һәм дә өлкә мүдафиәсиндә айдалыдыр. Көйәрчинләр, сығырчынлар вә саир айдалы гушлар үчүн һин вә я эвчикләр тикиб онлары горумаг вә артмаларына көмәк этмәк исә, әлбәттә, яхшы бир ишдир.

Элдарын көйәрчин һинини көрдүкдә, мән яралы көйәрчини тордан чыхарыб она узатдым вә дедим:

— Элдар, бу көйәрчини дә ал, онларын янына бурах, ярасы чох йүнкүлдүр, әлә билирәм ки, бир нечә күнә тамамилә сагалар. Доғрусу, ону вурдугума пешман олмушам.

Элдар хош бир тәбәссүмлә гушу мәнән алды. Эйванын дирәйиндән асылмыш кичик бир кисәдән бир овуч дән көтүрүб һәйәтә сәпди вә кәсик-кәсик фит верди. Ёинин үстүндәки көйәрчинләр, чардагдакылардан да бир нечәси һәмин саат учушуб, һәйәтә гондулар вә бизим габағымыздача дәнләмәйә башладылар.

Гушлар учуб һәйәтә кәләндә, һинин үстүндәки көйәрчинләрдән биринин сағ ганадынын о биринә нисбәтән аз ачылмасы вә гушун бир яны үстә учмасы мәним диггәтими чәлб этди. Элдар яралы көйәрчини дә онларын янына бурахды. Онун яралы ганадынын учу салланмышды. Көйәрчин әввәлчә бир ан дуруб әтрафа бойланды, сонра димдийи илә яралы ганадыны дүзәлдиб азча юхары галдырды вә һеч бир шей олмайыбмыш кими, о бири гушлара гарышыб онларла бирликдә дәнләмәйә башлады.

Буна бахыб. икимиз дә севиндик.

Мән мараглы бир ов күнүндән сонра динчими алмаг, ейиб-ичмәк арзусундан артыг, Элдардан көйәрчинлә әлагәдар олап сирри динләмәк үмиди илә достумла бирликдә эйвана чыхдым. Түфәнкләримизи силиб тәмизләдикдән сонра, әл-үзүмүзү ююб отаға кечдик.

IV

ТӘЗӘ КӘНДИН АДАМЛАРЫ

Бизим кәндләрдә дәдә-бабадан галма гонагпәрәстлик адәтинә көрә, биринин эвинә бир гонаг кәлдикдә, эв йийәси чағыр-

са да, чағырмаса да, кәндин адлы-санлы адамлары гонағыи көрүшүнә кедәрләр.

Биз Элдарла букүнкү ов барәсиндә вә орадан-бурадан сөһбәт эдә-эдә чай ичирдик. Мән сәбрсизликлә онун вәд этдийи сөһбәти көзләйир, буна көрә дә айры сөһбәтләрин гыса олмасына чалышырдым.

Чай арая кәләндә, Элдар деди:

— Кедим о көйәрчини һинә салым, ганады яралыдыр, өзү һинә уча билмәз.

О кетди. Арадан бир аз кечдикдән сонра гайыдаркән хош бир эда илә:

— Буюрун, буюрун!—дедийини эшитдим.

Элдар дөрд нәфәр ерли колхозчу илә бирликдә ичәри кириб бизи таныш этди.

Бунлардан бири уча бойлу, энли күрәкли, үзүкүләр, гырх беш-әлли яшларында бир киши иди. Көзләринин кәнарларындан кичкаһларына доғру узанан чизкиләр ону даим күлүмсәр көстәрирди. О, һәгигәтән данышанда да, динләйәндә дә күлүмсәйир вә ортадан йоғун, кетдикчә назилиб учлары ашағы салланан чаллашмыш бығларынын алтындан, бир аз галынча додагларынын арасындан сәдәф кими саф дишләри ағарырды. Яйын күнәши, гышын шахтасы янагларына хош бир гырмызылыг вә тәравәт вермишди. Көзләриндә вә сөзләриндә әлә бир сәдәлик вә сәмимилик варды ки, бу, динләйәнләрә дә сирайәт эдирди.

Сөһбәт заманы мәлүм олду ки, Дашдәмир әми (бу кишинин ады белә иди) дүня көрмүш, бәркдән-бошдан чыхмыш бир киши имиш. О вахтилә, һәлә бығынын ери еничә тәрләмиш бир чаван икән, Гачаг Нәбийә гошулуб һәм бу тайда, һәм о тайда вурушубмуш.

Дүзү, мән әввәл бу гонаглары кәлмәсинә чох севинмәмишдим. Дейәрләр: «Гонаг гонағы севмәз, эв йийәси һәр икисини». Амма буна көрә йох. Бу мәсәл дә инди бир чохлары кими көһнәлмишдир. Мән Элдарын данышачағы әһвалаты марагла көзләйирдим. Ону да билирдим ки, гонаглары янында данышмаячагдыр. Анчаг һәяты дастан олмуш бир гәһрәманын силаһдашларындан бирини көрмәк мәни о гәдәр севиндирди вә марагландырды ки, ондан иштиракчысы олдуғу һадисәләрдән бирини данышмасыны хаһиш этмәкдән өзүмү сахлая билмәдим.

— Һеч ядынызда галан бир һадисә вармы?—дейә ондан сорушдум.—Бизә бир шей данышын.

— Эһ, сағ олмуш, данышыласы шей о гэдәр чохдур ки, демәклә гутармаз... Баш аҗрысы олар. Өзүнүз дә овдан гайыдыбсыныз. Йәгин ки, йорғунсунуз... Сағлыг олсун, бир дә буралара йолунуз дүшәндә, архайын-архайын сөһбәт эләрик...

Дашдәмир әминин түтүн кисәсини чыхарыб чығала эшмәк истәдийини көрәндә, она папирос тәклиф этдим.

— Сағ ол,—деди,—гардаш оғлу, бу мәним өз һәйәтимдә әкдийим түтүндәндир. Башгасыны чәкәндә, мәни өскүрдүр. Чох яхшы түтүндүр. Бирини эшин, дадына бахын.

Мән дә бирини эшдим. Доғрудан да түтүн чох әтирли вә хошчәким иди. О мәнә мүрачиәтлә:

— Һә, нечәдир?—дейә сорушду.

— Чох көзәл түтүндүр,—дедим,—лап ә’ладыр, әтринә, дадына һеч сөз ола билмәз.

Дашдәмир әми өз түтүнү барәсиндә белә тә’рифләри чох әшитмиш олдуғуну көстәрән шад бир сәслә деди:

— Бизим торпаглар гызылдыр, гызыл!.. Кечмишдә гәдрини билән олмайыб: чайы, дүйүнү, портахалы, лимону, түтүнү харичдән дашыйыб өлкәнин сәрвәтини дағыдыблар. Инди һамысыны бурада, онларынкындан да гат-гат яхшы етишдиририк... Кечән дәфә Бакыя кедәндә, бундан бир гэдәр апармышдым. Назирликдә яман хошладылар. Бу илдән тәчрүбә үчүн хусуси бир саһәдә әкмәйә ичазә вердиләр.

Кәләнләрдән хейли чаван көрүнән вә дөшүндәки орден вә медал лентләриндән Бөйүк Вәтән мүһарибәси иштиракчыларындан олдуғу анлашылан сарышин бир оғлан күлүмсәйә-күлүмсәйә сөһбәтә гошулуб яры зарафат, яры чидди бир ифадә илә деди:

— Дашдәмир әми бизим районун Мичуринидир. Онун бағчасында элә гәрибә мейвә ағачлары вар ки, адам көрәндә, көзләринә инанмыр. Гышын оғлан вахтында, тәнәкдән тәзә үзүм дәриб кәтирәр. Әрик ағачында шафталы, алма ағачында портахал көрсән, кәрәк тәәччүб әтмәйәсән. Өзү дә дейир ки, кәрәк бизим бағларда дүняда олан вә олмаян бүтүн мейвәләр етишә, илин һәр фәслиндә һәр чүр мейвә ола...

Дашдәмир әми бу зарафатдан хошланмыш бир һалда, зарафатчы кәнчә әйни аһәнклә чаваб верди:

— Нийә, а бала, бурада тәәччүблү нә вар ки? Сән стахановчу олуб, бир күндә он-он беш норма өдәйәндә, мән нийә мичуринчи олмайым? Оларам, лап бир аз да ояна кечәрәм! Сән ону де көрүм, дедикләрим олур я йох?

Элдар сөзә гарышыб онун дедикләрини тәсдиг әтди вә мәнә изаһат верди:

— Дүздүр, Дашдәмир әми өз бағчасында союға, истийә, гураглыға давамлы бир чох ени мейвә нөв’ләри етишдирибдир. Нәинки тәк бизим кәндә, һәтта районумузун бир чох кәндләринә, колхозчуларын һәйәтләринә Дашдәмир әминин бағчасындан чүрбәчүр мейвә ағачлары апарылмышдыр. Хусусән мәктәбли вә пионерләр Дашдәмир әминин етирдийи мейвә ағачларыны кениш яйырлар. Пионер мәтбуатының кечән илләрдә өлкәмизи мейвә бағлары илә бәзәмәк чағырышына гошулуб бизим мәктәб кәндә көзәл бир мейвә бағы салмышдыр! Һәр мәктәбли бу бағчадакы тәчрүбәдән истифадә илә, өз һәйәтләриндә, гоншуларының һәйәтләриндә чүрбәчүр мейвә ағачлары әкиб етишдирмәйә чалышыр вә бүтүн бу ишләрә Дашдәмир әми лап яхындан көмәк вә рәһбәрлик эдир.

Бу сөзләри әшидәркән, Дашдәмир әми зарафатяна өскүрдү вә бығларыны эшмәйә башлады.

Онун бу әдасына һамымыз күлүшдүк. Кәләнләрдән үчүнчүсү, нәдәнсә, һәлә бирчә кәлмә дә данышмамышды. О, бүтүн заһири әләмәтләринә: көзләринин рәнки вә үзүнүн чизкиләринә көрә, рус иди. Онун данышыланлары баша дүшмәдийинә көрә сөһбәтә гошулмадығыны күман әтдим. Буна көрә дә, она мүрачиәтлә русча сорушдум:

— Сиз чоҳданмы бурада олурсунуз?

О күлә-күлә вә оранын ерли шивәсинә уйғун, халис вә тәмиз бир Азәрбайчан дилиндә мәнә чаваб верди:

— Биз дәдә-бабадан буралыйыг, гардаш...

О йәгин мәним үзүмдә һейрәт әләмәти көрүб әләвә әтди:

— Бәли, чәһәннәмлик Николайын бабасы, бизим бабалары бу ерләрә сүркүн әтмишди. Чар истәйирди ки, бир әлдә ики гарпыз тутсун: бизим бабалар мәзһәб айрылығыны бәһанә эдиб чара әскәр вермир вә чар гайдаларына табе олмурдулар. О да бизим бабалары Русияның мәркәзиндән узаглашдырмаг үчүн буралара сүркүн эдибдир. Өзү дә истәйирди ки, ерли халгла бизим арамызда әдавәт салыб өз һакимийәтини бәркитсин. Анчаг иш тәрсинә олду. Биз ерли халгла әл-әлә вериб ингилаби мүбаризәйә гошулдуг, бу мүбаризәдә ган гардашы олду. Ингилабдан сонра чан бир гәлб, лап гоһум-әгрәба олмушуг; будур,—дейә о бир аз әввәл Дашдәмир әми илә зарафатлашан чаваны көстәрди,—бу гочаг оғлан мәним күрәкәнимдир!..

Дашдәмир әми күлә-күлә әләвә әтди:

— Һәлә бир нәвәси дә вар, адыны бир нәнә Руслан чағырыр, бир нәнә Рустам...

Арая емәк-ичмәк кәлди; ән сәмими бир аилә кими, дейәкүлә, ейиб-ичдикдән сонра, Дашдәмир әми аяға галхыб. йолдашларына деди:

— Де, кәлин кедәк, кишиләр йорғундурлар, ятыб-динчәлсинләр.

О бизә:—Юхунуз ширин олсун!—дейиб йолдашлары илә бирликдә чыхды. Элдар онлары өтүрүб гайытды.

V

СИРРИН АЧЫЛМАСЫ

Элдар гайыдыб кәлдикдә, Дашдәмир әминин сөзләрини тәкрар этди:

— Йорғунсунуз, ятын, динчәлин!

Анчаг мән онун, яралы көйәрчин барәсиндәки әһвалаты данышмаға сөз вердийини ядына салдым. О әввәлчә нәдәнсә енә бу сөһбәти сабаһа гоймаг истәди, анчаг мән тә'кид этдим вә о мәнимлә үз-үзә отуруб. белә нағыл этмәйә башлады:

— Биз сәрһәд боюнда яшайырыг: бураларда тез-тез гәрибә вә көзләнилмәз һадисәләр баш верир. Күндүз Колянын данышдығы һадисә бунлардан бири иди. Анчаг бурада сәрһәддин кешийиндә дуранлар ялныз рәсми сәрһәдчиләр дейил. Һәр вәтәндаш бир сәрһәдчидир, о да Вәтәнин мүгәддәс һүдудларыны көз бәбәйи кими горуюр. Ишдир, сәрһәдди кизлин кечән «кечә гушларындан» бири сәрһәдчиләримизин сайыг көзүндән яйына билсә дә, чох тезликлә әһали тәрәфиндән яхалана чагдыр.

Мән дә бурада доғулуб бөйүмүшәм вә бир чох белә һадисәләрин нәинки шаһиди, һәтта бир нечә дәфә иштиракчысы да олмушам. Яралы көйәрчин әһвалаты да бунлардан биридир.

Ики ил бундан әввәл, букүнкү кими бир пайыз сәһәри, саһиллә сәрһәдчи достларымын янындан гайыдырдым. О тайда ади вәтәндаш палтары кеймиш бир адамын, чийиндә ов түфәнки, кәзишмәкдә олдуғуну көрдүм. Бу гәрибә иди: чүнки лап сәрһәддә, чайын кәнарында ова чыхмаг һәр ики тәрәфдә бәрк гадаған иди. Анчаг ахыр заманлар биз белә гәрибәликләрә алышмышдыг: чүнки инкилис-американ «мәсләһәтчиләри» ора долушдугдан сонра, сәрһәд боюнда белә гәрибә «овчулара», мәнзәрә шәкли чәкән «рәссамлара» фото «һәвәскар-

ларына» тез-тез раст кәлмәк олурду. Һәтта бунлардан бәзиләри сәһвән «йол азыб» бу тая да кечирдиләр. Анчаг беләләринә биз дүз йолу көстәрирдик...

Нә исә, бу гәрибә «овчу» мәни марагландырды. Йәгин ки, о бизим сәрһәддә яхын ерләрдә фото шәкли чәкмәйи, «элми тәдгигат» апармағы хошлаян американ туристләриндән бири иди. О, ов бәһанәси илә мүшаһидәйә чыхмышды. Өзүмү әти-насыз көстәриб гамышлыға кирдим вә ону күдмәйә башладым. «Овчунун» бирдән түфәнки элинә алыб. атмаға һазырлашдығыны көрдүм. Юхары бахдым: онун башынын үстү илә о тайдан бәри ади бир көйәрчин учурду. Онун көйәрчини вурмаг истәдийи ашкар иди. Бу мәни даһа да тәәччүбләндирди; чүнки бу тайда олдуғу кими, о тайда да ерли әһали арасында көйәрчин әв гушу кими бир шей сайылыр вә она түфәнк атмазлар. Бундан мән йәгин этдим ки, бу адам американ вә я инкилисдир. Көйәрчин түфәнк мәнзилинә чатдыгда, о бир күллә атды. Анчаг дәймәди. Көйәрчин күллә сәсиндән диксиниб, бир аз да сүр'әтлә учду. Артыг чайын үстүнә чатмышды ки, о, икинчи күлләни атды. Көйәрчин бир бөйрү үстә чеврилди, ян-яны бир гәдәр дә учуб чайын ортасына дүшдү. Сизин баяг вурдуғунуз көйәрчин кими, үзә-үзә вә ганадларыны суя чырпа-чырпа, бу саһилә чыхды.

Мән кедиб көйәрчини тутдум. Бу, бураларда һәр бир эвин чардағында дәстә-дәстә олан вә һәйәтдә тоюг-чүчәләрлә кәзишән-дәнләшән ади көйәрчинләрдән иди.

Ону да сизә дейим ки, бу көйәрчинләр башга көчәри гушлар кими кәлди-кедәр дейил, бу ерләрин даими, вәфалы сакинләридир. Онлар хошлайыб. юрд-юва салдыглары ерләри тәрк этмәзләр...

Нә исә, һаман гәрибә «овчунун» тәсадүфән вурдуғу бу көйәрчини көтүрүб ярасыны йохладым ки, йүнкүл исә, апарым әвдә сахлайым, языгдыр, сағалсын.

Бирдән онун ганадынын алтында әлимә бир шей дәйди. Диггәтлә бахдым.—Бу, папирос кими эшилмиш бир кағыз иди. Ачыб охудум. Бу, үрәк яндырычы, лакин үмид вә инам долу бир мәктүб иди...

Бу көйәрчин мәним үчүн ики гат әзиздир, чүнки о мәзлум бир элин элчиси иди. Буна көрә дә баяг сиз о көйәрчини вуранда, бир ан бүтүн бунлары хатырладым вә гейри-ихтияри чығырдым...

Элдар бу сөзләри дейиб сусду; көрүнүр ки, бунунла сөһбәти гуртармаг истәйирди. Анчаг мән тә'кидлә хаһиш этдим

вэ Элдар дуруб һәмин мәктубу кәтирди. Мәктубу о, мүгәддәс бир шей кими, тәмиз ағ бир зәрфдә, сәлигә илә галын бир китабын ичиндә сахлайырды. Бу, зәррәбинлә охуначаг дәрәчәдә хырда, зәриф бир хәтт илә чығала кағызына язылмыш бир мәктуб иди. Көйәрчин суя дүшәркән, кағыз исландығындан вэ онун ганына булашдығындан, чәһрайы мәрмәр кими ағ илә гырмызы гарышыг бир рәнк алмышды. Элдар мәктубла бәрабәр бир зәррәбин дә верди вэ бирликдә бу мәктубу охудуг:

«Әзиз достлар!

Үлу Бабәкин, бөйүк Хәтаинин, ийид Сәттәрханын гәһрәман элиндән сизә атәшин саламлар!

Биз бир дәстә азадихаһ вэ рөвшәнфикир чаван гаранлыг зиндана дөндәрилмиш бу ана Вәтәндән сизә өз үрәк сөзүмүзү демәк үчүн бир васитә ахтарырдыг. Көзләримиз даим Вәтән үфүгләриндә, сизә сары чеврилмиш олдуғундан, көйәрчинләрин, о хошбәхт гушларын бу харабазары тәрк әдиб о ишыглы дияра учушдугларыны көрдүк вэ бу мәктубу онлардан биринә әманәт вердик. Биз билирик ки, о ишыглы дүня азадлыг, әдаләт, халглар арасында сүлһ вэ достлуғ дүнясыдыр. Бу, бизә инам вэ гүдрәт верир. Бизи өз ана дилимиздән, о дилдә күнәшли диярын һәгигәтини динләмәкдән мәррум этмәк истәйирләр. Бизи ана вәтәнимиздән, һәр гарыш торпағы бабаларымызын ганы илә йоғрулмуш бу мүгәддәс Вәтәндән узаглара сүркүн әдирләр.

Анчаг биз азадлыг вэ Вәтән үғрунда мүбаризәнин нә демәк олдуғуну билирик. Биз азадлыгы дадмыш вэ ону горумағы сиздән, гәһрәман совет кәнчләриндән өйрәнмишик. Биз бөйүк азадлыг күнәшиндән нур вэ шүүр алмышыг.

Фәгәт бизим чәлладлар анламырлар ки, күнәш үчүн мәсәфә йохдур. Онлар элә күман әдирләр ки, элинә ғылынч алмыш бир пишик күнәшин гаршысыны кәсә биләчәкдир!

Бизим шүарымыз будур: яшасын Күнәш! Вар олсун сүлһ вэ азадлыг!»

Мәктубу охуюб гуртардыгдан сонра, биз бир мүддәт сөз-сүз-совсуз бир-биринин үзүнә бахдыг. Икимизин дә гәлбиндән кечәнләр бир-биримизә айдын иди...

* * *

Сәһәр күн доғаркән айрылмаг үчүн һәйәтә чыхаркән, әй-вандакы көйәрчин һининә бахдым. Орада тәкчә дүнән ярала-

нан көйәрчин галмышды. Мән Элдарын үзүнә бахдым. О, нә сорушмаг истәдийими анлайыб деди:

— Һәмин яралы көйәрчинин ганады тамамилә сағалмышдыр. О, һәр сәһәр-ахшам Араз саһилинә учуб бир мүддәт о тайы сейр әдир вэ гайыдаркән, мәнә элә кәлир ки, көзләри долмуш олур... Ким билир, бәлкә о тайда балалары галмышдыр...

Элдар бу сөzlәри сөйләркән, яралы көйәрчинлә йолдашы гайыдыб кәлди. Онлар эвин үстүндә ики-үч даирә вуруб өз һинләринә гондулар.

Мән яралы көйәрчинә диггәт етирдим. О, Араза бахырды. Мәнә элә кәлди ки, доғрудан да онун көзләри долмушдур.

Элдар да мәним көйәрчинә диггәтлә бахдығымы көрүб деди:

— Әлбәттә, бир күн күнәшлә бәрабәр о да өз юрдуна-ювасына гайыдачаг, һәсрәт галдығы балаларына говушачагдыр!..

Биз Элдарла көрүшүб айрылдыг вэ она сөз вердим ки, бир дә көйәрчинә күллә атмаячағам...

1946

КИТАБЫН ИЧИНДӘКИЛӘР

Гу көлү	
I. „Иланлы“нын дәрди	3
II. Илк аддым	5
III. Бөйүк арзулар	9
Яхшы овчу	
I. Йолдаш-йолдашла тән кәрәк!	12
II. Илк имтаһан	18
Дүшәркәдә	27
Ики күллә	
I. Әввәл йолдаш, сонра йол	37
II. Һәр парылдаян шей гызыл дейил!	43
III. Ийидин ийиддән эһтияты артыг олар	47
IV. Йүз күн яраг, бир күн кәрәк!	51
Адашлар	
I. Ики „Шәһрзад“	54
II. Ганлы әйләнчәләр	58
III. Ики тале	62
Шаһин	
I. Нәнәнин нағыллары	73
II. Гыш юхусу	75
III. „Шаһин“ вә Гарагуш	77
IV. Гочаг оғул, мәрд ана	80
V. Үз-үзә, көз-көзә	83
Гурдвуран	
I. Абшеронун не'мәтләри	88
II. Дүрүст әламәтләр	93
III. Ики түфәнк	105
IV. Һүнәр вә мұкафат	108

Яралы көйәрчин

I. Ики саһил	116
II. Дәрдаяглы вә икиаяглы надүрүстләр	122
III. Сирр	130
IV. Тәзә кәндин адамлары	134
V. Сиррин ачылмасы	138

Редактору Ю. Әзимзада
Рәссамы Ә. Рзагулуев
Техн. редактору В. Гаврилова
Корректорлары Ш. Новр зова
вә Ф. Гәһраманова

Йыгылмага верилмиш
5/XI-1954 чү ил. Чана имзаланмыш
8/II-1955-чи ил. Форматы 60×84^{1/16}
— 4,5 = 8,2 чап вәрәги. (Уч. нәшр.
вәрәги 9,2 + 8 япышдырма шәкил).
Фі 034'2. Тиражы 10000. Сифариш
№ 398. Бакы. Фиолетов күчәси, 8.
Гиймәти 4 ман. 85 гәп.

Азәрбайчан ССР Мәдәнийәт
Назирлийинин „Гызыл Шәрг“ мәтбәәси,
Бакы, һәзи Асланов күчәси, 80.

4 ман. 85 гэл.

894.362.

P 59

МИКАИЛЬ РЗАКУЛИЗАДЕ

ЛЕБЕДИНОЕ ОЗЕРО

(на азербайджанском языке)

Азербайджанское
Издательство Детской и Юношеской Литературы
Баку — 1955